

แผนกโบราณคดี

ประชุมศิลาจารึกดึกดำน

ภาคที่ ๒

จารึกกรุงเทพมหานคร เมืองละโว้

แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย

ศาสตราจารย์ ยอดช ชาติดี ข้าราชการแปลแปล

พิมพ์ทั้งภาษาไทยแลภาษาฝรั่งเศส

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ

โปรดให้พิมพ์

ในงานฉลองพระชนมายุสมกับสมเด็จพระชนกชนนี

พระพุทธศักราช ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

แผนกโบราณคดี

ประชุมศิลาจารึกสยาม

ภาคที่ ๒

จารึกกรุงเทพมหานคร เมืองละโว้

แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย

ศาสตราจารย์ ยอดช ชาติดี ข้าราชการแปลแปล

พิมพ์ทั้งภาษาไทยแลภาษาฝรั่งเศส

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

โปรดให้พิมพ์

ในงานฉลองพระชนมายุสมกับสมเด็จพระชนกชนนี

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สารบัญ

		หน้า
	คำอธิบาย	๓
	ว่าด้วยกรุงเทพมหานคร	๖
	คีตาจารึก ที่ศาลเจ้าพระบรมเชตุย	๖
	ว่าด้วยกรุงศรีวิชัย	๘
	ว่าด้วยเมืองศรีหิเดเมืองคตมพิงค	๑๒
	ว่าด้วยเมืองตะโกล	๑๕
หตถ์ที่ ๓๖	จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุเมืองตพบุรี	๑๗
หตถ์ที่ ๓๗	จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดชอย	๑๘
หตถ์ที่ ๓๘	จารึกบนเต้าแม่คหัดยมศวดสง เมืองตพบุรี	๒๑
หตถ์ที่ ๓๙	คีตาจารึกศวดสง (หตถ์ที่ ๓)	๒๕
หตถ์ที่ ๔๐	คีตาจารึกศวดสง (หตถ์ที่ ๔)	๒๘
หตถ์ที่ ๔๑	คีตาจารึกศาลเจ้าเมืองตพบุรี	๓๓
หตถ์ที่ ๔๒	จารึกถักฤษเชางเมืองราชบุรี	๓๕
หตถ์ที่ ๔๓	คีตาจารึก วัดเดมาเมืองนครศรีธรรมราช	๓๗
หตถ์ที่ ๔๔	คีตาจารึก วัดหิวเวียงเมืองไชยา	๔๑
หตถ์ที่ ๔๕	จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหิวเวียง เมืองไชยา	๔๓
หตถ์ที่ ๔๖	คีตาจารึกเขาพระนารายณ เมืองครกอก	๔๕
หตถ์ที่ ๔๗	คีตาจารึกวัดมเหยงค	๔๗
หตถ์ที่ ๔๘	คีตาจารึก วัดมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช (หตถ์ที่ ๓)	๔๘
หตถ์ที่ ๔๙	คีตาจารึก วัดมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช (หตถ์ที่ ๔)	๕๑

สารบัญรูป

รูปที่	ชื่อรูป	หน้า
รูปที่ ๑	ซ้าย เสาหินแปดเหลี่ยมเมืองดพบุรี (หลักที่ ๑๘) ขวา เสาหินแปดเหลี่ยมที่พระปฐมเจดีย์	หน้า ๒
รูปที่ ๒	รูปบนและรูปล่าง หินสลักที่พระปฐมเจดีย์	๒
รูปที่ ๓	รูปบนและรูปล่าง หินสลักที่พระปฐมเจดีย์	๒
รูปที่ ๔	ซ้าย พระพุทธรูปวัดมหาธาตุเมืองดพบุรี (อยู่ในดพบุรี พิพิธภัณฑสถาน) ขวา พระพุทธรูปที่วัดเบญจมบพิตร	๔
รูปที่ ๕	ซ้าย พระพุทธรูปในอุโบสถ ที่พระปฐมเจดีย์ ขวา พระพุทธรูปที่วัดหน้าพระเมรุ อยุธยา	๔
รูปที่ ๖	ซ้าย และ ขวา พระพุทธรูปวัดพระยาอโศกเมืองดพบุรี (อยู่ที่วัดบวรนิเวศ)	๔
รูปที่ ๗	รูปบนและรูปล่าง ภาพเรื่องปฐมเทศนาที่พระปฐมเจดีย์	๖
รูปที่ ๘	ภาพเรื่องมหาปาฏิหาริย์ ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร	๖
รูปที่ ๙	พระพิมพ์พระปฐมเจดีย์ แลหม่อมมรดายู	๖
รูปที่ ๑๐	รูปบนและรูปล่าง ศีลาจารึก "เย ชนมา" ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์	๗
รูปที่ ๑๑	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๖	๗ ๑๗
รูปที่ ๑๒	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๗	๗ ๒๐
รูปที่ ๑๓	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๘	๗ ๒๒
รูปที่ ๑๔	ซ้าย รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๘ ขวา รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๑	๗ ๒๐
รูปที่ ๑๕	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๐ ตอนที่ ๑-๒	๗ ๓๐
รูปที่ ๑๖	รูปบนรูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๒ รูปล่างรูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๓ ด้านที่ ๒	๗ ๓๖
รูปที่ ๑๗	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๓ ด้านที่ ๑	๗ ๓๗
รูปที่ ๑๘	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๔	๗ ๔๒
รูปที่ ๑๙	รูปบน รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๔ ก (ชำรุด) รูปล่าง รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๕	๗ ๔๔
รูปที่ ๒๐	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๖	๗ ๔๖
รูปที่ ๒๑	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๗-๒๘	๗ ๔๗
รูปที่ ๒๒	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๘ (ด้านที่ ๒)	๗ ๕๒

คำอธิบาย

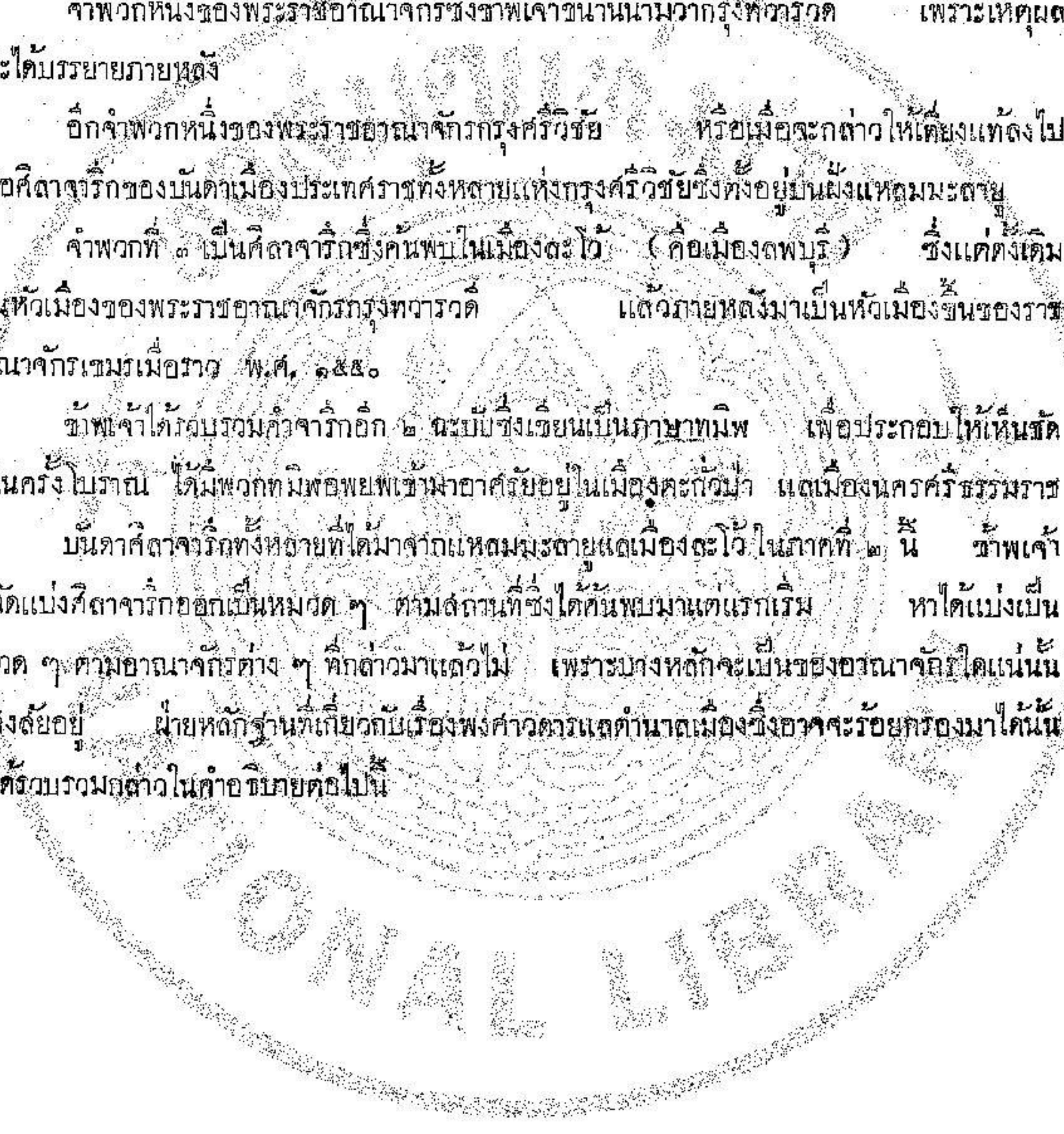
คิตาจารึกโบราณ ซึ่งได้พิมพ์ขึ้นในประชุมคิตาจารึกสยามภาคที่ ๒ นี้ มีอายุต่ำกว่าคิตาจารึกทั้งหลายที่ได้ปรากฏในภาคที่ ๑ แต่เป็นคิตาจารึกเก่าที่สุดซึ่งค้นพบในพระราชอาณาจักรสยามตามเท่าที่เห็น ถ้าจะแบ่งเป็นพวก ๆ อาจจะแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

จำพวกหนึ่งของพระราชอาณาจักรซึ่งข้าพเจ้านามว่ากรุงทวารวดี เพราะเหตุผลที่จะได้บรรยายภายหลัง

อีกจำพวกหนึ่งของพระราชอาณาจักรกรุงศรีวิชัย หรือเมืองจะกต่างให้โดยงแท้ลงไปก็คือคิตาจารึกของบันดาเมืองประเทศราชทั้งหลายแห่งกรุงศรีวิชัยซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแหลมมลายู

จำพวกที่ ๓ เป็นคิตาจารึกซึ่งค้นพบในเมืองตะโง (คือเมืองถพบุรี) ซึ่งแต่ดั้งเดิมเป็นหัวเมืองของพระราชอาณาจักรกรุงทวารวดี แต่ภายหลังมาเป็นหัวเมืองขึ้นของราชอาณาจักรเขมรเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐

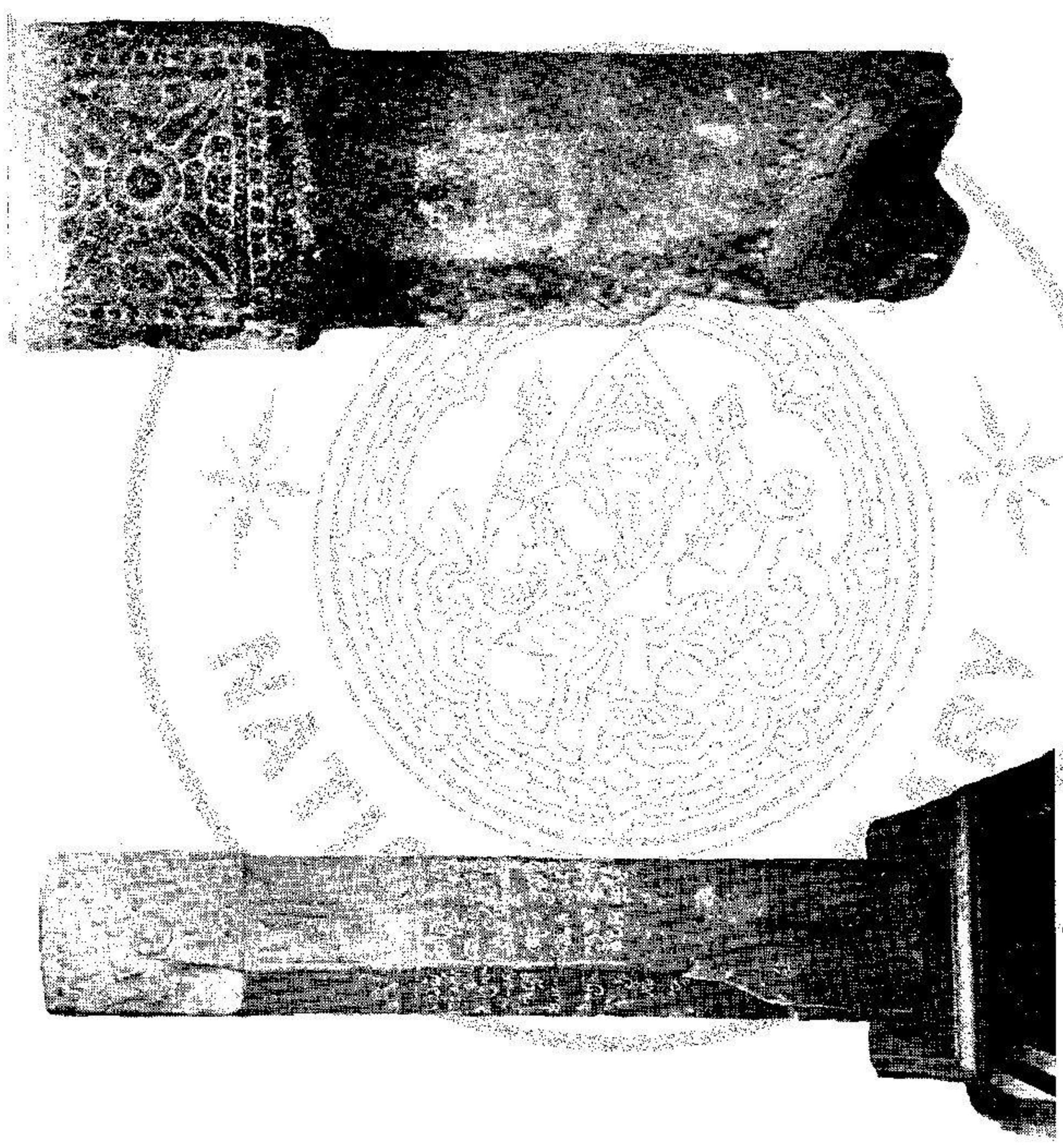
ข้าพเจ้าได้รวบรวมคิตาจารึกอีก ๒ ฉบับซึ่งเขียนเป็นภาษาทมิฬ เพื่อประกอบให้เห็นชัดว่าในครั้งโบราณ ได้มีพวกทมิฬอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองตะโงบ้าง แต่เมืองนครศรีธรรมราชบันดาคิตาจารึกทั้งหลายที่ได้มาจากแหลมมลายูแต่เมืองตะโงในภาคที่ ๒ นี้ ข้าพเจ้าได้จัดแบ่งคิตาจารึกออกเป็นหมวด ๆ ตามสถานที่ซึ่งได้ค้นพบมาแต่แรกเริ่ม หาได้แบ่งเป็นหมวด ๆ ตามอาณาจักรต่าง ๆ ก็กล่าวมาแล้วไม่ เพราะบางหลักจะเป็นของอาณาจักรใดแน่นอนยังสงสัยอยู่ ฝ่ายหลักฐานที่เกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารแต่ตำนานเมืองซึ่งอาจจะร้อยกรองมาได้นั้น จะได้รวบรวมกล่าวในคำอธิบายต่อไป

ว่าด้วยกรุงทวารวดี

โบราณสถานแม่ ที่เก่าแก่ที่สุดอันมีอยู่ในกรุงลพบุรี ไม่มีเก่ากว่าสมัยเมื่อครั้งขอม
 แม้อำนาจถึงหน้าหน้าเจ้าพระยา แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิพบพระพุทธรูปขึ้นที่วัดมหาธาตุในเมือง
 ลพบุรี แต่ที่วัดช้อยอำเภอบ้านเขว้า มีต้นฐานเดิมแปลตรงกลุ่มมือที่พวกขอมได้สร้างขึ้น เพราะเหตุ
 เหมือนว่าจะเป็นฝีมือของชนพวกใดพวกหนึ่งที่ได้ตั้งหลักฐานอยู่ก่อนขอมมีอำนาจ นี้พระพุทธรูป
 ศีลาองค์หนึ่ง ในจำพวกที่กล่าวนี้ ซึ่งมีจารึกสั้นสั้นกุดเขียนเป็นตัวอักษรที่คล้ายกับตัวอักษร
 โบราณที่สุดที่ในจำพวกศิลาจารึกของกัมพูชาประเทศ (หลักที่ ๑๖) พระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง
 มีจารึกตัวอักษร ๓๖ ตัวที่เก่าแก่กว่านั้น แต่บางทีภาษาที่เขียนนั้นอาจจะเป็นภาษามอญก็ได้
 (หลักที่ ๑๗) ส่วนตัวอักษรที่จารึกอยู่บนแผ่นแปดเหลี่ยมอันมีหัวสี่เหลี่ยมประดับด้วยลวดลายนั้น
 เป็นอักษรมอญเก่าอย่างแน่ชัด แต่เป็นภาษามอญโบราณอย่างประหลาด (หลักที่ ๑๘) เสด็จ
 นั้นคนได้พบที่เมืองลพบุรีเหมือนกัน มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายกับบันดาเส้าหินแปดเหลี่ยม
 ต่าง ๆ ที่ค้นพบในคราวเมื่อปฏิสังขรณ์เสาชิงช้าพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่พระปฐมเจดีย์ (รูปที่ ๓)
 เสด็จหินกับบันดาหินต่าง ๆ ที่พระปฐมเจดีย์ดูเหมือนจะมีความเก่าแก่ทีเดียว เก่ากว่าเมื่อครั้ง
 ศิลปวิทยาของขอมจะได้เจริญขึ้น ถ้าใคร ๆ พิจารณาพระพุทธรูปกับหินดังกล่าวแล้วแต่เพียง
 เฝื่อน ๆ แต่ก็จะเห็นได้ว่าเป็นฝีมือของชนจำพวกใดจำพวกหนึ่งซึ่งไม่ใช่ขอมเลย (รูปที่ ๒ ที่ ๓)
 พระพุทธรูปซึ่งค้นพบในเมืองลพบุรีนี้ กรุงศรีอยุธยา หรือ นครปฐมก็ ก็น่าจะพบ
 ต้นนิษฐานว่าเป็นฝีมือก่อนพวกขอมมีอำนาจนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ หมู่คือ

- ๑ พระพุทธรูปยืน พระหัตถ์ขวาประทานอภัย (รูปที่ ๔)
- ๒ พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างแบบชาวยุโรป ทรงแสดงธรรมจักรหรือทรงยก
 พระหัตถ์ขวาคว่ำลงล่าง แต่พระหัตถ์ซ้ายทรงวางอยู่บนพระหงษ์ พระพุทธรูปองค์งามที่สุดในหมู่
 ที่ ๒ นี้คือ พระพุทธรูปองค์ใหญ่ในพระอุโบสถที่พระปฐมเจดีย์กับพระพุทธรูปองค์ที่ได้อพยพจากวัด
 มหาธาตุณกรุงศรีอยุธยา มาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุกรุงเก่า (รูปที่ ๕)

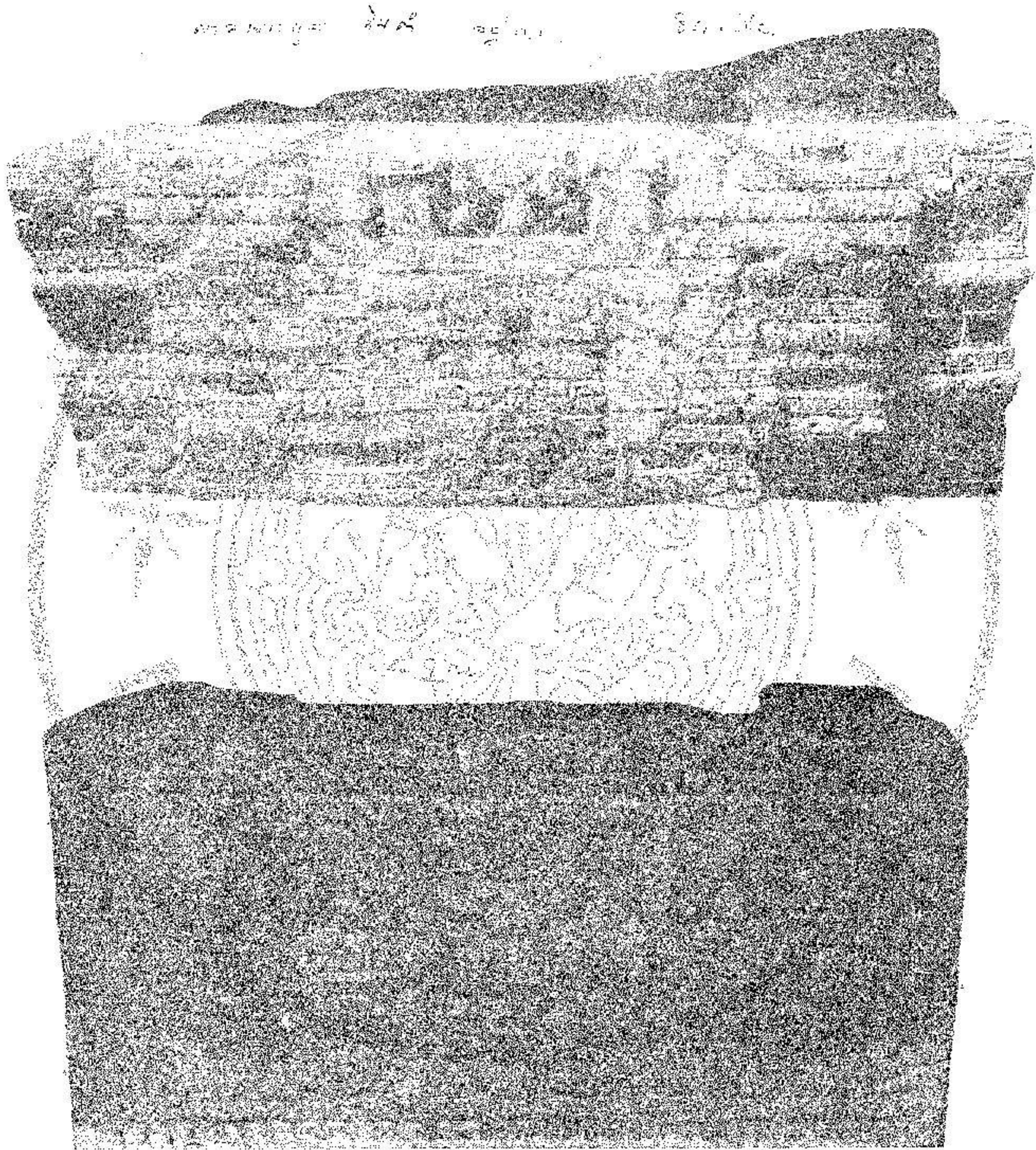

เสาหินแปดเหลี่ยมที่พระปฐมเจดีย์

Pilier octogonal de Brah Pathamacetiya

เสาหินแปดเหลี่ยมเมืองลพบุรี (หลักที่ ๑๘)

Pilier octogonal de Labapuri (Inscription XVIII.)

หินสลักที่พระปฐมเจดีย์ ๗ (วัดพระปฐมเจดีย์)
Sculptures de Brah Pathamacetiya

Figure 3

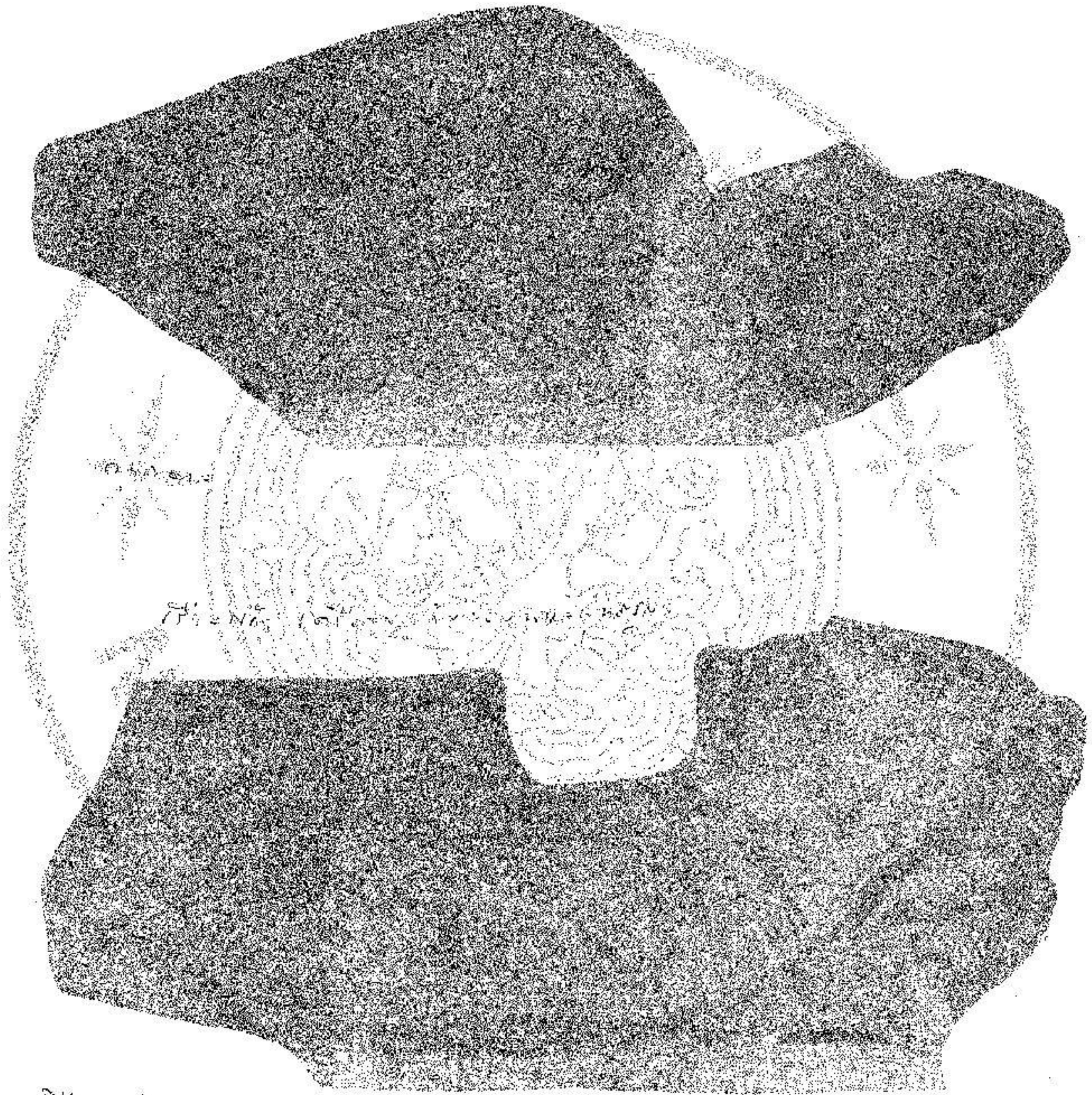

Figure 3
1904

หินสลักที่พระปฐมเจดีย์
Sculptures de Brah. Pathamacetiya

หมู่ที่ ๑ ทรงใบวามณุษนยมนเป็นอันมากในหมู่เกาะทงหลายเช่น สระวา ดังกา เป็นต้น ชาวอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะก็นับถือเหมือนกัน ในประเทศอินเดียมีถ้ำต่าง ๆ มีถ้ำหินตาเป็นต้น มีพระพุทธรูปสลักรูปพระหัตถ์ชวาหลายองค์

หมู่ที่ ๒ พระพุทธรูปซึ่งทรงนั่งอย่างแบบชาวยุโรปนั้น มีผู้พบในประเทศอินเดียเหมือนกัน ในสมัยเดียวแต่คนสถานที่ ๆ เดียวกันกับที่ได้พบพระพุทธรูปอื่น

ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนั้นที่ได้พบในพระราชอาณาจักรสยามมีลักษณะเป็นลักษณะที่นิยมชมชอบพระเกศ โค องค์พระพักตร์กลมรี พระนาคแบน หนึ่งพระเนตรได้ระดับกับพระนาค จีวรแบบประภักดิ์พระองค์ ทำให้เห็นพระองค์แก่พระสงฆ์ ได้ชัดเจน (รูปที่ ๑)

ลักษณะของพระพุทธรูปพระนาคได้พบในพระราชอาณาจักรสยาม คล้าย ๆ ลักษณะพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ มีพระพุทธรูปที่วัดสุวรรณภูมิเมืองพาราณสีแต่ถ้ำต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนพระนาคที่ตาหนักนั้นเห็นที่วัดร้างในตำบลมัยชมไม่ ตันแต่หินปูนสีเขียว ซึ่งขุดได้จากภูเขาต่าง ๆ ในบริเวณทิศของเมืองลพบุรีแต่ทิศเหนือของเมืองราชบุรี

พระพุทธรูปซึ่งค้นพบได้ ในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ไม่ปรากฏจำรัสรังสรรค์แต่เมื่อไร แต่มีเค้าแต่ลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นของเก่าแก่มาก เกิดขึ้นภายหลังราชวงศ์คุปตะของอินเดีย จะไม่สู้แน่นอนเพราะเหตุที่จะกล่าวได้ว่าเป็น คือ ประการที่ ๑ พระพุทธรูปซึ่งได้มาจากลพบุรีมีจารึก ๒ องค์ ลักษณะที่วัดอัครวิมลคล้ายลักษณะอักษรที่ใช้อยู่ในกัมพูชาประเทศ แต่เริ่มสมัยก่อนได้สร้างนครธม ประการที่ ๒ พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างแบบชาวยุโรปนั้น เป็นของแปลกที่ไม่เคยพบในโบราณสถานต่าง ๆ ของกรุงกัมพูชา แต่ที่รูปสลักโบราณที่พระปฐมเจดีย์ แต่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เป็นภาพระดมปฐมเทศนา (รูปที่ ๗) แดมหาปฏิหาร (รูปที่ ๘) สิ่งเคยดูเห็นองค์พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาททรงเศวตฉัตรพระธรรมจักร พนักพิงของพระที่นั่ง มีลวดลายเครื่องประดับ (รูปที่ ๙) เหมือนพระพุทธรูปในอุโบสถพระปฐมเจดีย์แต่ในวิหารเล็กวัดหน้าพระเมรุทรงเก้าอี้ถวญมาแต่ ประการที่ ๓ พระพุทธรูปปั้นแต่รูปสลักเหล่านั้น มีต้นฐานคล้ายกับพระพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งโดยมากได้มาจากพระปฐมเจดีย์แต่เหนือมณฑล (รูปที่ ๑๐) กับทั้งพระพุทธรูปสลักซึ่งปรากฏอยู่บนฝาผนังถ้ำฤๅษีในเขา ใกล้กับเมืองราชบุรี รูปที่ถวญมาแต่ถ้ำบางรูปมีจารึก "เขธมา" (รูปที่ ๑๑) แต่รูปในถ้ำฤๅษีมีจารึกชื่อฤๅษี "ธมาสิคุปตะ" ว่าเป็นผู้สลัก

พระพุทธรูปที่ฝาผนังถ้ำ ถิ่นพระอักษรรจกรักเกล้าเป็นลักษณะอักษรเก่าครั้ง พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๐๕๐
ก็คล้ายเดียวกับพระพุทธรูปที่สถาปนุเขยวซึ่งได้พบที่ตปบุรี (๑)

จากเหตุผลดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น อาจรวบรวมความดังกล่าวได้ว่าเป็นดาพระพุทธรูป
ทั้งหลายที่เป็นฝีมือก่อนพวกขอมมีอำนาจ แต่ที่ได้มาจากคำบดซึ่งตั้งอยู่รอบ ๆ มุมอ่าวสยาม
ภาคพายัพ มีเมืองตปบุรี กรุงศรีอยุธยา นครปฐม เมืองราชบุรีเป็นเมืองใหญ่ บันดา
พระพุทธรูปเหล่านี้ได้สร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง ๑๒๐๐ ปี

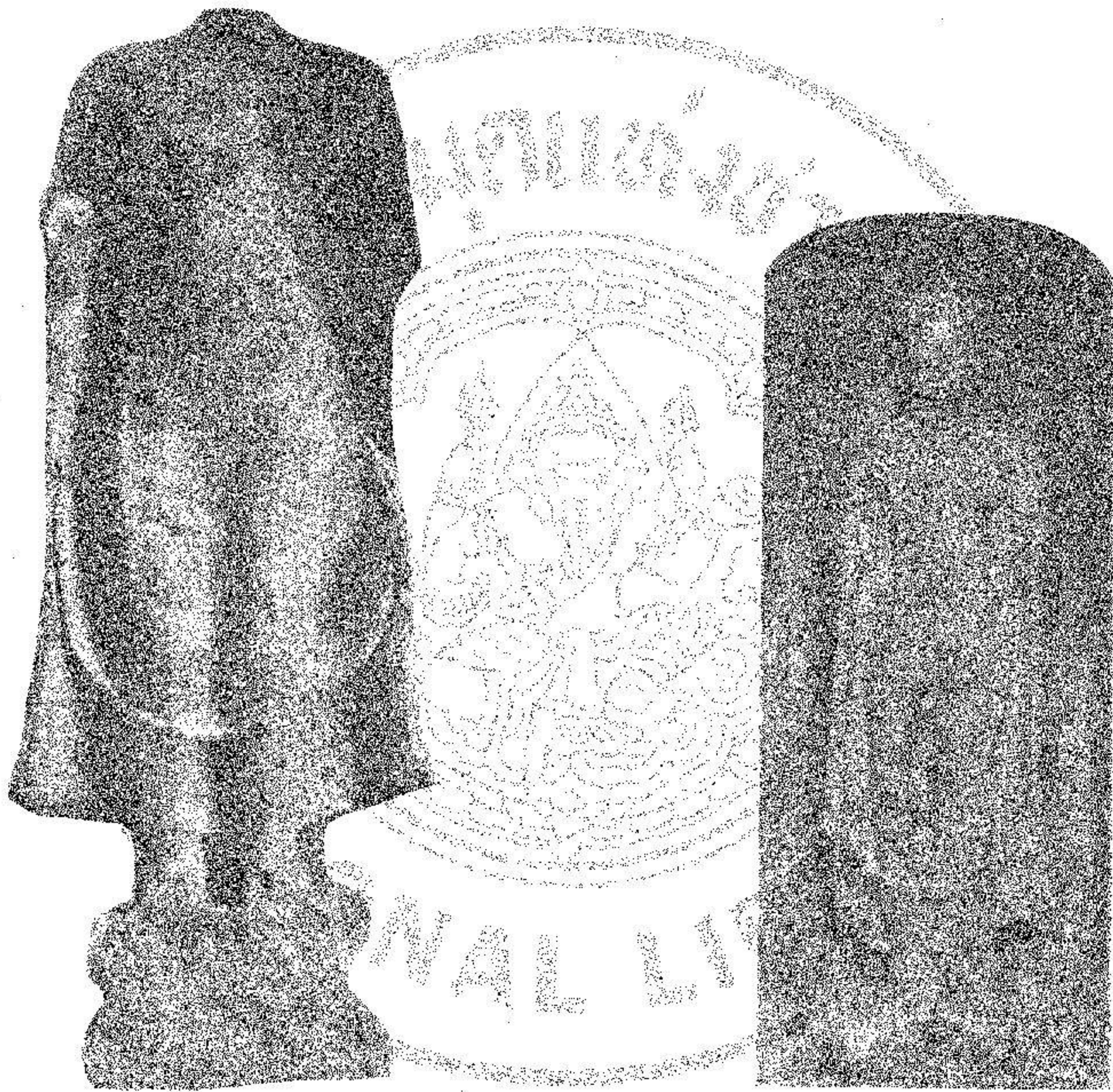
ในสมัยนั้น นักปราชญ์จีนมีเขียนจดหมายเหตุซึ่งเขียนขึ้น ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าใน
ตอนแคว้นระหว่างเมืองศรีวิชัย (พม่า) แลเมืองอักษรรจกรักเกล้า (เขมร) มีราชอาณาจักร อยู่
ตั้งอยู่ที่คือ "ทวารวดี" ตั้งอยู่ที่คือ "ทวารวดี" พึงปราชญ์ว่าเป็นชื่อกรุงศรีอยุธยา อัน
สมเด็จพระเจ้าผู้ทรงสร้างราชธานี พ.ศ. ๑๒๗๓ แต่เข้าใจว่าพระเจ้าผู้ทรงจะได้อาณา
แก่นามานนามพระนครที่สร้างใหม่

กรุงทวารวดีเท่านั้น บางทีจะอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีหรือเมืองนครปฐมนั้น ถ้าเป็น
เช่นนั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระพุทธรูปลักษณะอย่างอื่นเดียวกับบันดาที่กล่าวไว้ที่กล่าวมานี้ จะต้องเป็น
ฝีมือของชาวกรุงทวารวดีนั่นเอง

แต่เดิมกรุงทวารวดีนั้น ได้ขึ้นแต่ชื่อกับภูมิภาคเท่านั้น เวลานี้ได้เผยแผ่เรื่อง
พงศาวดารตำนานเมืองให้เราทราบว่าเป็นประเทศที่ได้รับความเจริญจากประเทศอินเดีย นับถือ
พระพุทธศาสนาแต่ได้วิวัฒนาการสืบต่อกันมาจนกระทั่งถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา

มีข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งที่น่าสนใจคือพระพุทธรูปในกรุงทวารวดี ปราชญ์ที่กล่าวมา
คล้ายกับพระพุทธรูปในภูมิภาคประเทศสมัยก่อนขอมมีอำนาจ แต่เมื่อเรารู้ ๆ นั้นแล้วพบได้พระ

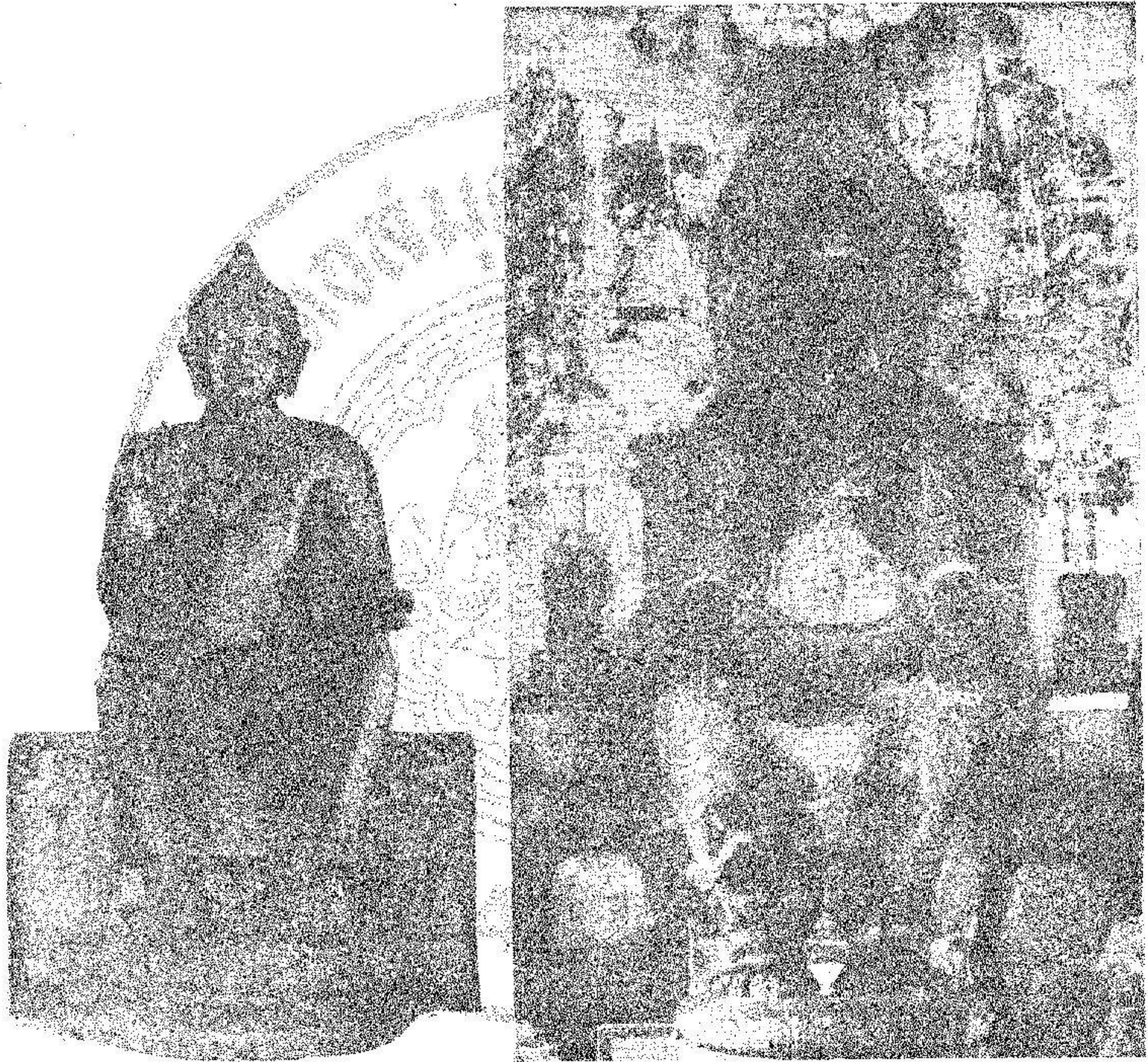
(๑) ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์ มีจารึก "เขมรมา" ในแผ่นอิฐทองแดง เป็นตัว
อักษรครั้งสมัยเดียวกันนั้นเอง ถิ่นคำว่า "เขมรมา" นั้น เป็นชื่อพระธรรมเจ้าครั้งพระพุทธกาล
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริแลพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้
ว่าศาลานี้ได้มาถึงพระปฐมเจดีย์ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าธรรมโศกราช พระราชชนิพนธ์ของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องนี้ มีความพิศดารในศิลาจารึกแผ่นหินอ่อนใต้แผ่นอิฐเก่าที่ฝา
ผนังศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์ ซึ่งข้าพเจ้าได้นำมาลงพิมพ์ไว้ข้างสุดท้ายเรื่องกรุงทวารวดีด้วย

พระพุทธรูปวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี
(อยู่ในลพบุรีพิพิธภัณฑ์)
Vat Mahādhātu de Labapuri

พระพุทธรูปที่วัดเบญจมบพิตร
Vat Peñcamapahitra

พระพุทธรูป

พระพุทธรูปในอุโบสถ ที่พระปฐมเจดีย์
Brah Pathamacetiya

พระพุทธรูปที่วัดหน้าพระเมรุ อโยธยา
Vat Nā Brah Meru, Ayudhya

วัดหน้าพระเมรุ
วัดหน้าพระเมรุ อโยธยา

พระพุทธรูปวัดพระยาออกเมืองลพบุรี (อู่พุดตบวรนิเวศ)
Tête du Buddha de Vat Brahya Ok (Au Vat Pavaravivesa)

ชนิดงาม ๆ งดงามใด ๆ เมืองนครบุรีในทิศทักษิณของกัมพูชาประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้เรา
 อาจกล่าวได้ว่าศิลปวิทยาในการสร้างพระพุทธรูปนี้ ซึ่งความจริงเป็นศิลปวิทยาของชาวอินเดีย
 ในสมัยคุปตะนั้นได้มากรุ่งทวารวดีมาก่อนแต่ถึงกัมพูชาประเทศ เพราะเราได้ทราบอยู่เสมอว่า
 วิชาความรู้ทั้งหลายของชาวอินเดีย ซึ่งได้เผยแพร่มาทางบูรพทิศนั้น หาได้มาจากประเทศอินเดีย
 โดยตรงไม่ แต่มาเผยแพร่ในประเทศต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่บนแหลมมลายูเสียก่อน จึงได้แผ่แพร่
 หายไปในประเทศข้างทิศตะวันออก ส่วนวิชาสร้างพระพุทธรูปจากกรุงทวารวดีคงจะได้ มีโอกาส
 มารับเรียนรู้ไว้ก่อนที่จะได้เผยแพร่ให้แก่กัมพูชาประเทศ

นอกจากเรื่องที่เราว่ากรุงทวารวดีมีอยู่ในโลกนี้ แต่ในเรื่องที่เรารู้จักการสร้าง
 พระพุทธรูปมาจากอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ มาก่อนก็ได้เผยแพร่ออกไปยังกัมพูชาประเทศแล้ว
 เราไม่มีความรู้จะได้พิศดารออกไปอีกอันเกี่ยวกับกรุงทวารวดีอีกเลย แต่ยังมีขงหนึ่งซึ่งเรา
 ท่านอาจจะเชื่อถือได้ว่ากรุงทวารวดีซึ่งกรุงละโว้ (คือลพบุรี) ได้เป็นหัวเมืองหนึ่งนั้น มีพสก
 มอญนับถือพระพุทธศาสนาสำนักวาชีรย์อยู่แต่เดิม เราได้เห็นแต่ต้นว่าศิลาจารึกของศัพระพุท
 ธูปก็ได้มาจากลพบุรีซึ่งจะเขียนเป็นภาษามอญก็ได้ ส่วนภาษาที่จารึกอยู่บนเส้าแปลที่เขียน
 ที่ศาลสูงเมืองลพบุรีเป็นภาษามอญแท้ ไม่ต้องสงสัย ในศิลาจารึกที่กล่าวกันว่าจารึกว่า "มอญ"
 แทนคำว่า "มลายู" ก็เขียนตามแบบมอญเหมือนกัน

เมื่อเป็นดังนี้ที่จารึกในประเทศไทยที่จารึกสมัยก่อนนั้น จะเห็นแต่ร่องรอยให้เรามีความ
 หนักว่าจำเป็นที่จะต้องมอญพสกมอญอาศัยอยู่ในลพบุรีแล้วพระยานนเดา ในสมัยเมื่อนางจามเทวี
 ครองกรุงละโว้ แต่เสด็จขึ้นไปสร้างเมืองหริภุญไชย

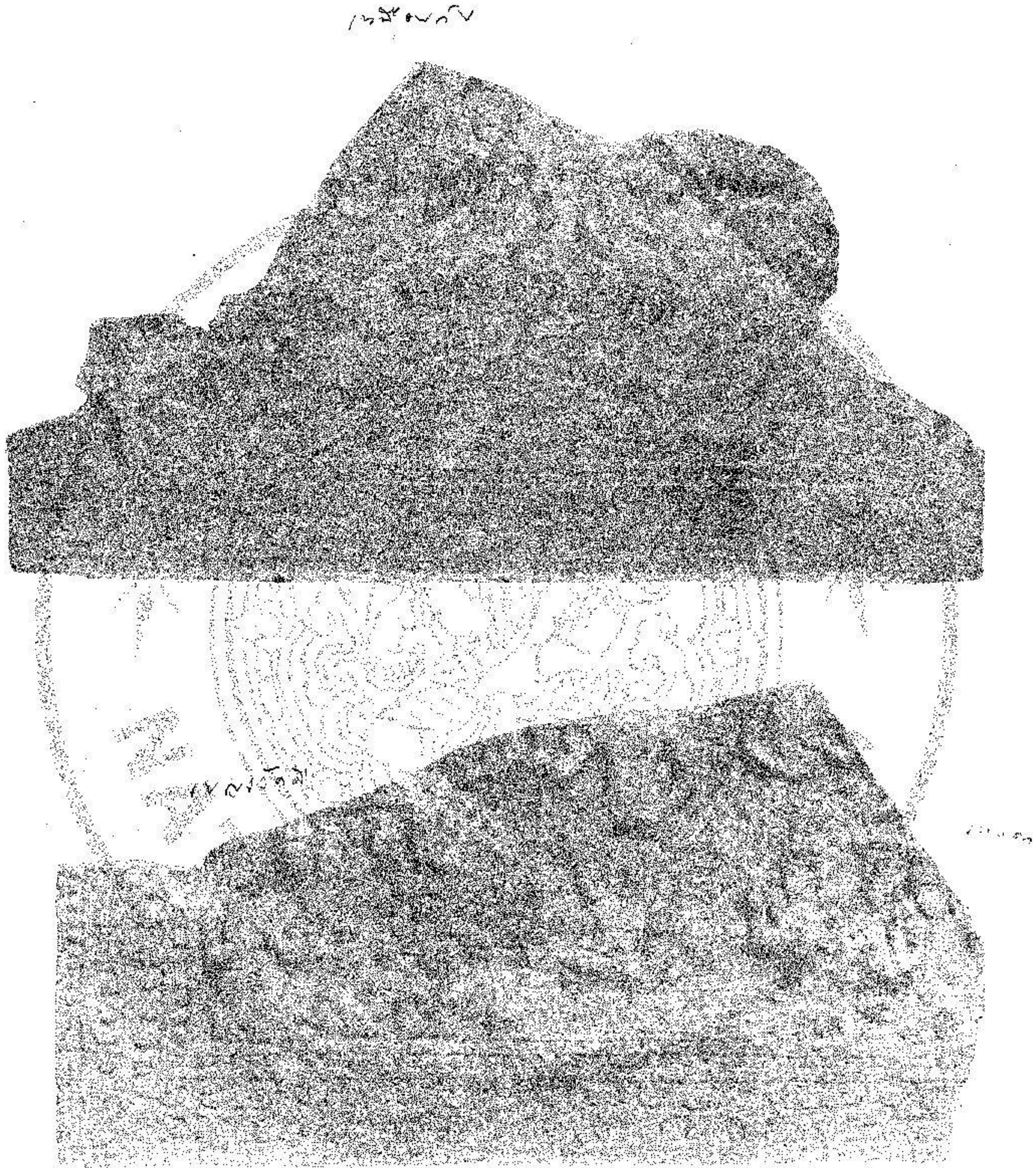

แผ่นศิลา

ศิลาจารึกที่ศาลเจ้า พระปฐมเจดีย์

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

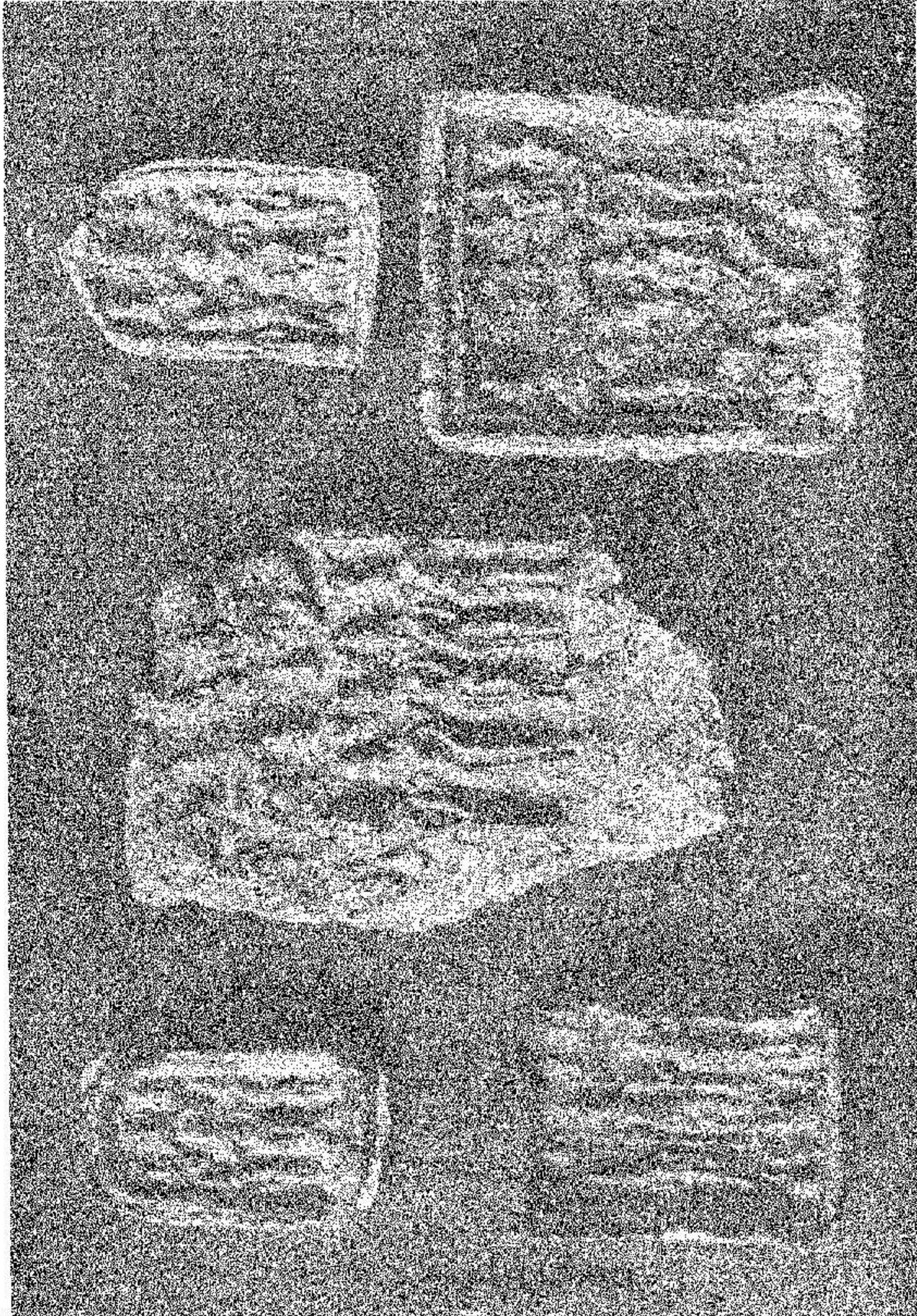
แผ่นศิลาจารึกอักษรนี้ ขุดได้ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ เป็นอักษรคนโบราณใช้มา
 แรกก่อนอย่างนี้ นักปราชญ์ที่ท้าว วิจิตรหนึ่งชื่อโบราณต่าง ๆ ตามธรรมเนียมคาคาว่า เย
 ธมมา เหตุปปลภา เตสึ เหตุ ตถาคโต อห เตสณล โย นิโรโร เอวิ
 วาที มหาสมโณ แลก็ในเขตพระปฐมเจดีย์นี้ ก็มีจารึกพระศกถานไว้ ในแผ่นศิลาข้าง
 แผ่นอิฐบ้าง ใต้หลังพระพิมพ์บ้าง ที่ฐานพระพิมพ์บางทศ ๆ ของศ แต่ที่เมืองสระแก้ว
 ก็มีพระสงฆ์ได้พระพุทธรูปทองเหลืองเป็นของโบราณเก่า สมัยข้างทำผิดกับกับพระพุทธรูปที่
 ทุกวันนี้ มีแผ่นทองเหลืองเป็นกงจักรมีขอบของหลัง ที่หลังกงจักรนั้น จารึกคาคา
 เย ธมมา เป็นอักษรพราหมณ์ จึงนำเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ทอดพระเนตร
 ก็ทราบว่าเป็นคาคา เย ธมมา เหมือนกันกับคาคาที่พระปฐมเจดีย์ แลอักษรนั้นผิดกัน
 ยังมีอีกแห่งหนึ่ง เมืองนี้ที่ ๕ ๓๒ ๕ คำ ในชื่อตถาคโต จตุศกกราช ๓๒๒๒ ดยอกเศยชนลโก
 อังกฤษ (Dr. John Squire) นำใบพระศกถานที่โพธิ์เจดพระพิมพ์มาแต่เมืองพุทศคามบุรี พุ
 เถตาทถุกระหม่อมถวายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพระเนตร ทรงพิจารณา
 ดูอักษรที่จารึกไว้ ในหลังพระพิมพ์ ก็มีคาคา เย ธมมา นี้เหมือนกัน ผิดกันอยู่แต่
 อห ว่า อูจ อีกแห่งหนึ่ง วาที ว่า วาโท อีกแห่งหนึ่ง มหาสมโณ ว่า มหาสมณะ
 คำอื่น ๆ ก็เหมือนกันทั้งนั้น แปลก็ได้อาามเหมือนกัน ถ้าจะเล่าเรียนว่า เย ธมมา
 เหตุปปลภา เตสึ เหตุ ตถาคโต อูจ เตสณล โย นิโรโร เอวิ วาโท
 มหาสมณะ จะว่าดังนั้นก็ เมืองพุทศคามบุรีนั้น ก็อยู่ในรัชสมัยประเทศ นักอักษร
 ोनัน แลที่พระปฐมเจดีย์นี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกระษัตริย์ศรีธรรมมาโคศกราช ได้เป็น

ภาพเรื่องปฐมเทศนาที่พระปฐมเจดีย์
Le premier sermon
Bas-reliefs de Brah Pathamacetiya

ภาพเรื่องมหาปาฏิหาริย์พิชิตยักษ์สถาน สำหรับพระนคร
Le grand Miracle
Bas-relief du Musée de Bangkok

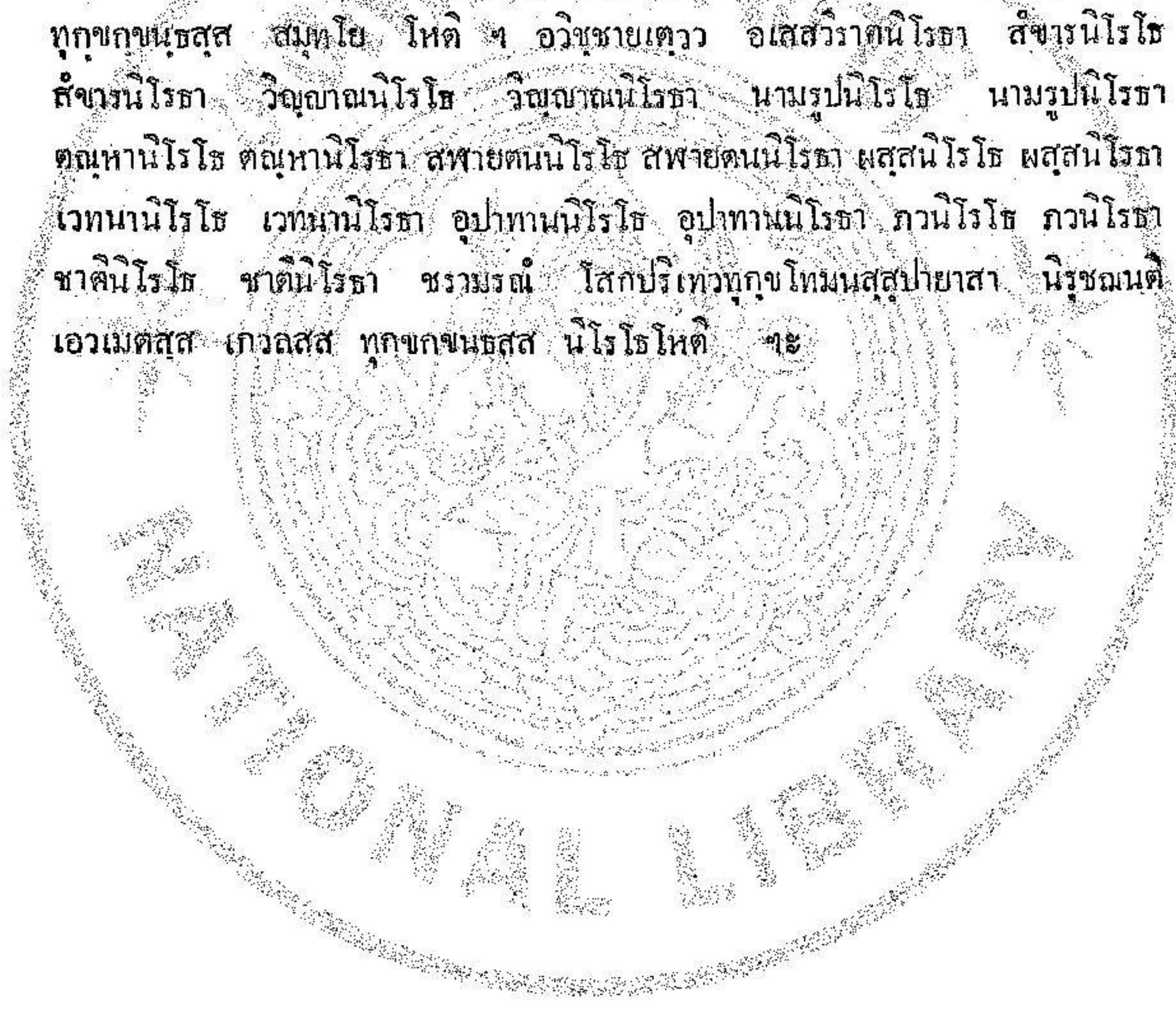
พระพิมพ์พระพุทธรูปเจดีย์ แกะสลักมณฑล
Tablettes votives de Brahmi Putbamuetiya et de la Péninsule Malaise

๑๗/๕๗

ใหญ่ในเมืองปากลุ่มนคร ได้แจกพระบรมราชาไปในเมืองนา ๆ ประเทศที่ถือพุทธศาสนา เหมือนกันหลายเมือง ให้สร้างพระสถูปเจดีย์ ขึ้นไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชา ก็เมื่อครั้งกระษัตริย์ ศรีธรรมาได้กราชได้เป็นใหญ่นั้น พุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี คิดมาถึงเมื่อได้พระคาถาในคืน ถึง ๒๑๘๐ ปีแล้ว ก็เห็นว่า คาถา เย ธมฺมา นั้นปรากฏที่พระปฐมเจดีย์ด้วยเหมือนกัน เห็นจะได้มาแต่ในแผ่นดินรัชสมัยประเทศลาวเดียวกันกับพระบรมราชา คนครั้งนั้นจึง ได้บันทึกคาถานี้ ว่าเป็นของประเสริฐ จึงได้จารึกไว้ในแผ่นศิลาบ้าง แผ่นอิฐบ้าง ที่ พระพิมพ์บ้าง เพื่อจะให้เป็นที่ประ โยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลายต่อไปภายหน้า ด้วยกาลครั้งนั้นยัง โกล่เกลียงต่อพระอรหันต์เจ้า ยังมีอยู่มาก ในคำถ้อยนี้แสดงออกได้ความว่า เป็นพระปฏิมา จตุรพักตอย่างหนึ่ง เป็นพระอรหันต์เจดีย์อย่างหนึ่ง ถ้าจะแปลเอาตามถ้อยได้ทั้งของปฏิมา อย่าง เป็นวิษณุนายของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ครั้นแก่พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอ ท่านทั้งหลายที่มานมัสการพระปฐมเจดีย์นี้ อย่ามีความประมาทพระคาถานี้ว่าเป็นของโบราณ ไม่ควรจะนับถือ ควรที่จริงที่แท้คนโบราณท่านโกล่เกลียงต่อพระพุทธเจ้า แต่พระอรหันต์ ท่านเห็นว่าประเสริฐดีแล้ว ท่านจึงให้ ใจเป็นทานดังนี้ ควรที่ท่านทั้งหลายจะเล่าเรียนให้จำ ได้ จะได้ความมั่นคงถาวร จะมีอันถึงดังคุณในปัจจุบันนี้เดอนาคค เป็นบุญเป็นกุศลมาก นักปราชญ์ที่ท่านอธิบายความ ท่านว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปกา เตสึ เหตุ ตถาคโต อจฺจ ต้องบาทนี้แสดงทุกขลักษณะมุกข์สัง แต่บาทที่สาม คือ เตสฺสจ โย นโรโร นัน ท่านแสดงว่าเป็น นโรโรสัง แต่ มรรคสัง หามิในคำถ้อยนี้ ท่านจึงอธิบายว่า จ ศัพท์ ในคำถ้อย เตสฺสจ นั้น ประมวลเอาบรรดาสมาด้วย จึงเป็นอรหันต์เจดีย์ บาทที่ดี คือ เอวํ วาที มหาสมณะ นั้นแสดงว่าพระสมณะใหญ่ คือพระพุทธเจ้าท่านครุติ อย่างนี้ ถ้าจะอธิบายว่า เป็นพระปฏิมาจตุรพักต ซึ่งเป็นวิษณุนายของพระพุทธเจ้าแล้ว ต้องอธิบายว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปกา เตสึ เหตุ ตถาคโต อจฺจ ทั้งต้องบาท นี้ แสดงว่าเป็นสมุทัยขาว คือตั้งแต่ อวิชชา ปญฺชา สังขาร ไปจนถึง สมุทัย โหตี บาทที่สามคือ เตสฺสจ โย นโรโร นั้นเป็น นโรธวาร คือตั้งแต่ อวิชชาขาว อเสสวิภคินโรธา สังขารนโรโร ไปจนถึง นโรโร โหตี แต่ บาทที่ดี คือ เอวํ วาโท มหาสมณะ นั้น ท่านอธิบายว่า จะคิดให้เห็นเป็นต้องส่วน

คณาจารย์ที่ต่างกันนั้น แต่งตั้งผู้พิพากษา มหาสมณะข้างท้ายนั้น แต่งตั้งโรธวาร ขอบทาน
ทั้งปวงที่ได้อ่านหนังสือนี้ จึงพิจารณาอยู่ในพระคณาจารย์ นี้เป็นพยานกันถึงตามคำขาด ควร
จะเป็นของประเสริฐได้ ประกาศให้ ได้เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๗ จุลศักราช ๑๒๒๗ ปีฉลูศักราช
ถ้าท่านผู้ใดจะใคร่ทราบพระคณาจารย์ พระปฏิญาณมูปาบท จึงดูเอาในที่นี้ เทอญ ฯ

อวิชา ปจฺจยา สัจจรา สัจจราปจฺจยา วิญญาน วิญญานปจฺจยา นามรูป
นามรูปปจฺจยา สฬายตน สฬายตนปจฺจยา ผลโส ผลโสปจฺจยา เวทนา เวทนาปจฺจยา
ตณฺหา ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน อุปาทานปจฺจยา ภโว ภวปจฺจยาชาติ ชาติปจฺจยา
ชรามรณ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุขายาสา สมุทฺตติ เอวเมตสฺส เภวลสฺส
ทุกขกฺขนชฺสส สมุทฺตโย โหติ ฯ อวิชาเขตว อเสสวราตนิโรธา สัจจนิโรธา
สัจจนิโรธา วิญญานนิโรธา วิญญานนิโรธา นามรูปนิโรธา นามรูปนิโรธา
ตณฺหานิโรธา ตณฺหานิโรธา สฬายตนนิโรธา สฬายตนนิโรธา ผลสนิโรธา ผลสนิโรธา
เวทนานิโรธา เวทนานิโรธา อุปาทานนิโรธา อุปาทานนิโรธา ภวานิโรธา ภวานิโรธา
ชาตนิโรธา ชาตนิโรธา ชรามรณ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุขายาสา นิรุชฌนติ
เอวเมตสฺส เภวลสฺส ทุกขกฺขนชฺสส นิโรธาโหติ ฯ

ศิลาจารึก "เบ็ ชมฺมา" ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์
Le credo bouddhique à Brah Pathamacetiya

วัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม
พ.ศ. ๒๕๐๕

ว่าด้วยกรุงศรีวิชัย

ศิลาจารึกที่วัดเตมาเมือง (หลักที่ ๕๓) แจ้งว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ เจ้าผู้ปกครอง
กรุงศรีวิชัยได้ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระพุทธวิหารขึ้น

ราชอาณาจักรศรีวิชัยนั้นราชธานีอยู่ในเกาะสุมาตรา ตั้งอยู่ทางทิศประจิมของเมือง
ปาเตมบังเขตแดน จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เมืองนี้ปรากฏแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ชื่อในภาษาจีน
เรียกว่าชี่หลี่หลี่ ชื่อที่คนไทยคือ "ศรีวิชัย" ซึ่งปรากฏเฉพาะในศิลาจารึกเท่านั้น ทั้ง
เรื่องพงศาวดารกรุงศรีวิชัยแต่ครั้งเป็นเมืองสำคัญ ในอินโดจีนเสีย แต่ได้มีเมืองประเทศราช
จนถึงบนแหลมมลายู เจ้าผู้เองเป็นผู้ที่ได้บรรยายครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ ซึ่งได้พิมพ์ขึ้นใน
เมืองสยามเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ คำนำพงศาวดารแห่งราชอาณาจักรนั้น ได้ยกศรีวิชัยเก็บความจาก
จดหมายเหตุอันน่าอัศจรรย์บ้าง แต่ศิลาจารึกทั้งหลายบ้างมาช่วยประกอบ อาจจะได้เขียน
ขึ้นใหม่ได้ เมื่อสรุปความดังกล่าวโดยย่อ ก็จะได้ความเป็นดังนี้ คือ

เรื่องราวเรื่องแรกที่พรรณนาเกี่ยวกับเกาะสุมาตราปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ เมื่อประเทศ
มลายู (เขตแดนเมืองนิงกรบอ) ได้ส่งทูตานุทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศจีน
เป็นครั้งแรก ต่อมาอีก ๒๐ ปีคือในปี พ.ศ. ๑๓๓๓ กรุงศรีวิชัยได้ส่งทูตานุทูตเป็นครั้งแรก
ไปเจริญทางพระราชไมตรีเป็นปรกคิรขัยมาจนถึงราว ๆ ปี พ.ศ. ๑๓๕๐

ในระหว่างเมื่อ จีน หังจิง ได้อำคิรขัยอยู่ในประเทศจีนนั้น (พ.ศ. ๑๒๓๔—๑๒๓๕ ถึง
พ.ศ. ๑๒๒๗—๑๒๓๒) กรุงศรีวิชัยได้มีคิรขัยขึ้นแก่ประเทศจีนในโอกาสเช่นเดียวกัน กล่าวคือ
เมืองมลายู แต่ได้ส่งกองทัพไปรบเกาะชวา แต่ได้ส่งหนึ่งทงภาคประจิมของเกาะชวา
มาเป็นเมืองขึ้น จีนหังจิงได้กล่าวในหนังสือซึ่งเขาได้เขียนไว้ ว่ากรุงศรีวิชัยเป็นอาณาจักร
ที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย นับถึงพระพุทธศาสนาแต่เจริญรุ่งเรืองมาก

ต่อมาอีกศตวรรษ ๓ เมื่อราชวงศ์ใต้เลนทรของกรุงศรีวิชัย ก็ได้แผ่ราชอาณาจักร
ไปจนถึงภาคเหนือของแหลมมลายู ตามที่ได้แจ้งอยู่ในศิลาจารึกที่วัดเตมาเมือง กับได้แผ่ไป
ถึงเกาะชวา ตามศิลาจารึกจากเมืองกาลาตันถึงปี พ.ศ. ๑๓๖๒ ได้กล่าวไว้ว่า กรุงศรีวิชัย
ได้มีอำนาจอยู่ในเกาะชวามาจนเพียงราว ๆ พ.ศ. ๑๔๔๐

ใน พ.ศ. ๑๕๐๐ จุดหมายเหตุของอาหรัยได้กล่าวเป็นครั้งแรกถึงเรื่องมหาราชครอง
เมืองชวบก ซึ่งมีผู้ โดยมากถือว่าหมายกล่าวถึงเจ้าผู้ครองกรุงศรีวิชัย ข้อความเช่นนี้แจ่มแจ้ง
อยู่เป็นอันมากในจุดหมายเหตุอาหรัย จนกระทั่งถึงราว พ.ศ. ๑๗๒๐

ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๕๗ ถึง ๑๖๖๗ ศิลาจารึกซึ่งค้นพบในภาคใต้ของประเทศไทย
แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีวิชัยและราชวงศ์โจพของชาวทมิฬ ความคิดต่อระหว่าง
ชนสองจำพวกนี้ในบางคราวก็เป็นมิตรภาพ แต่บางคราวก็เป็นศัตรูกัน ใน พ.ศ. ๑๕๗๓
พระเจ้าราเชนทรโจพที ๑ แห่งอาณาจักรกรุงศรีวิชัยรวมทั้งประเทศราชทั้งหลายตั้งปวงด้วย

รายชื่อประเทศราชของ กรุงศรีวิชัย ซึ่งปรากฏ อยู่ในศิลาจารึกของ พระเจ้าราเชนทร โจพที
คันโยร กับอีกรายชื่อหนึ่งในหนังสือแปลนิจของจันจาว์เอวาระ ซึ่งได้รวบรวมเมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๑
ทั้งสองรายนบอกแจ้งเมืองประเทศราชทั้งหลายตั้งปวงที่ขึ้นอยู่กับกรุงศรีวิชัย ในระหว่างปี

พ.ศ. ๑๕๕๐ กับ พ.ศ. ๑๗๕๐ ถ้าหากว่าเราเว้นมณฑลประเทศซึ่งตั้งอยู่บนเกาะสุมาตราโดยแท้
กับมณฑลประจิมของเกาะชวา (ดุนดา) แล้วดังกล่า ดังเกิดรายชื่อทั้งหลายซึ่งแจ้งอยู่ในรายชื่อทั้ง
สองรายนี้เป็นแต่เฉพาะประเทศต่าง ๆ ทั้ง ๒ ฝั่งของแหลมมลายูเป็นพื้น เมื่อดูว่าบนฝั่ง
ภาคบูรพา ปาหัง ตรังกานู กันตันนิ พัทลุง ตามพรตังคี (คือเมืองนครศรีธรรมราช) คุรท
(คือเมืองไชยา) แลบนฝั่งภาคประจิม ดังกะลัระ เกตะ (คือเมืองไทรบุรี) กรัตัก โกลตา แด
บับผาดะ (ซึ่งเคยเป็นเมืองท่าเรือของรามัญประเทศ ตามหนังสือมหาดวงศ์ ได้กล่าวไว้ นั้น)

หลักฐานที่ประกอบกับความที่กล่าวในรายชื่อที่แจ้งนี้ ตรงกันที่มีอยู่ในศิลาจารึกอย่าง
แน่ชัด คือข้อความว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ เจ้าผู้ครองกรุงศรีวิชัยได้ โปรดเกล้า ฯ ให้จารึก
แผ่นหินขึ้นแผ่นหนึ่งทั่วเขตเมือง (นครศรีธรรมราช) ต่อมาอีก ๕๐ ปี ศิลาจารึกที่
ฐานพระพุทธรูปซึ่งพบที่เมืองไชยา (หน้าถ้ำที่ ๒๕) แสดงให้เห็นว่าประเทศ คุรท ซึ่งเมืองประเทศ
ที่ล้อมรอบไชยา เป็นเมืองประเทศราชของพระเจ้าไตรโลกยราชเมธาธิบดีกษัตริย์ธรรมเทวะ พระนาม
นี้เป็นพระนามของเจ้าผู้ครองเมืองมลายู (มินังกะบอ) ซึ่งควรจะได้เป็นราชธานีของกรุงศรีวิชัย
แทนปาเดมบัง

ตามที่พงศาวดารจีนได้กล่าวไว้ ว่าพวกมาลีเออร์ คือมลายูนั่นเอง เป็นชาวเมืองซึ่ง
 พวกไทยได้รับพุง แลได้ชิงเอาแหลมมลายูภายหลังปี พ.ศ. ๑๙๐๐ การยกทัพมาร้างแหลมมลายู
 จนกระทั่งถึงนครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งอยู่ในอารักขาของพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ ๓) นั้น
 ก็รวมในสมัยเดียวกับพวกชาวเกาะชวาแยกพยุหโยธาทัพไปได้ชัยชนะในหมู่เกาะสุมาตราใน พ.ศ.
 ๑๘๑๘-๑๘๓๖ การวิวาทสองนบึงเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน คือทางเมืองหลวงเดมบันดาประเทศราช
 ซึ่งหลายพร้อมกัน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งหายนะทำให้กรุงศรีวิชัยหมดอำนาจในการปกครอง
 บันดาประเทศราชในอินโดจีนเขี้ยว ๑

เมืองสุรสีห์ แลเมืองตามพุดังค์

ในบันทึกประเทศทั้งหลายซึ่งขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกภาษาทมิฬ แต่ในจดหมายเหตุจีนนั้น มีอยู่ ๒ ประเทศที่เกี่ยวกับพงศาวดารตำนานประเทศสยาม แลมีชื่อแจ้งอยู่ในศิลาจารึกซึ่งได้พิมพ์ลงในเล่มนี้ด้วยแล้ว คือเมืองสุรสีห์ (หลักที่ ๒๕) แลเมืองตามพุดังค์ (หลักที่ ๒๔)

จดหมายเหตุจีนของราชวงศ์ซ่ง อ้างถึงประเทศ ๆ หนึ่งซึ่งชื่อนามว่า การะฮี้ ตั้งอยู่ทางภาคทักษิณของกัมพูชาประเทศ เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ไม่มีชื่อที่สงสัยว่าประเทศนั้นจะไม่ตรงกับเมือง "สุรสีห์" ซึ่งแจ้งอยู่ในศิลาจารึกภาษาเขมร ที่พระพุทธรูปซึ่งได้มาจากเมืองไชยา (หลักที่ ๒๕)

"การะฮี้" ในภาษาจีน เป็นคำที่แปลงมาจากคำว่า "สุรสีห์" ตามตัวอักษรตัวต่อตัว ใช้แต่เท่านั้นเมืองสุรสีห์ซึ่งตรงกับจังหวัดไชยา ตั้งอยู่ทางภาคทักษิณของกัมพูชาประเทศ (ซึ่งในสมัยนั้นรวมดินแดนเจ้าพระยาอยู่ในอาณาเขตด้วย) ตามที่สันได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุแล้ว

ศิลาจารึกเมืองสุรสีห์ กล่าวถึงการหล่อพระพุทธรูปโดยพระราชศรัทธาของพระเจ้าศรีมโหสถไตรโลกยราชเมธาธิบดีกษัตริย์ธรรมเทวะ พระนามนัยเดียวกับพระนามของพระเจ้าศรีมโหสถไตรโลกยราชเมธาธิบดีธรรมเทวะ แต่พระเจ้าศรีมโหสถราชกษัตริย์ธรรมเทวะ ซึ่งเป็นผู้ทรงครอบครองเมืองมละยา ในปี พ.ศ. ๑๘๒๘ และ ๑๘๓๐ พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงสร้างพระพุทธรูปที่ไชยาคงจะได้เป็นพระองค์หนึ่งพระองค์ใดซึ่งได้พระราชวงศ์มาจากพระราชวงศ์เดียวกัน เมื่อเสด็จเข้าพบเจ้าเจ้าใจดำในเวลาที่ตั้งสถาปนาพระพุทธรูปขึ้นนั้น เมืองสุรสีห์ คือจังหวัดไชยาเป็นเมืองขึ้นโดยตรงต่อเจ้าผู้ครองเกาะสุมาตรา แต่ราชอนุชาของสุรสีห์นั้นได้ จึงได้เรียกในจารึกภาษาเขมร ว่า "สุรสีห์" (ถ้าแปลเป็นไทยก็คล้ายกับอำเภอ) แลเห็นจะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรตามพุดังค์ซึ่งได้แจ้งอยู่ในศิลาจารึกเมืองไชยา (หลักที่ ๒๔)

ศิลาจารึกนโคพบที่วัดหัวเวียง มีศิลาจารึกปรากฏ พ.ศ. ๑๘๗๓ ในรัชสมัยของเจ้าผู้ครองแผ่นดินมีอิสริยยศว่า "ศรีธรรมราช" ผู้เป็นเจ้าของตามพุดังค์ (ตามพุดังค์เคศุว) คำว่า "นครศรีธรรมราช" ประเทศนี้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเป็นครั้งแรก แต่

มีความตักพ้อจะเช็ดถือได้ว่าพระอิสริยยศว่า "ศรีธรรมราช" ซึ่งเจ้าเมืองได้ใช้สืบเนื่องกันลงมา
นี้เป็นเหตุทำให้พวกไทยขนานนามราชธานีว่า "นครศรีธรรมราช" เมื่อเป็นเช่นนี้ตามพงศาวดารจะตรง
กันกับภูมิประเทศในแคว้นมอญ ซึ่งมีอาณาเขตต์จากนครศรีธรรมราชไปจนเมืองไซยาแต่ภูมิ
ประเทศตามพงศาวดาร นมชื่อปรากฏตั้งแต่โบราณกาล ในคัมภีร์ มหานิเทศ ศิลาจารึกเขมร
เรียกว่า "ตมพลิงคุม" แต่ในจดหมายเหตุฝ่ายจีนเรียกว่า "ตงมาหลิง"

ยังมีข้อสำคัญอยู่ข้อหนึ่งในศิลาจารึกเมืองไซยาในปี พ.ศ. ๑๗๗๓ ที่กล่าวว่าพระนาม
เดิมของเจ้าผู้ครองเมืองตามพงศาวดาร ปรากฏอยู่แต่เป็น "จันทรวาน" พระเจ้าจันทรวานพระองค์
นี้ในหนังสือมอญ (บทที่ ๗๓ และ ๗๔) ปรากฏไว้ว่าในปี พ.ศ. ๑๗๕๗ ในรัชกาลของพระเจ้า
ปรากฏมพหุที่ ๒ แห่งลังกาทศปี ยังมีเจ้าผู้ครองพวกชาวท่งพระนามว่า "จันทรวาน"
ได้ทรงยกทัพโยธาทัพมารบเกาะลังกา แต่ต่อมาภายหลังอีก ๒-๓ ปีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้
ได้ทรงกระทำการย้ายเกาะลังกาอีกเป็นคราว ๒ แต่ในคราวนี้ได้พวกโจรพาณชยะแคว้นทมิฬเข้า
รุกรานตีตบด้วย การรบทั้ง ๒ คราวนี้ถูกกวาดล้างเจ้าเจ็วระชาวมเกาะลังกาต้องคิดค้นมา

เรื่องสงครามคราวนี้ดูเหมือนจะตรงกับเรื่องในจินตนาการ มีเนื้อความว่าในปี พ.ศ. ๑๗๗๗
(คือ ๓ ปีภายหลังที่ปรากฏในมหาวงศ์เท่านั้น) ยังมีเจ้าผู้ครองศรีธรรมนคร ทรงแพรนาม
ว่า "ศรีธรรมราช" พร้อมด้วยโรจราช (คือพระร่วงเจ้าผู้ครองกรุงสุโขทัย) ได้ส่งทูตานุทูต
ไปถึงเกาะลังกา เพื่อจัดได้พระพุทธรูป พระสีหิงค์ มาไว้ในราชอาณาจักรของพระองค์ แท้ที่จริง
หนังสือมอญนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพหุพหุทศาวตัพ แต่หนังสือจินตนาการนี้เป็นเรื่องเจริญ
ทางพระราชไมตรี การตีมหาดงและจินตนาการนั้นเนื้อความแตกต่างกันตั้งไม่เป็นกวีของ
เพราะหนังสือทั้งสองนี้ได้เกิดขึ้นในปรเทศต่างกัน ความจริงในเรื่องมหาดง ดูเหมือนว่าคำสอน
มีลักษณะของในเรื่องกิจการที่บังเกิดขึ้นนี้ด้วย เพราะในมหาดงต้นนั้นมีความปรากฏว่าพระ
เจ้าจันทรวาน ขณะเมื่อเสด็จขึ้นบกได้ทรงรับสั่งแก่ชาวลังกา ว่า "เราทั้งหลายก็เป็น
พุทธศาสนิกชนเหมือนกัน"

ความจริง อิสริยยศว่า "ธรรมราช" เป็นอิสริยยศในพระพุทธรูปคำสอน ศิลาจารึก
ที่เก่าแก่ที่สุดในนครศรีธรรมราช (หน้าที่ ๒๗) กล่าวถึงการสถาปนาอุโบสถถาวร แต่ศิลาจารึก
ของพระเจ้าจันทรวานถนัดหัวเวียงก็กล่าวเรื่องในพระพุทธรูปคำสอนเหมือนกัน แต่มีข้อสำคัญคือ

ศิลาจารึกทั้งสองจารึกเป็นภาษาสันสกฤต ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าราชอาณาจักรตามพุดังนี้ นับถือ
พระพุทธศาสนามาซึ่งมีดแปลงไปจากพระพุทธศาสนามาที่พวกสิงหนับถ้อยในเกาะลังกา แดการที่จะ
เกิดรบราฆ่าฟันกันในเรื่องต่างดคีศาสนามันน่าจะเป็นไปได้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าจึงได้คิด
ไปถึงว่าพระเจ้าจันทรภาณุนี้ เป็นองค์เดียวกับเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชตามที่ได้แจ้ง
อยู่ในหนังสือชินกาลมาลินี

หนังสือมหาวงศ์กล่าวไว้ เมื่อพระเจ้าจันทรภาณุได้เสด็จยাত্রาทัพไปรบเกาะลังกาใน
ครั้งที่ ๒ นั้น ได้มีพวกโจรสลัดพวกหนึ่งเป็นอันมากเข้าด้อมทบบช่วยด้วย ในเมื่อถึงโตซึ่งน่าจะตั้งชัย
เลยในการก่อกวนนั้น โดยเหตุที่ความสัมพันธ์ระหว่างเขตมณฑลภาคทักษิณของประเทศ
อินเดียนั้น แจงชัดอยู่ในศิลาจารึกซึ่งปรากฏเป็นภาษาทมิฬ ค้นพบได้ที่เมืองตะกั่วขานนแดง
(หลักที่ ๒๖) แลที่วัดมหาธาตุณนครศรีธรรมราชเป็นต้น (หลักที่ ๒๗)

ว่าด้วยเมืองตะโง

ข้าพเจ้าได้เสด็จให้เห็นแล้วว่า เมื่อครั้งราชอาณาจักรกรุงทวารวดีมีอาณาเขตต์แผ่ไปทางภาคพายัพของอ่าวสยามนั้น กรุงตะโง ในขณะที่นี้มีพวกมอญนับถือพระพุทธศาสนามาอาศัยอยู่ก็รวมขึ้นในราชอาณาจักรนด้วย เรื่องพงศาวดารตำนานเมืองตะโง ในสมัยนั้นไม่ปรากฏ กล่าวแต่เพียงว่า ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ ถึง ๑๖๐๐ ในรัชกาลพระนางจามเทวี ได้มีพวกมอญอพยพจากเมืองตะโง ได้ ไปสร้างเมืองหริภุญไชย คือเมืองลำพูนขึ้น

ในราว พ.ศ. ๑๕๖๐ ก็ได้อาจารย์ขอมเหล็กแห่งเมืองลพบุรี (เหล็กที่ ๑๙) มีพระนามของพระเจ้าสุริยวงศมณีที่ ๓ ปรากฏอยู่ด้วย นอกจากนี้อาจารย์ภาษาขอมยังมีโบราณวัตถุของขอมในเมืองนี้ที่สำคัญๆ ซึ่งสมันเครื่องพิศุจน์ให้เห็นว่ากรุงตะโง ได้เคยเป็นราชธานีของมณฑลแห่งหนึ่ง ในราชอาณาจักรเขมรอยู่ชั่วเวลาหลายร้อยปี

ความเดิมในเรื่องที่พวกขอมได้กรุงตะโง ได้เป็นเมืองขึ้น หาได้แจ้งอยู่ในศิลาจารึกไม่ จึงเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องอาศัยตำนานภาษาขอมที่เสถียร ซึ่งแต่งที่เมืองเวียงใหม่ ตำนานนี้กล่าวว่ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๐๐ ยังมีเจ้าผู้ปกครองเมืองหริภุญไชย ทรงพระนามว่า ตราพก (หรืออัครราชก) ได้ทรงกระทำศึกกลับเจ้าผู้ครองกรุงตะโง ทรงพระนามว่า อัจฉริยจักรวดีคิน ขณะเมื่อถึงต้องฝ่ายนี้กระทำการรบราฆ่าฟันกันอยู่นั้น เจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้เข้ามาตีกรุงตะโง ได้ พระราชโอรสของเจ้าผู้ครองนครศรีธรรมราชก็ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติในกัมพูชาประเทศ และได้ทรงตั้งราชวงศ์ใหม่

ด้วยเหตุผลหลายประการที่ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้แล้ว ในหนังสือที่ว่า ด้วยมณฑลพายัพพิมพ์ ที่เมืองฮานอยในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ พระราชโอรสของเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชนี้ก็คือพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองกัมพูชาประเทศ ทรงพระนามว่าสุริยวงศมณีที่ ๓ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้เมื่อได้ขึ้นเสวยราชสมบัติในกัมพูชาประเทศแล้ว ก็ได้ทรงยกมณฑลตะโง ซึ่งพระราชบิดาได้มาจากพระเจ้าอัครจักรวดีคินนั้น รวมเข้าในราชอาณาจักรกัมพูชาด้วย

พระเจ้าสุริยวงศมณีที่ ๓ ซึ่งได้เสด็จมาจากนครศรีธรรมราชอันเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนามาได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง จนเป็นเหตุให้พระองค์เมื่อเสด็จสวรรคตไป

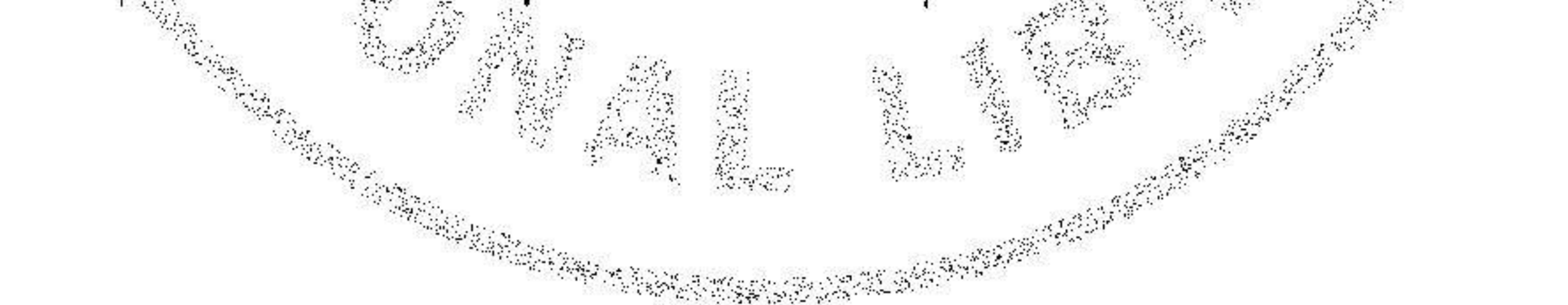
แล้วได้รับข้อสันนิษฐานว่า นิรพานบท แต่เราทราบอยู่ว่าเจ้าผู้ครองกัมพูชาประเทศ ตามธรรมเนียม
มักทรงพระนามว่าเจ้าสร้อยคำสังข์ ๒-๓ คำสังข์ในขณะเดียวกัน แต่ทรงเอาพระพุทธรูปไม้ไผ่ข้างคำสังข์
ใส่พระนามกว่าคำสังข์อื่น เพราะเป็นคำสังข์ซึ่งทางราชการกัมพูชาประเทศนับว่าเป็นของประเทศไทย

ก็ตัวจารึกซึ่งได้จากเมืองฉะบือตรงกับพระพุทธศักราช ๑๕๖๕ - ๑๕๖๘ (พุทธศักราช ๑๘๘๘) แจ่ม
ให้เห็นว่าในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวงศา มีบันดาพระภิกษุสงฆ์ของลัทธิมหานิกายแลต่างภิกษุ
(ลัทธิวาที) อาศรัยอยู่ในเมืองฉะบือพร้อมกับพวกดาบดักขันธ์มุนีแลพรหมณ์ต่าง ๆ

จารึกอีกแห่งที่ ๓ ซึ่งได้จากฉะบือ (พุทธศักราช ๑๕๖๕) ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน แต่คง
ให้เห็นว่าคำสังข์โดยขณะจะยกเศษนั้นบดอยู่ในเมืองฉะบือ เมื่อเป็นเช่นนี้ตัวจารึกจึงแจ่มให้เห็น
ว่าคำสังข์นั้นคำที่มอยู่ในกัมพูชาประเทศ ชาวกรุงฉะบือก็นับถือด้วยกัน แต่โบราณสถานแล
วัตถุอันเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่คงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาที่ยังคงรุ่งเรืองกว่า
คำสังข์อื่น ๆ ตามเคย คือได้เป็นอยู่ในสมัยของราชอาณาจักกรุงทวารวดี

ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงพระนามว่าสุริยวงศาที่ ๒ รูปภพสถิตบนฟ้า
สงฆ์ทนต์จรจัด แต่คงให้เห็นว่าองค์พิฆของเมืองฉะบือก็คงกายเหมือนกันกับนักบวชอื่น ๆ
และมีข้าราชการของเมืองเป็นหัวหน้า ในระหว่างสมัยอาณาจักรของกัมพูชาประเทศ ก็ได้เผยแผ่
ออกไปเกือบ ๆ ๖๐๐ ปลายดินแดนของเมืองศรีอยุธยา เป็นมณฑลซึ่งนามว่าซึ่งสงครามระวางกรุง
ฉะบือกับศรีอยุธยาในรัชสมัยของพระเจ้าอัคริศราชเจ้าเมืองศรีอยุธยา ตามที่ได้แจ้งอยู่ใน
หนังสือชนชาติมาตินและจากเทววงศันนแลดู

ภายหลังนั้นต่อมา กรุงฉะบือดูเหมือนจะได้อพยพหนีภัยจากมือศัตรูภายนอก
เพราะราว พ.ศ. ๑๘๖๐ พงศาวดารจีนกล่าวว่าประเทศนั้นได้ตั้งตามปกติไปเจริญทางพระราชไมตรี
กับประเทศจีน การที่พระเจ้าอู่ทองได้ทรงสร้างพระนครอยุธยาขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๖๓ นั้น เป็น
ต้นเหตุนำมาซึ่งความระส่ำระสายของอำนาจสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

หลักที่ ๑๖

จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุเมืองลพบุรี

พระพุทธรูปองค์นี้ จุนบริมาตบุรุษภักดิ์ (เมื่อยังเป็นนายป่วน อินทวงศ์ เปรียญ) ภาณวารักษ์พิชฌภัณฑ์ตั้งถ่านสำหรับพระนครฯ ได้พบบนเนินเตี้ย ใกล้มุกกำแพงชั้นนอกวัด มหาธาตุเมืองลพบุรีข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ภายหลัง เมื่อได้ขุดลงในที่ตรงนั้นก็ได้พบรากของวิหารเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ฝ่ายหนึ่งหักพังเสีย เหลือแต่อิฐ กระจุกกระจายตามพื้นดิน วิหารเล็กหลังนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้มาแต่เดิมหรือ มีผู้เชิญมาจากที่อื่นแต่ประดิษฐานไว้ ในที่นั้นก็หาพบเห็นไม่ได้

พระพุทธรูปองค์นี้ บัดนี้ตั้งอยู่ในลพบุรีพิชฌภัณฑ์ เป็นพระยืน พระเศียรและพระหัตถ์ ขวาทัก พระหัตถ์ซ้ายเดิมเห็นจะประทานอุบาย พระหัตถ์ซ้ายห้อยข้างพระองค์ ชนิดหิน คือหิน ปูนสีเขียวสูง ๓ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ได้ฐานอันตั้งเป็นรูปบัวบาน ซึ่งมีรากสูง ๕๐ เซนติเมตร สำหรับปักพระพุทธรูปลงบนบัลลังก์

ด้านหน้าของฐานซึ่งเป็นรูปบัวบาน มีจารึกสองบรรทัดเป็นภาษาดั้งฤๅที ศิวอักษรนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิวอักษรที่ใช้อยู่ในสมัยพม่าประเทศ ก่อนนครรวมเป็นราชธานี คำจารึกอ่านเป็นภาษาดั้งฤๅทีว่าดังนี้

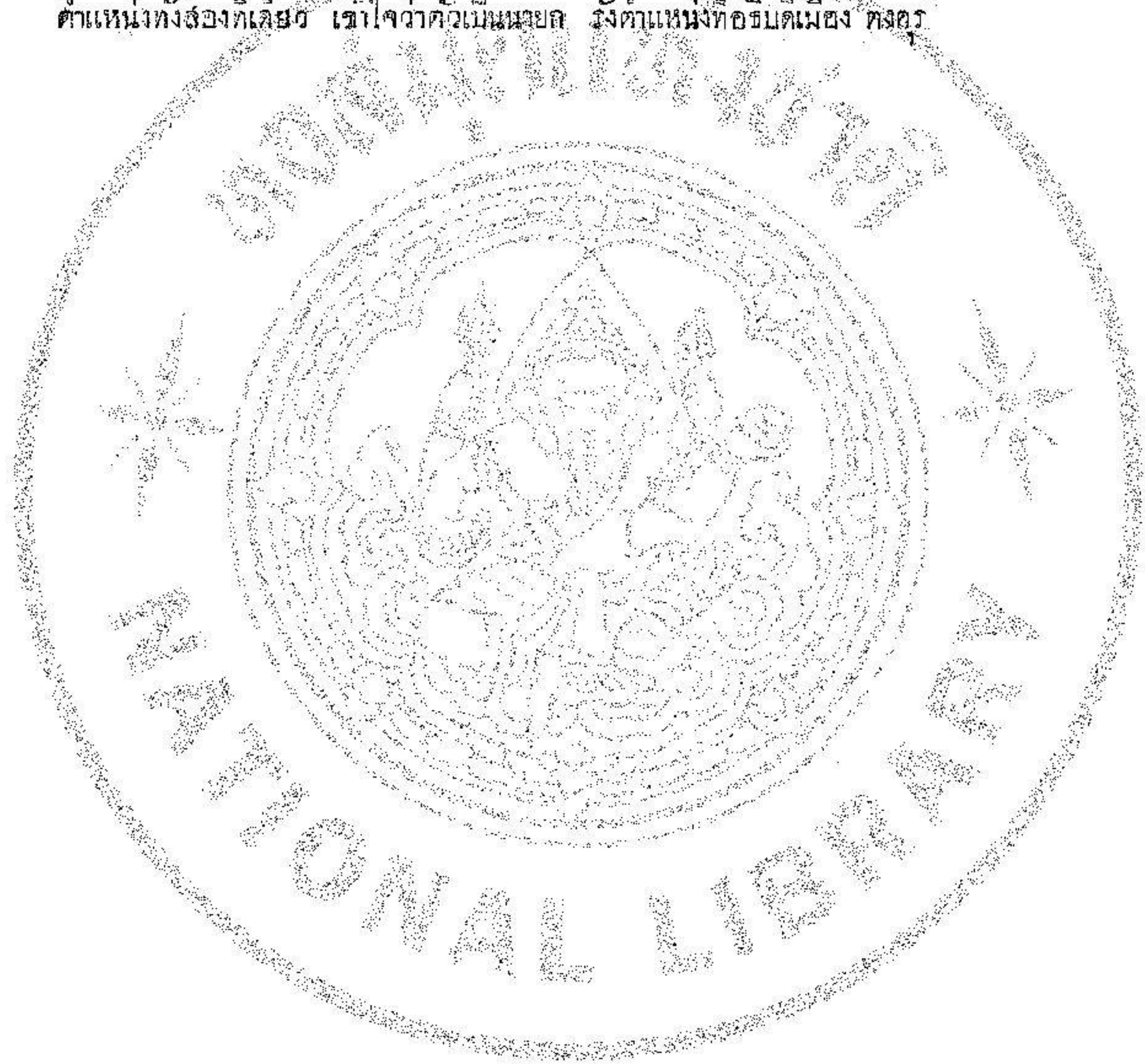
- ๑. ตงคุรชานาธิปดิเนา สามพุเกศวรสุนณา
- ๒. นายเกนาราชเวเนย์ สุถายีตา ปรีดิมา มุเนะ

แปลว่า

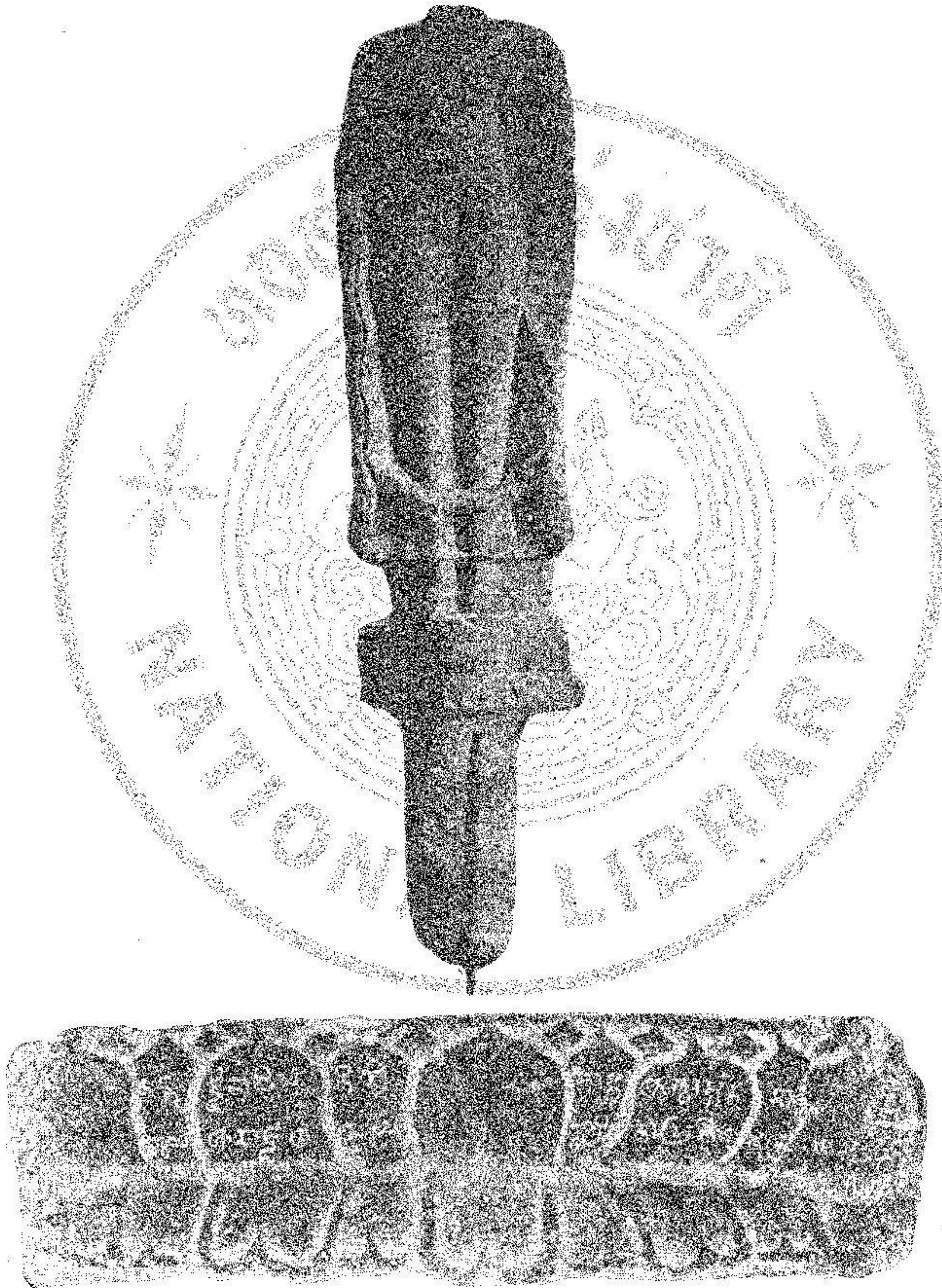
นายก (นามเดิม) ชารชเว ผู้เป็นอธิบดีชาวเมืองตงคุร และเป็นพระ โอรสของพระเจ้าเมือง คำมพูระ ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้

เมืองตงคุร กับเมือง คำมพูระ ในคำจารึกนี้ยังไม่เคยพบในศิลาจารึกอื่น ๆ หรือใน หนังสือใด ๆ ชื่อเมือง ตงคุร นี้คล้ายกับชื่อเมือง นงคุร ซึ่งปรากฏในศิลาจารึกภาษาทมิฬ ที่เขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า (หลักที่ ๒๖) ส่วนเมือง คำมพูระ จะอยู่ที่ไหนยังสงสัยอยู่ จะเป็นเมืองใดเคยหรือเมืองชนกรุงทวารวดีก็เป็นได้

คำว่า "นายก" กับ "อธิบดี" สองคำนี้ เป็นชื่อตำแหน่งสำคัญในสมัยนั้น คือ ตำแหน่งเจ้าเมือง ในจดหมายเหตุจีนมีความปรากฏว่า "ในประเทศดินแดง มีข้าราชการ ๒ คนประจำทุก ๆ หัวเมือง คนหนึ่งเรียกว่า "นายก" อีกคนหนึ่งเรียกว่า "ปติ" ประเทศดินแดงนี้คือประเทศ "รถุมลุตติกะ" ซึ่งมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกเมืองไทรบุรี (ราว พ.ศ. ๑๐๐๐) เป็นประเทศที่ตั้งอยู่บนแหลมมลายูแห่งใดแห่งหนึ่ง คงจะมีชนบทรรมนิยมคล้ายกับชนบทรรมนิยมกรงทองศรีวิชัยและประเทศใกล้เคียง ส่วนผู้สร้างพระพุทธรูปนั้น อยู่ในตำแหน่งทั้งสองก็เลยอ เราใจว่าควมเป็นนอยถ ึ่งตำแหน่งที่อธิบดีเมือง ทรงอว

หลักที่ ๑๖
Inscription XVI

จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดช้อย

พระพุทธรูปองค์นี้ตั้งอยู่ในวัดเบญจมบพิตร ในमुखเมืองด้านนอกกำแพงพระอุโบสถ
ทิศใต้แต่เดิมอยู่ที่วัดช้อยตำบลบ้านเข้าจังหวัดลพบุรี เป็นพระพุทธรูปยืนบนฐานบัวบานพระหัตถ์
ทั้งสองหักเสีย แต่สันนิษฐานได้ว่าพระหัตถ์ขวาคงจะได้ประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายกำสายจวัตร
ชนิดหินปูนสีเขียวและมีลักษณะต่าง ๆ คล้ายกับลักษณะพระพุทธรูปครั้งสมัยกรุงทวารวดีตามที่
ได้อธิบายไว้ในเบื้องต้นแล้ว

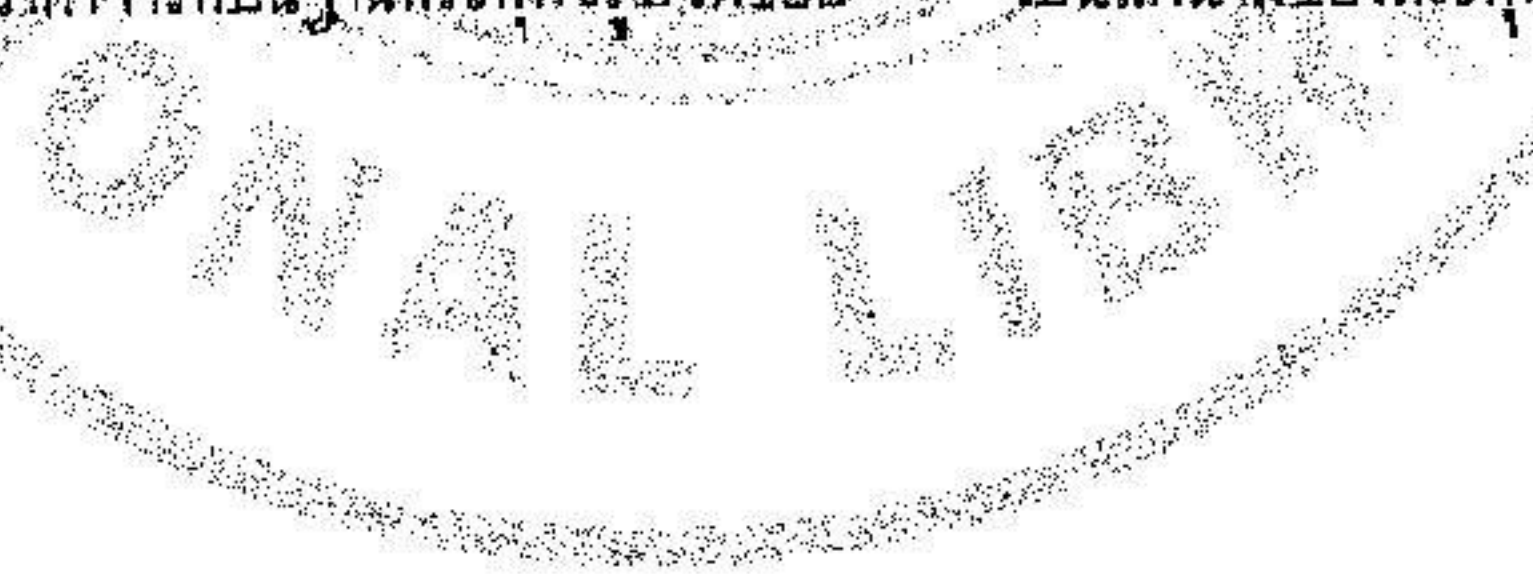
บนฐานซึ่งสลักเป็นรูปมโหฬาร มีจารึกบรรทัดเดียว ตัวอักษรเวดบดีย์บางเหลือเพียง
๓๐ ตัว ตัวอักษรบนมอญจะคล้ายตัวอักษรขอมบรรทัดนี้ ในกัมพูชาประเทศ ก่อนนครธมเป็น
ราชธานี

คำจารึกบนฐานว่า

— — รุส — มาง เกาญ วิ — ย จุยาจ
เหตุที่ข้าพเจ้าได้บันทึกในคำอธิบายว่าคำจารึกนี้เป็นภาษามอญ คือตัวอักษรแรกที่ขุดได้
เป็นตัว “รุส” คงจะเป็นพยางค์ที่ ๒ ของคำแสดงโบราณ “ครุส” (ได้ขุดแปลงเป็น
“ครุตา”) แปลว่า “เจ้า” หากคำอื่นที่จะมีพยางค์ “รุส” ข้างปลายไม่ได้

นอกจากข้อนี้ การอธิบายคำจารึกเป็นการยากเหลือกำลัง ที่จริงการแปลภาษามอญ
ซึ่งใช้ครั้งแรก พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๓๐๑ ไม่มีหลักฐานที่จะเข้าใจ เพราะบันทึกคำจารึกภาษามอญ
ซึ่งเคยพบในประเทศพม่าทุกวันนี้ เกิดขึ้นภายหลังถึงหลายร้อยปี พ.ศ. ๑๖๐๐ เมื่อเวลา
ภาษามอญได้เปลี่ยนแปลงดำเนินงเลี่ยนมากแล้ว

ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคำจารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดช้อย เป็นแต่นามของพระพุทธรูปหรือ
นามของผู้สร้างเท่านั้น

จารึกบนเสาแปดเหลี่ยมศาลสูงเมืองลพบุรี

ศิลาจารึกหลักนี้ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้ไปพบอยู่ที่ ศาลสูงเมืองลพบุรี แล้วให้ย้ายมาไว้ ในอุทยานพิพิธภัณฑสถาน ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสั่งให้ส่งลงมาไว้ในหอพระสมุด ฯ

หลักนี้เป็นเสาคอนกรีตแปดเหลี่ยม สูง ๓ เมตร ๔๕ เซนติเมตร แลกว้างด้านละ ๘ เซนติเมตร มีหัวเสาเหลี่ยมประดับกลาย มีรูปพรรณฐานคล้ายกับเสาคอนกรีตแปดเหลี่ยมต่าง ๆ ที่ขุดได้ที่พระปฐมเจดีย์ มีจารึกทั้งแปดด้านแบบเป็น ๔ เรืองด้วยกลอน เรื่องที่ ๑ มี ๓ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๒ มี ๑๓ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๓ มี ๗ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๔ มี ๓ บรรทัดจารึกบน ๒ ด้าน

เมื่อเสาคอนกรีตนี้ยังอยู่ในอุทยานพิพิธภัณฑสถาน ไม่มีใครได้พยายามอ่านเลย นายพันตรี เตอ ธา ยงเกียร ฝรั่งเศษ ได้สังเกตเห็นในราชวารสารค้นหาของโบราณว่าเป็นศิลาจารึกภาษาเขมร ที่จริงตัวอักษรคล้ายตัวอักษรขอมอย่างโบราณที่สุด แต่หาเป็นภาษาเขมรไม่ เมื่อได้ย้ายมายังหอพระสมุด ฯ ก็ได้เห็นนายช่วยว่า "ศิลาจารึกศาลสูง ยังไม่รู้ว่าเป็นภาษาอะไร" จนกระทั่งข้าพเจ้ามารับราชการในตำแหน่งบรรณรักษ์ใหญ่หอพระสมุด ฯ ข้าพเจ้าได้พยายามอ่านศิลาจารึกต่าง ๆ เพื่อจะได้พิมพ์เป็น "ประชุมจารึกสยาม" โดยรับสั่งของสมเด็จพระเจ้านายเอก เมื่อเวลาถึงมืออ่านแล้วจารึกบนเสาแปดเหลี่ยมหลักนี้ คำแรกที่ข้าพเจ้าได้อ่านคือ "เวออ" คำเดียวกับ "กุยก" อีกคำ ๑ สองท่านเจ้าพระเนชเป็นท่านน้อย เพราะข้าพเจ้าเคยพบในบันทึกศิลาจารึกภาษามอญ ซึ่งรู้สึกลึกซึ้งได้รวบรวมแต่พิมพ์ ในเมืองพระมอ "เวออ" แปลว่า "นี้" "กุยก" แปลว่า "พระ" ข้าพเจ้าจึงให้คัดลอกคำจารึกนี้ เพื่อจะได้ส่งไปยังนักปราชญ์ที่ชำนาญในการอ่านศิลาจารึกภาษามอญ เช่น ศาสตราจารย์บดักเคน กรุงลอนดอน มองลิเชอคูว์เชด หัวหน้ากรรวิชาของโบราณในประเทศพม่า แลเวเวเวนต์ ชัดดีเต ผู้สอน

หลักที่ ๑๘
Inscription XVIII

๖ ว โมข ลงคฺรุ || เกวล โมข ||
หนึ่ง คู่ เกวียน หนึ่ง

โกลน ค.ค.บ. พ.๒๕/๖๑ ๒๐๑๒๐ โกลน ค.ค.บ.๖๑

๗ ขาะ จ ปุณฺย จาป สุมฺง (๓) เทก มฺนุ
ข้า ชึ่ง

๘ ชนฺ ต กฺยาถ - ว - - - - || พุ

๙ สาสนปาล - - - - โม
หนึ่ง

๑๐ ย || เซตว โมข - - - || เกว
จัว หนึ่ง เกวียน

๑๑ ล โมข || สทธา ก - - -
หนึ่ง

เมืองที่ ๓

๑ เวอ ปุณฺย ชุสุมจฺ ยฺคุระ
๕

๒ เทก มฺนุ ชนฺ ต กฺยาถ || ลี
ข้า ชึ่ง ให้ แก่ พระ

๓ ทธาจรลย โมข ญะ ||
หนึ่ง คน

๔ ขาะจฺ ปุณฺย จาป อินท

๕ เทก มฺนุ ชนฺ ต กฺยาถ
ข้า ชึ่ง ให้ แก่ พระ

๖ || วุทฺตรกฺษ || ล - - ปุ | เซลา
ดาม ัจฉ

มอญได้ขอขึ้นชื่อ/เงิน ไว้

(๓) คำนี้อ่าน สุ่มหง ก็ได้.

๗ ว ปอ ปุทะ ก
ตาม

เรื่องท ๔

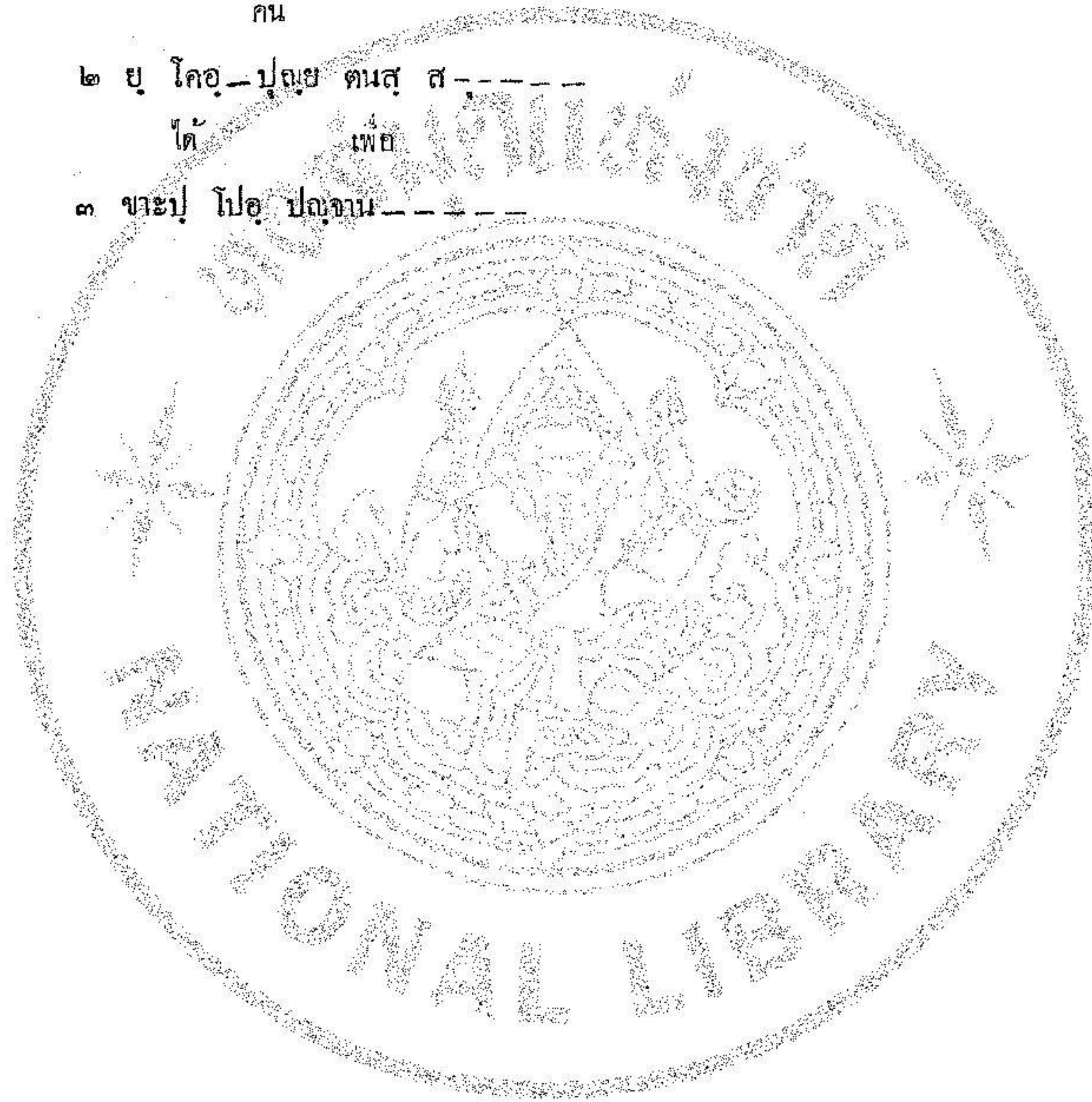
๑ ยุต โน-นุระ สวิมน -----

คน

๒ ย โคอ-ปุณย คนสุ ส -----

ได้ เพศ

๓ ขะป โปอ ปุจจน -----

ปี ๒๕๕๕

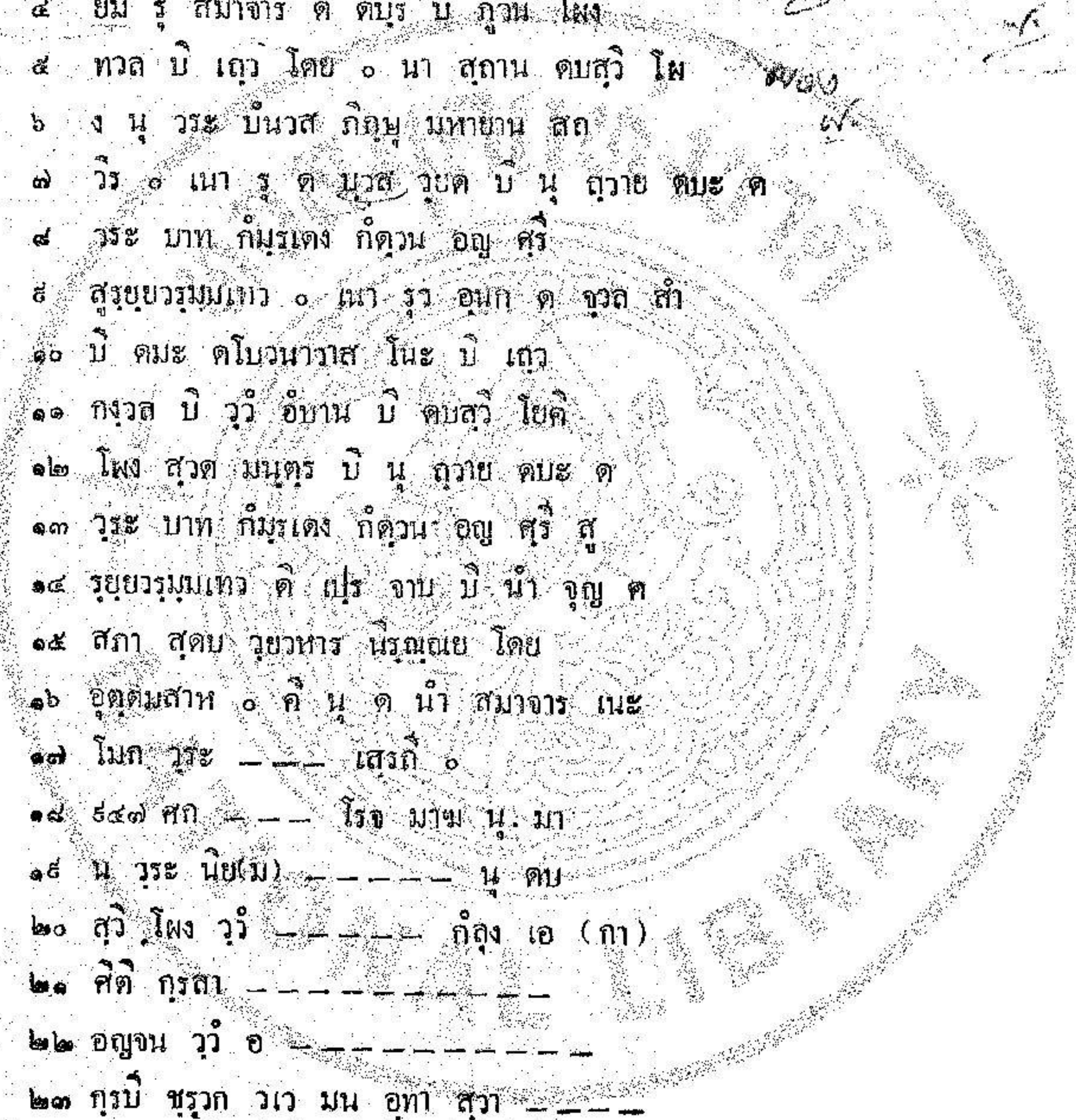
คำจารึก

- ๑ ๕๔๕ ศก จตุรทิศ เกิด ภัทรบ
- ๒ ท อาทิตยวาร น วระ บาท กัมรแดง กัดว
- ๓ น อญ ศรี สุรขยารมมเทว บนทวถ วระ น
- ๔ ยม รุ สมาจาร ต ตบร บี ภูวน โฝง
- ๕ ทวถ บี เถว โดย ๐ นา สุถาน คบสว โฝ
- ๖ ง น วระ บันวส ภิมุ มหายน สถ
- ๗ วิ ๐ เนา รุ ต นวส วุชค บี น ถวาช ตบะ ค
- ๘ วระ บาท กัมรแดง กัดวน อญ ศรี
- ๙ สุรขยารมมเทว ๐ เนา รว อนก ต จวถ ส่า
- ๑๐ บี คมะ คโบนาวาส โนะ บี เถว
- ๑๑ กงวถ บี วัว อังขาน บี คบสว โยค
- ๑๒ โฝง สวต มนุตร บี น ถวาช ตบะ ค
- ๑๓ วระ บาท กัมรแดง กัดวน อญ ศรี สุ
- ๑๔ รยขยารมมเทว ตี เปร จาบ บี น้า จญ ค
- ๑๕ สภา สดบ วุชวหาร นรณนย โดย
- ๑๖ อุตตมส่าห ๐ กิ นุ ต น้า สมาจาร เนะ
- ๑๗ โมก วระ --- เสถถ ๐
- ๑๘ ๕๔๗ ศก --- โรจ มาน น. มา
- ๑๙ น วระ นิช(ม) --- น คบ
- ๒๐ สว โฝง วัว --- กัดง เอ (กา)
- ๒๑ ศติ กุรธา ---
- ๒๒ อญจน วัว อ ---
- ๒๓ กุรบี ชรวก วเว มน อทา สวา ---

ปศุสัตว์ ๒๕๕๕
๒๕๕๕

๒๕๕๕
๒๕๕๕

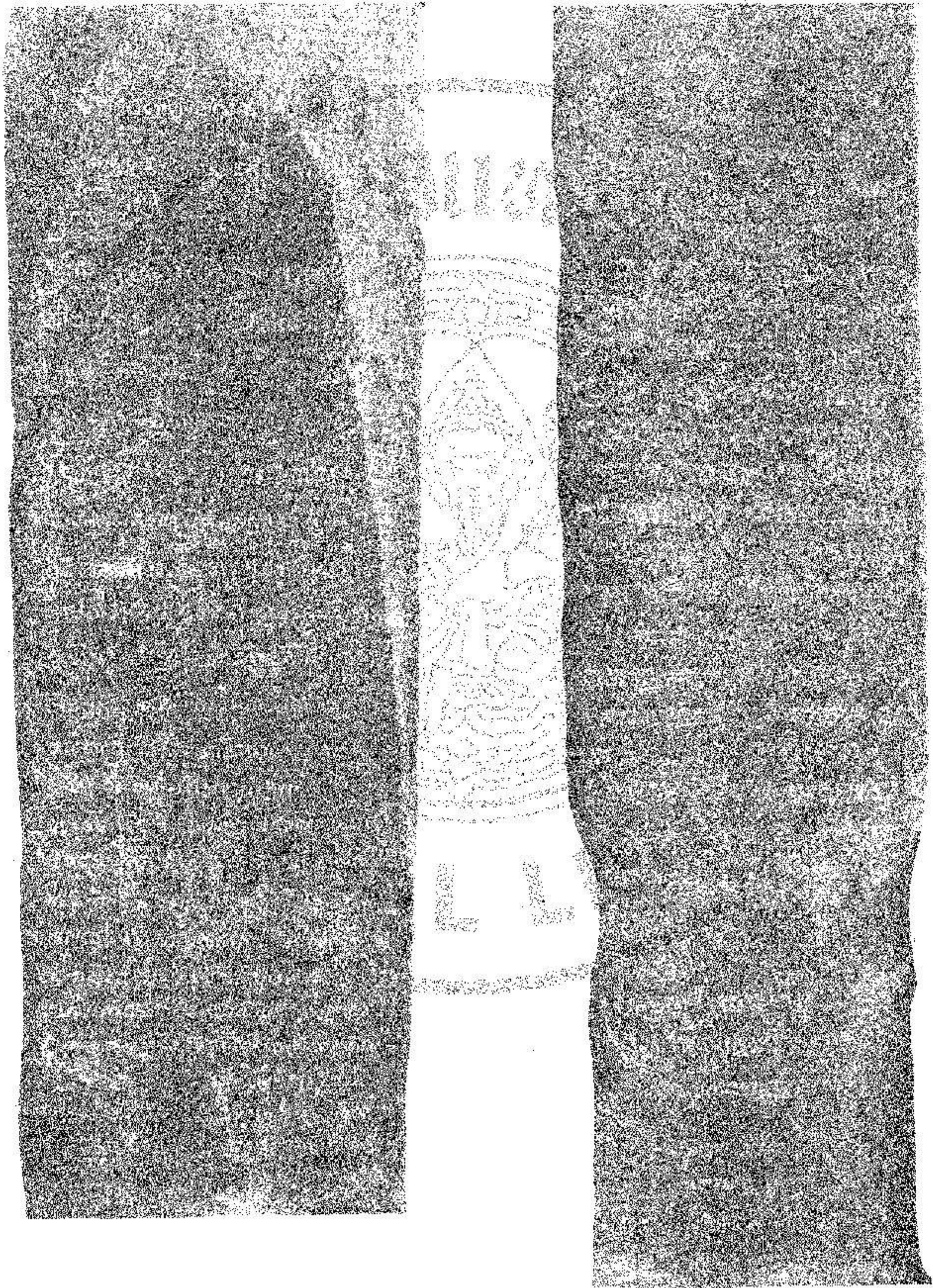
๒๕๕๕
๒๕๕๕

รูปที่ ๑๔
Planche XIV

รูปที่ ๑๙
Inscription XIX

รูปที่ ๒๑
Inscription XXI

๒๔ อาจ ตี จุล ต สุถาน ต โร(ะห) -----

๒๕ ----- บณพิต โรห โน(ะห) -----

๒๖ ----- ๗ สก ๐ ต ตี -----

๒๗ ----- (วฤห)ลุดดีวาร -----

๒๘ ----- ล ต มร -----

๒๙ ----- จุญ -----

คำแปล

(มหา) ศักราช ๘๔๔ วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทกัมมรแดงกำคณ (๑) อัญศรี
สุริยวงกรมเทวะ มีพระบันฑูรตัวดี "พระนิยม" นี้ให้บุคคลทั้งหลายตั้งเป็น "ธมาจาร"
คือกฎที่ของประพฤติตามต่อไป

ในสถานที่อยู่ของตามตั้งทั้งหลาย หรือของผู้ ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุมหาทานกัถ บวช
เป็นสังฆวิระกัถ ให้ท่านทั้งหลายที่ได้บวชโดยจริงใจถวาย "ตบะ" แก่พระบาทกัมมรแดงกำคณ
อัญศรีสุริยวงกรมเทวะ

ถ้าผู้ใดเข้ามาทำทราจารใน "ตบะอนาชาต" ต่างๆ แลมารบถจนตามตั้งถึงโยคธรรม
ไม่ให้เขาสดมถนคักถวายคประแต่พระบาทกัมมรแดงกำคณอัญศรีสุริยวงกรมเทวะ ไปรดเกล้า ๆ ให้
จับผู้นั้นมานำขึ้นศาลสภา เพื่อจะได้ฟังคดีที่ควรจะถูกตัดสินอย่างเคร่งที่สุด

ผู้ให้ "ธมาจาร" นี้ คือ "พระ.....เศรมธุ"

(มหา) ศักราช ๘๔๗แรม เดือน ๓ มี "พระนิยม"

ตามตั้งทั้งหลายขยำ..... ร่องน้ำ..... (อย่าให้) ลวดย หมู เพะ ไข่ เบ็ด ถึง
เขาที่ถัดถวนเทศาน..... บันฑิตยเทศาน..... (มหา) ศักราช๗
คือ.....วันพฤหัสบดี.....

(๑) คำกำคณ (กักคณ) นี้แปลมาจากคำมะถาย "คณ" แปลว่า "เจ้า"
เหตุที่พระเจ้าสุริยวงกรมนี้เอาคำมะถายมาใช้ในพระบรมราชาภิรัชย์ คือพระองค์เป็นพระราชโอรส
ของเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ใช้ขี้นายได้ ให้เรื่องเมืองระ โฉงแล้ว

หลักที่ ๒๐

ศึกษารีกคำสูงภาษาเขมร (หลักที่ ๒)

ศึกษาหลักภาษาเขมรได้พบได้ค้นในหนังสือคำสูงเมืองตปบุรีเมื่อวันที่ ๓๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ ข้าพเจ้าได้สอบถามว่าเดิมอยู่ที่ไหน ก็หาได้ความไม่ เมื่อได้จดพบวิพธิภณที่ ขนที่พระทนต์จนทราบคำสูงเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ แล้วได้ยกเขาไปตั้งไว้ในพิพิธภัณฑ์นั้น แลอยู่ต่อมาจนทุกวันนี้

หลักนี้เป็นหินทรายแตกเป็น ๓ ท่อน แต่บางที่จะยังขาดอีกสักชิ้นต้องสัน เพราะ ๓ ท่อน ที่เหลืออยู่ในหาคัดต่อกันได้ ไม่ มีจารึกบน ๒ ท่อน ๆ ละ ๒ ด้าน จารึกบนท่อนที่ ๓ เป็นภาษา เขมรสมัยเดียวกับหลักที่ ๑๘ และที่ ๒๓ จารึกบนท่อนที่ ๒ เห็นจะเป็นภาษาสันสกฤตแต่ตัวอักษร ดูเหมือนเก่ากว่าตัวอักษรบนที่ ๑ จะเป็นเพราะหลักนี้เล็กจารึก ๒ ครั้ง หรือเพราะสองท่อน นี้เป็นสองหลักต่างกันไม่ทราบแน่

คำจารึกเหล่านี้เหลืออันน้อยคำ ท่อนที่ ๑ มีบรรทัดเดียวอ่านไม่ได้ความ ส่วนท่อนที่ ๓ เหลือแต่ชื่อข้าราชการ มีตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งเคยพบในจารึกเขมรอื่น ๆ เช่น "มรตัญ โฉลญ วาบ โขลญ" ตำแหน่ง "โขลญ" นี้มีปรากฏในจารึกวัดที่วัดชุมเมืองสุโขทัย (หลักที่ ๒ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๕ - ๒๗ - ๒๘) เป็นตำแหน่งข้าราชการเวียงท้าว ในหลักที่ ๒๓ เรียกว่า "โขลญ พล" ตำแหน่ง "ตำรวจวิชัย" เห็นจะเป็นตำแหน่งข้าราชการ ในพระราชสำนักซึ่งว่าราชการเมือง เพราะคำสามัญที่จารึกบนประตูพระราชวังในเมืองนครชุม เป็นคำสามัญของพวกตำรวจนั่นเอง โดยเฉพาะมีทั้งชื่อตำรวจทั้งชื่อเมืองต่าง ๆ ที่เขาประจำอยู่

คำจารึก
ตอนที่ ๑
ตอนที่ ๑

----- พระ กรุณา -----

----- มรสิงห์ มรดาญ ศรี -----

วิชัย วาญ สด วาญ บณจกวัช -----

พระ บานชัย -----

ตอนที่ ๒

----- ลิก ต ตมรวจ วิชัย เทบ -----

----- ลิก ต (ตมรวจ) วิชัย มน มาน -----

----- จวล ----- ต นลง โขลญ -----

----- ย ----- ต ----- รก วาญ -----

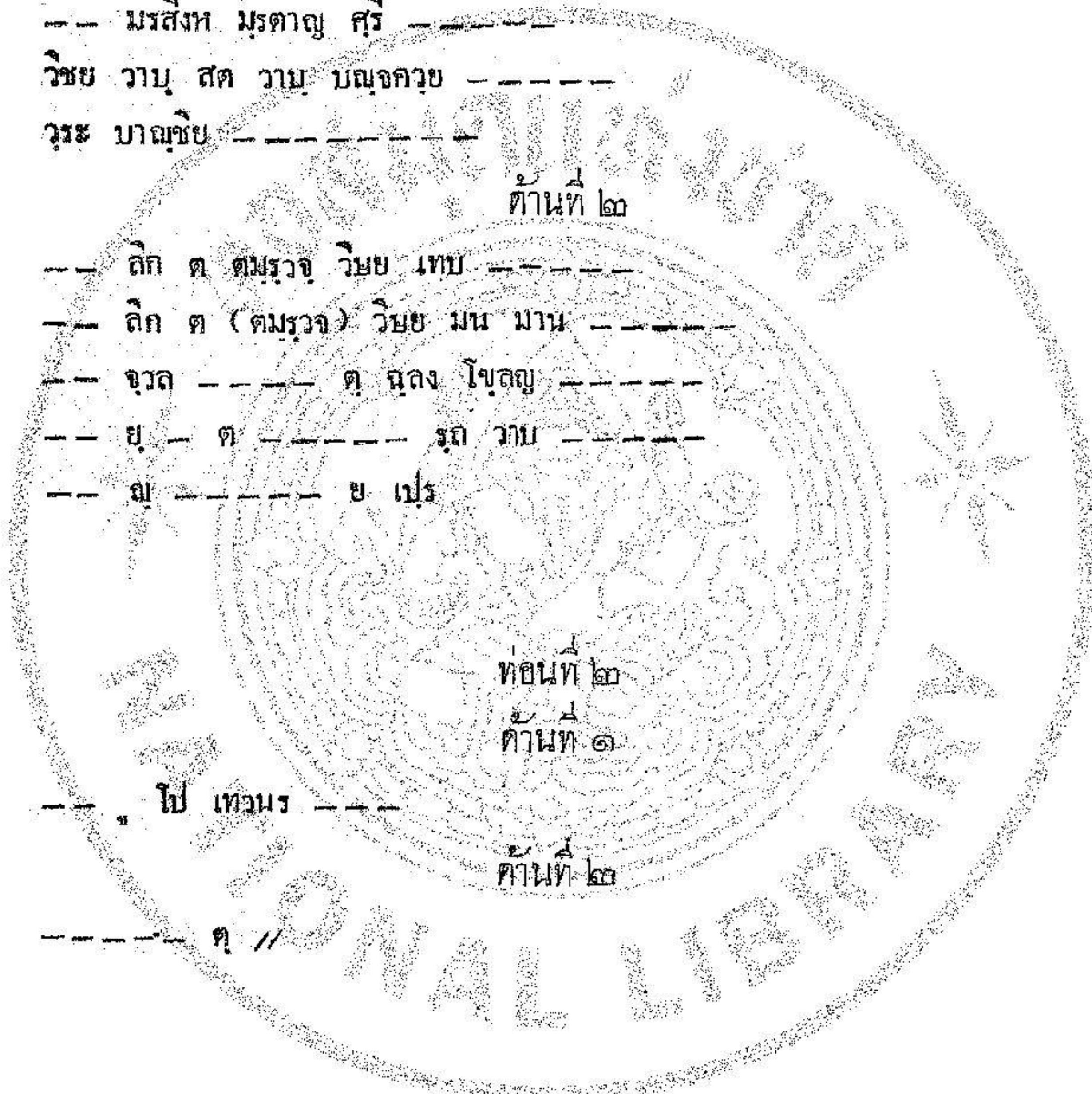
----- ณ ----- ย เปร์ -----

ตอนที่ ๒
ตอนที่ ๑

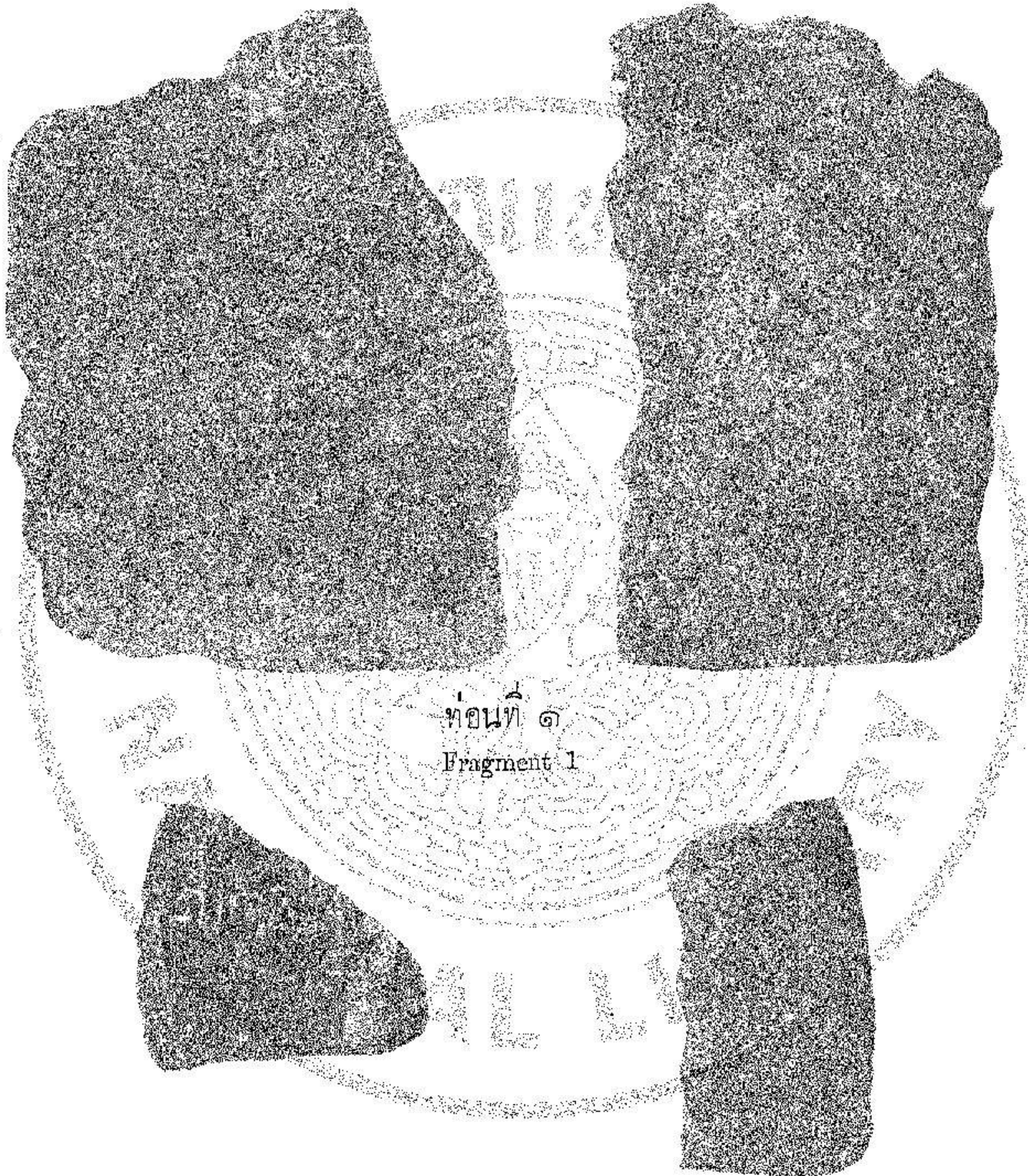
----- ไป เทวนร -----

ตอนที่ ๒

----- ต //

หลักที่ ๒๐
Inscription XX

ท่อนที่ ๒
Fragment 2

๖๘
หลักที่ ๒๑

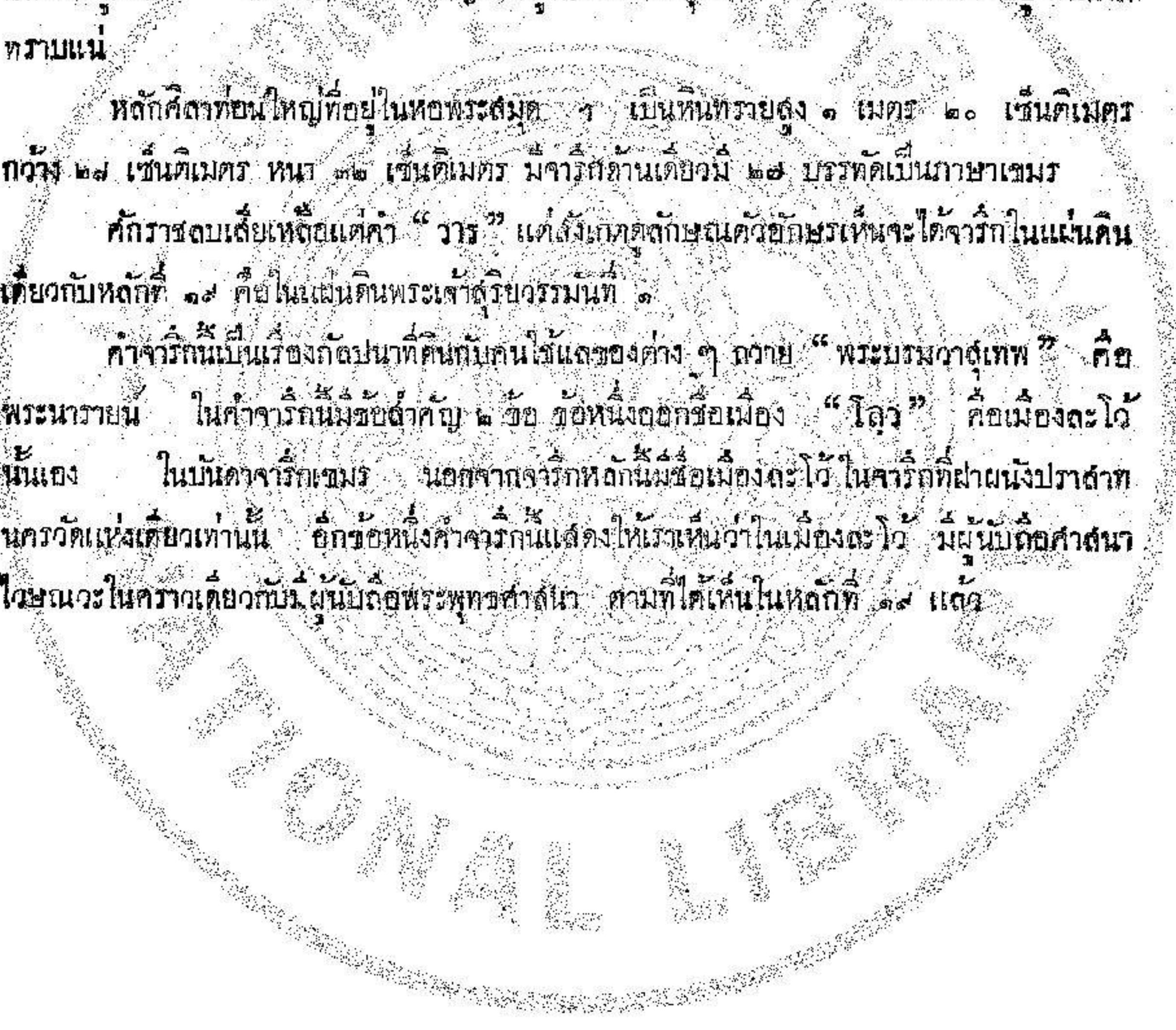
ศิลาจารึกศาลเจ้าเมืองลพบุรี

ศิลาจารึกหลักนี้เดิมอยู่ที่ไหนไม่ปรากฏ นายพันตรี แอ โมนิเออร์ ผู้สำเร็จราชการกรุงกัมพูชา
กล่าวในหนังสือเรื่องกรุงกัมพูชาเล่ม ๒ ว่า ประมาณ ๔๐ ปีที่แล้วเมื่อท่านมาตรวจหาศิลาจารึก
ในเมืองลพบุรี ก็ได้พบศิลาหลักนี้อยู่ในศาลเจ้าแห่งใดแห่งหนึ่ง แต่ยังมีศิลาอื่นอีกจารึก ๔-๕
มีบันทึกอยู่ด้วย เดียวกันศิลาที่ขุดใหญ่ตั้งอยู่ในหอพระสมุท ส่วนฐานเล็กหายไปอยู่ที่ไหนไม่
ทราบแน่

หลักศิลาที่ขุดใหญ่ที่ตั้งอยู่ในหอพระสมุท ๗ เป็นหินทรายสูง ๑ เมตร ๒๐ เซนติเมตร
กว้าง ๒๘ เซนติเมตร หนา ๓๒ เซนติเมตร มีจารึกด้านเดียวมี ๒๘ บรรทัดเป็นภาษาเขมร

ศักราชลบเสียเหลือแต่คำว่า "วาร" แต่ถึงกับดูลักษณะตัวอักษรเห็นจะได้จารึกในแผ่นดิน
เดียวกับหลักที่ ๑๘ คือในแผ่นดินพระเจ้าสุริยวงศรามาที่ ๑

คำจารึกบนแผ่นทองกลัดปนาที่คนกับคนไว้แลของต่าง ๆ ถวาย "พระบรมวงศเทพ" คือ
พระนารายณ์ ในคำจารึกนั้นมีข้อความ ๒ ข้อ ข้อหนึ่งออกชื่อเมือง "โลว" คือเมืองละโว้
นั่นเอง ในบันดาศาว์กรเขมร นอกจากจารึกหลักนี้ชื่อเมืองละโว้ ในจารึกที่ฝาผนังปราสาท
นครวัดแห่งเดียวกันนี้ ข้อหนึ่งคำจารึกนี้แสดงให้เราเห็นว่าในเมืองละโว้ มีผู้นับถือศาสนา
ไชยวรรในคราวเดียวกับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ตามที่ได้เห็นในหลักที่ ๑๘ แล้ว

ผู้ตรวจการแผ่นดิน
๑๒

คำจารึก

- ๑ - - - - - วรร นุ - - - - -
- ๒ - สวรร โขลญ วส กมร (เตง) - - - - -
- ๓ - นุ โขลญ นิตสิ เนะ วิษย - - - - -
- ๔ ปุรทวน เทา นุ โขลญ ตมรจ วิษ (ย) - - - - -
- ๕ วรร กมรเตง อัญ สรรบรมวาส (เทว)
- ๖ เนาว โนะ พล มน อญ อุนมิลิต วรร (ง ก)
- ๗ มรเตง อญ บี เถว บขท อญ โอย - - - - -
- ๘ ขา ธรรม ใน โขลญ วส สวรร เถง ดี บาล - - - - -
- ๙ ฐว กลุปรนา อญญ ๐ ฐว วรร กัตถ สรร (ก)
- ๑๐ โลว ค มาน รมมา ขมรขง กลุปรนา รมมา ๐ จมรข (ง ๐)
- ๑๑ ฌมิง ๐ โถมิง ๐ บมร ค วรร กมรเตง อญ
- ๑๒ บรมวาสเทว ปุรคิติน ๐ เพล สรรก วทง
- ๑๓ โอย รุโก ติระ ๕ ปุรคิติน ทุค สบ ลฤห - - - - -
- ๑๔ ง สบบ ฌนำ ๐ สรร เพล ทวาร ฆตวิมาน โอย
- ๑๕ อีส ค วรร กมรเตง อญ สบบ ฌนำ ๐ ฌบร
- ๑๖ มลคกชน วบ อบ อนเส ๐ ฌบร มน อด สเน
- ๑๗ ห โอย อนเส ๐ - - - - - ฌน || ฆลส ๐ ฆลส ปุรค ๐
- ๑๘ ตราว ๒ บรวาร ปุรค ๒ มาตธา รูปย ๐ โลภ ๒ โน - - - - -
- ๑๙ ภาส ๐ วัท ๒ ฌนหวช ๒ คันตบ ปุรค - - - - -
- ๒๐ สดงเตา ๐ ๐ ฌญ โน ฌงเกว โน ฌรทิต
- ๒๑ โน ฆนค โน ฌรทิต ไซด์ โน มหา โน กญไซ
- ๒๒ โน ส้อย โน กบิต โน สวงค || ฌวต ฌญไซ
- ๒๓ - - - - - น มุล - - - - - ไต - ย กวน ๐ ไต ราชศรีย กวน ๒
- ๒๔ - - - - - ไต อนงค ไต สนขร กวน ๐

- ๒๕ ----- ๖ ๗ กุรบี ๔ ๐ วิ ชา
- ๒๖ ----- ๑๑ วิ ชา บี ลำ น้ำ กุหิ
- ๒๗ ----- ๑๓ โนระ -----
- ๒๘ ----- ๑๔ โพล -----

คำแปล

----- ๑๓ ----- คำนี้ โขตญพต กัมมเตง ----- แต่ โขตญ
 (ที่จะประจำ) วิษย์ (คือจังหวัด) นี้ต่อไป แต่ โขตญ คำว่า วิษย์

(พระเทศรูป) พระกัมมเตงชัยที่รับมรดกเทพซึ่งอยู่นั้น แต่ผลประโยชน์ซึ่งข้าพเจ้า
 ได้ถวายพระกัมมเตงชัย (ศรีบรมชาติเทพ) เมื่อได้ทอดกฐนของ (พระรูปนั้น) ข้าพเจ้า
 มอบไว้ในศรัทธาของโฆตญพต ขอให้ความรักษาไว้ตามถ้อยคำของข้าพเจ้าดังนี้ คือ
 พระในเมืองสระไถ (๑) ซึ่งมีนางระบำกษัตริย์ของเพลง ข้าพเจ้ากตปนา นางระบำ ๑ คน
 นักร้อง ๑ คน นักร้อง ๑ คน นักตี ๑ คน ทำการรับใช้ของพระกัมมเตงชัยศรีบรมชาติเทพทุกวัน
 พืชผลเมือง พทวง (ข้าพเจ้า) ให้เช่าสาร ๕ ไร่ (๒) ทุกวัน แต่เก็บหญ้าสำหรับ
 หัดงาเรือนได้ทุกปี

เช่าเปิดอกที่เป็นพืชผล (เมือง) ทวารชาติมาน ข้าพเจ้าถวายพระกัมมเตงชัยหมดทุกปี
 เรือกสวนที่เป็นมรดกของวานอบ แห่งหนึ่ง แต่สวนที่ทอดเงิน (๓) ข้าพเจ้าให้
 แห่งหนึ่ง ไร่ ๑ อ่างเงิน ๑ ๒ เครื่องบริวารเงิน ๒ เครื่อง เงิน ๑ มาตรา
 สระไถ (๔) ๑ ไร่ ๑ โฉก ๒ จนนถวาย ๒ ๒ ไร่เงิน ๒

๑ "พระ" ในเมืองสระไถ นี้ จะเป็นคนหรือเป็นเทวดกานเช่นศักดิ์เจ้า ไม่ปรากฏ
 ๒ "ไร่" เป็นมาตราซึ่งดวงของขอมครั้งโบราณ
 ๓ "สวนเงิน" คำนี้ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ
 ๔ "สระไถก โฉก จนนถวาย" ๑ คำแปลไม่ออก เห็นจะเป็นชื่อภาชนะต่าง ๆ
 ๕ (ตั้งแต่บรรทัดที่ ๒๐ ถึงบรรทัดที่ ๒๕ มีแต่ชื่อผู้ชาย (โฆ) กับเจ้าหญิง (ไค)
 บรรทัดที่ ๒๕ อ่านได้ "กระป๋อง" ๔) บรรทัดที่ ๒๖ - ๒๗ - ๒๘ - ขำรุดมากอ่านไม่ได้ความ.)

หลักที่ ๒๒

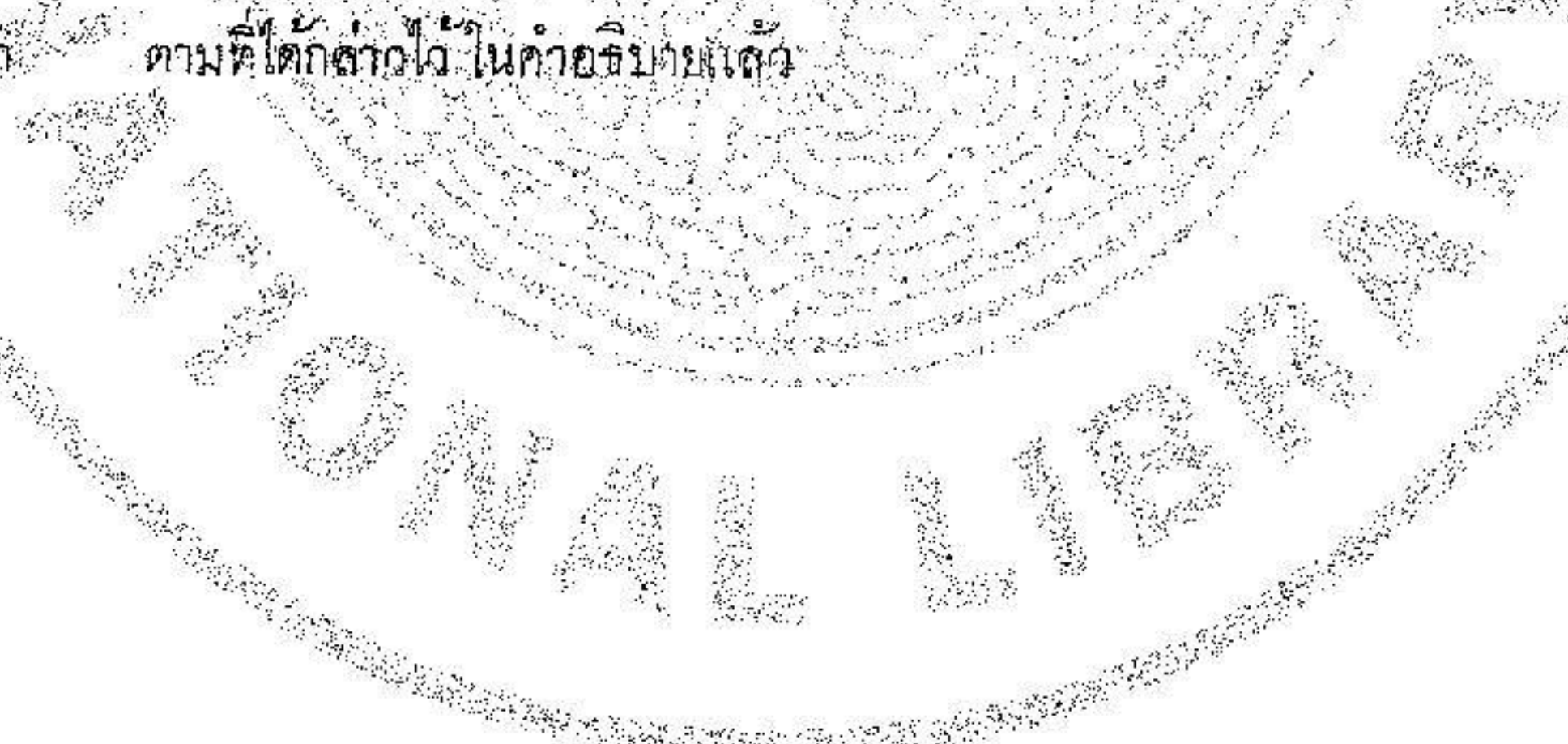
จารึกถ้ำฤๅษีเขางูเมืองราชบุรี

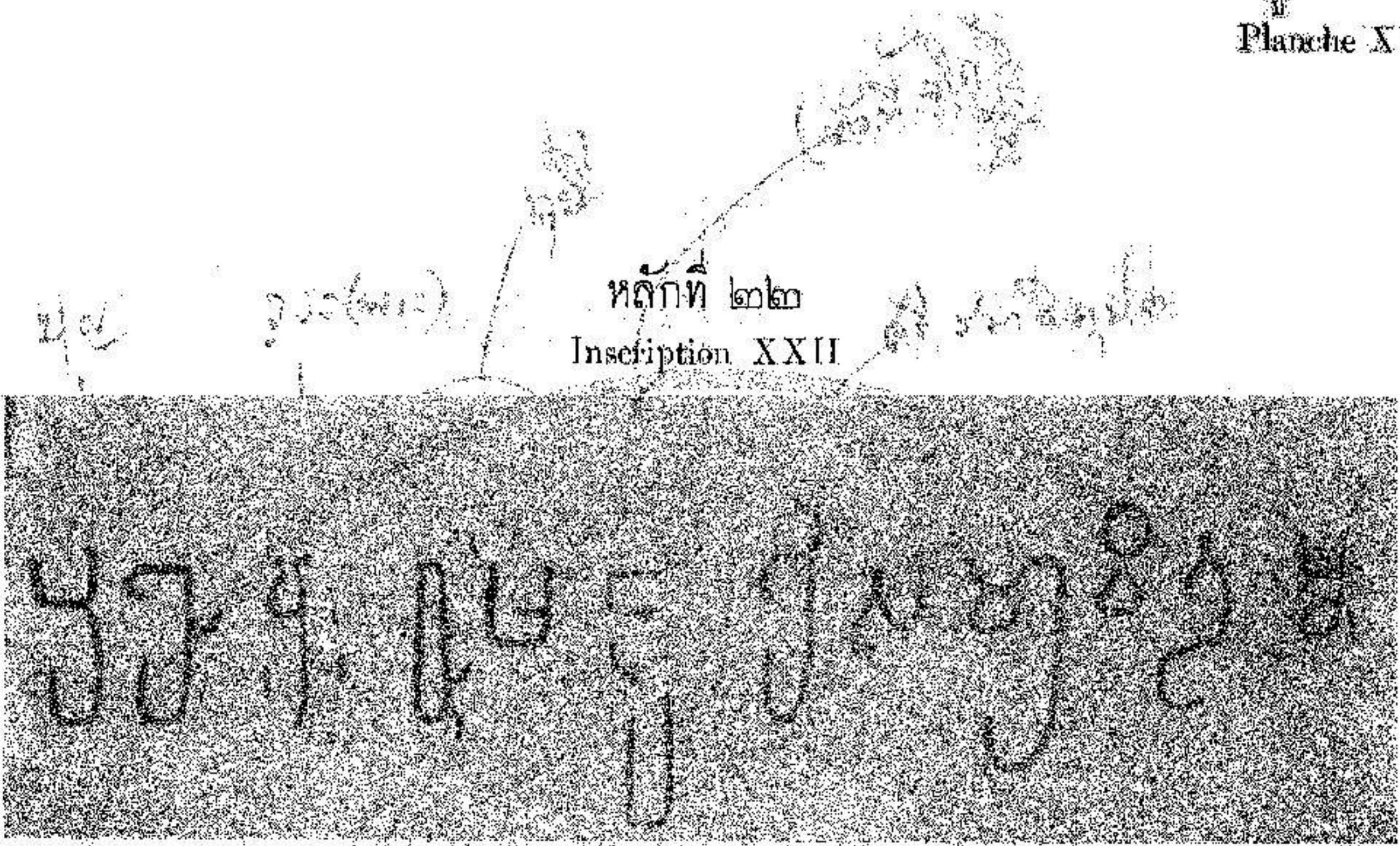
เขางูอยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือเมืองราชบุรี ห่างจากเมืองประมาณ ๘ กิโลเมตร ขึ้น
 ไปครึ่งทางมีถ้ำ ๆ หนึ่งซึ่งราษฎรเรียกกันว่า "ถ้ำฤๅษี" ตรงปากช่องเขาด้านพระพุทธรูปใหญ่
 สลักบนฝาผนัง เป็นพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาแสดงพระปฐมเทศนา
 พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระชงฆ์ ได้พระบาทมีจารึก ๑๒ ตัวเป็นตัวอักษรใหญ่แต่เก่าแก่ มี
 ลักษณะคล้ายอักษรทวารวดี ในประเทศอินเดียฝ่ายใต้ เมื่อราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง ๑๓๐๐

ตัวจารึกที่เบียดตายเช่นของผู้สลักพระพุทธรูป ยานดา

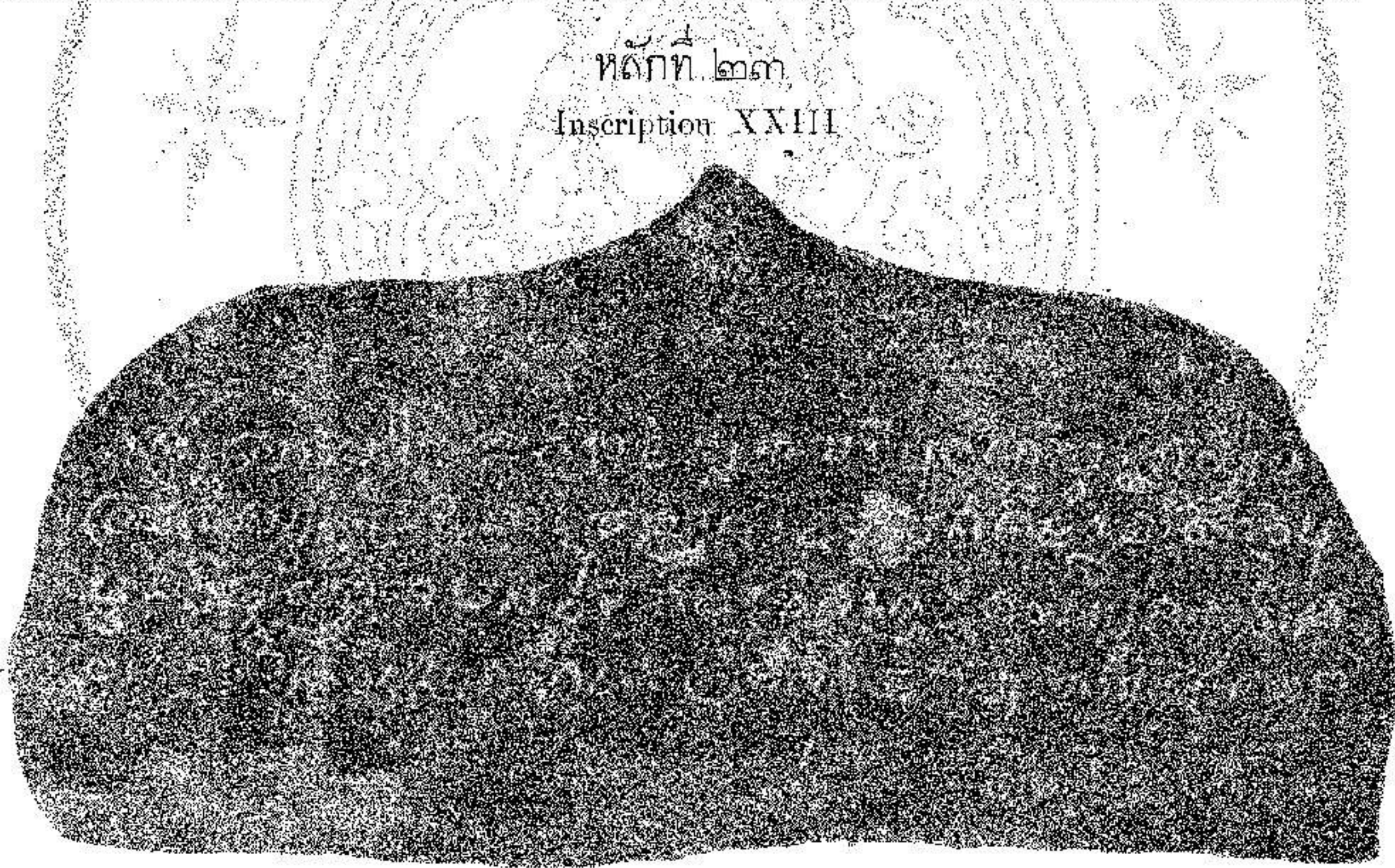
บุญ วระ ฤๅษี - ศรีสมาธิคุปตะ

ดงนี้ จึงได้คงให้เราเห็นว่าชื่อ "ถ้ำฤๅษี" นี้ ราษฎรไม่ได้ตั้งตามอำเภอใจ เป็น
 ชื่อที่เก่าแก่มากแต่เดิม คือครั้งโบราณกาลในถ้ำเขางูมีฤๅษีอยู่จริง อีกชื่อหนึ่งวิสามนัญ
 นามข้างปลายว่า "คุปตะ" เช่น "สมาธิคุปตะ" นี้ เคยใช้กันในสมัยราชวงศ์คุปตะรุ่ง
 เรืองในประเทศอินเดียเป็นอันมาก ภายหลังในสมัยตรงกับสมัยขอมมีอำนาจในประเทศนี้
 นามเหล่านั้นไม่มีใครได้ใช้เลย ถ้าฉนั้นแล้วพระพุทธรูปที่สลักบนฝาผนังถ้ำฤๅษี คงจะเป็นฝีมือ
 คุปตะกรุงทวารวดี คือตรงกับสมัยราชวงศ์คุปตะในประเทศอินเดีย หรือภายหลังราชวงศ์คุปตะ
 ไม่นานนัก ตามที่ได้อธิบายไว้ในคำอธิบายแล้ว

หลักที่ ๒๒
Inscription XXII

หลักที่ ๒๓
Inscription XXIII

หลักที่ ๒๓

ศิลาจารึกวัดเสมาเมือง เมืองนครศรีธรรมราช

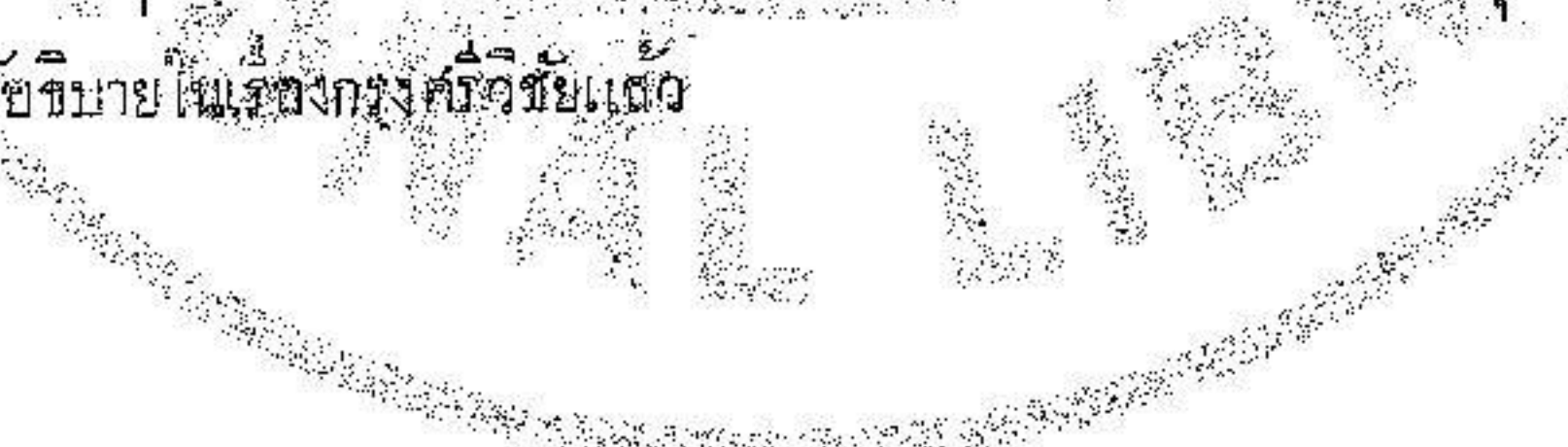
ศิลาจารึกหลักนี้ ตั้งแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้มา จากวัดเสมาเมือง แล้วได้รับสั่งให้ส่งมายังหอพระสมุดฯ

ลักษณะเป็นหินทรายสูง ๓ เมตร ๕ เซนติเมตร กว้าง ๕๐ เซนติเมตร หนา ๘ เซนติเมตร จารึกทั้งสองด้าน ๗ วรรค ด้านที่ ๑ มี ๒๘ บรรทัด ภาษาล้านช้างค้ำ ด้านที่ ๒ เป็นภาษาล้านช้างค้ำเหมือนกัน แต่ถาวรจารึกยังคงอยู่เพียง ๕ บรรทัดเท่านั้น ถึงบรรทัดที่ ๕ จึง เป็นเพราะเหตุอะไรไม่ทราบข้างใดก็ได้หยุดการจารึกเสีย

คำจารึกศิลาหลักนี้ เป็นหลักฐานสำคัญในทางสืบค้นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ข้าพเจ้าได้ เค้นเอาลงพิมพ์พร้อมทั้งคำแปลภาษาฝรั่งเศสในจดหมายเหตุของมหาวิทยาลัยฝรั่งเศสเมืองอานอย เมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๘ ครึ่งหนึ่งแล้ว

ด้านที่ ๑ ได้จารึกเมื่อมหาศักราช ๖๘๖ (พ.ศ. ๑๓๓๘) ตอนต้นเป็นคำยอพระเกียรติของ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา (คือเมืองปากแควในในเกาะสุมาตราทุกวันนี้) ซึ่งคราวนั้นเมืองประเทศ ราชอยุธยาบนแหลมมลายู ตอนปลายเป็นเรื่องพระคัมภีร์ฐานปราสาทอิฐ ๓ หลัง กับพระสถูปแด่ พระเจดีย์

คำจารึกด้านที่ ๒ อันเป็นเรื่องไม่สำเร็จ เริ่มขอพระเกียรติของพระเจ้าศรีมหาพรหมใน ราชวงศ์ไศเลนทร์ ศรีมหาพรหมตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุของอาหรับ เป็นอดีตบริษัของ พระเจ้าเมืองชะวอหรือกรุงศรีอยุธยาในการตีมาควา แล้วราชวงศ์ไศเลนทร์นั้นยังมีชื่อปรากฏใน ศิลาจารึกภาษาล้านช้างค้ำที่เมืองกตัตันในเกาะชะวอ เป็นชื่อราชวงศ์ศรีอยุธยาเป็นแน่ เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้อธิบายในหนังสือกรุงศรีอยุธยาแล้ว

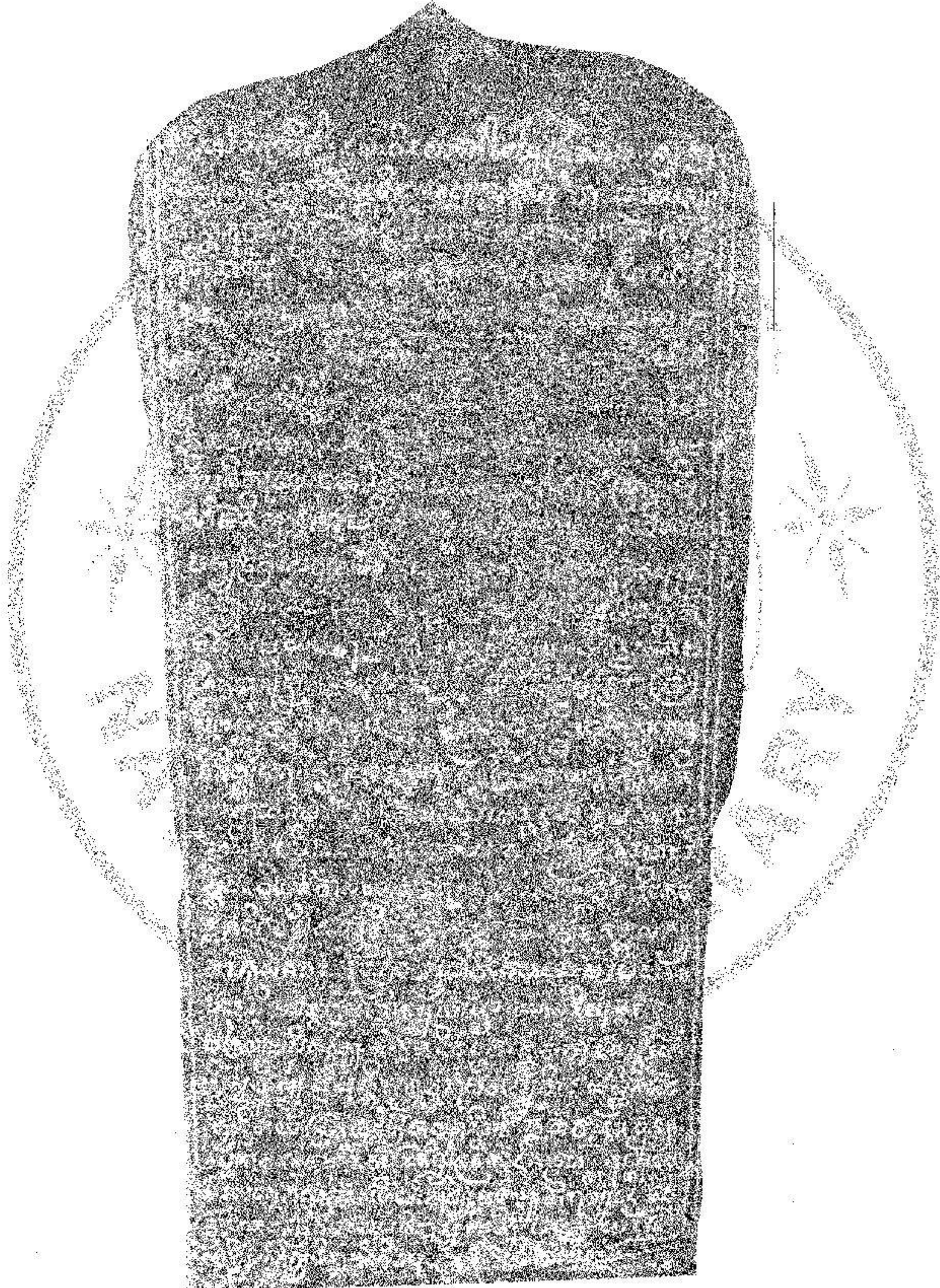

๓๗
คำจารึก
ตอนที่ ๑

- ๑ วิสารัญญา กิรุตตยา นววินยเสารยยุศุตสมภมา
- ๒ ไชรยุดยาคทัญคิมติทยาทกษยภวา ปรี ยสยา
- ๓ ภรานตา ภวนกุกุขา กิรุตตวิสรา มยชาติ ตารานา สรท
- ๔ ตูหนิงโครวี รจา | คุณานามาธารสุ ตูหนิงศรี
- ๕ กุณาธิกรจา คุณาฒยานา ปีสามปี ชาติ ยส ตงค
- ๖ ยศสาม มณีน้า ภริณ้า ทริตทิทททททททท ทงหา
- ๗ น มณีไชยศิริเลขาภวตยศิริสาม จาปี วัฒนาม
- ๘ ธนวิกลตาพหนีชวาตวตยภปตาศษา ยม
- ๙ กิปีติตา เย เต สวามย์ ปรี สมปาศตวะ หรหม
- ๑๐ ว ษา นิตยา โภ-ปวปนนศุภามภส สวิตริ ต
- ๑๑ ปตยเคร เสวย์สโรชรไชรณเม || คุณภฤตมบ
- ๑๒ คมย์ ยี คุณาฒยา มน-รา มนุนา สมิ สมทนตาท
- ๑๓ มชสมยมิวามเรเสสราทยาสุ สริชมชิตาน ทชเต ม
- ๑๔ ทิรหมทวระ || ชยคยยี่ ศรีวิชเยนทรวาชา
- ๑๕ สมนตราจารจติคิมสนศรีะ ปุริศสุตธรรมสฤติโดนมุเขน
- ๑๖ วินรมมิโต วิศวัสฤเชว ยคณาต || ศรีวิชเยศวรภูปติ
- ๑๗ เรมคโณ ขนภษิติตลสรววสมนตมฤไปตม เอกะ
- ๑๘ สถาปติ ไอยฎีกเคหรรตวรรษเมตต กษกรมารนิ
- ๑๙ สุกนพชรนิวาสี ส-ตเมตต ตริสมยใจคยนิเกติ
- ๒๐ น ทศทิวสฤตสรววิโนตตมทตคม สรววชคคคคค
- ๒๑ ชรคสิศวรน ตริกววิฤติวิเศษมมรปทม ||
- ๒๒ ปุณรปี ชยณตนา มา ราชสถวิโร นฤเปณ สุนียกตะ สตุ
- ๒๓ ปตวรรษสิ ภรววตยตส ส ตททท ตถา กฤตวาน | วริสเด

รูปที่ ๑๗
Planche XVII

หลักที่ ๒๓
Inscription XXIII

ด้านที่ ๑
Face 1

- ๒๔ สมิตฺ ตจฺฉนโยช ชมฺภุคฺคิรภฺจ จ นามตสฺ สทฺวิระ อิมฺภิกฺโข
- ๒๕ ตฺยทฺวิตฺถิ ใจฺยตฺริตฺยานติเก กฤตฺมานุ วฤทฺธยา
- ๒๖ ปุเต สากฺราเช มฺนินฺวรสฺสโร มฺมาชฺไวกาทสาเห สฺกุเลท โภ
- ๒๗ สิริลคฺเน กฤคฺคฺสฺสทฺหิตฺเต จารุชฺชมณฺโชชิตฺราเรชฺช เทเว
- ๒๘ นทฺุราเกน จ สฺริวิชฺชนนฺอุปฺตินานนฺภิกฺขิตฺโศตฺตเมน ไตร
- ๒๙ โลโกชฺคาครยจฺนตามณฺวิปฺม อี (ห สฺถา) ปิตาสฺ ส (ตฺ) ป

คำแปล
ตอนที่ ๒

- ๑ สฺวสฺติ โย เสทา ราชาราชสฺ สกฺตริปฺคณฺธวานตฺสุโรชฺชป
- ๒ ไมกสฺ เสวาโชภะ กานฺตลภนฺนขา สรทฺมลสฺสํ มนฺนถาโก วฺป
- ๓ ชมนฺ วิชฺฉนาโชชฺ เศษฺสรอฺววิ-มทฺวิ-นสฺ จ ทฺวิตฺยสฺ สฺวสฺกฺคฺยว เสทา
- ๔ ยี โสเลนทฺรวงฺสฺปรภฺนิกทฺตะ สฺริมหาราชนามา ตสฺย จ สกฺลรา

คำแปล

ตอนที่ ๑

(พระเจ้ากรุงศรีวิชัย) พระองค์ทรงพระคุณประเสริฐ คดีอันมีคุณความดีประเสริฐ

เคารยคุณความดีภาพ ศรัทธคุณความดี สัมคุณความทน กษมาคุณความเพียร ไชรยคุณ
ความกล้าหาญ ทศคุณความบริสุทธิ์ ทศคุณความสง่า มดีคุณความนิสฺสาด ทศคุณความ
เมตตาจิตต์ พระองค์ซึ่งประกอบด้วยคุณทั้งนั้นเป็นอาทิ มีพระเกียรติ ประสงค์จากเหตุอันตราย
แต่เจตนาแพร่หลาย (ต่างประเทศ) บังเกิดความเลื่อมแห่งพระเกียรติของพระราชาอื่น ๆ
ดุจดังแสงดาวเลื่อมลงไปเมื่อพระจันทร์อุทัยเมื่อฤดูศรภ (คือฤดูใบไม้ร่วง)

พระองค์ทรงคุณเป็นบ่อเกิด ให้แก่ท่านในใต้ถุนพระองค์ยังเป็นที่พักของดาขุนอันมี
ชื่อเลื่องเลื่องดอ อันประกอบด้วยคุณที่ดังแจ้งรูดกับว่าแจ้งยอดเขาพระพิฆเนศย์ อุปมาดัง
มหาสมุทรซึ่งลงความชัด มีใช้เป็นบ่อเกิดแห่งแก้วมุกดา เพชร พลอย ดังปองท่าน
ยังเป็นที่พักของพวกดาขุนอันมีศรัทธาประดุจดังแสงแก้ว

ผู้ใดมีใจอันรมด้วยแปลวเพลิง คือความยากจน เขามาสู่พระมหากรุณาธิคุณของ
พระองค์เป็นที่พัก อุปมาดังข้างภูเขาแคตริอันไปใต้หนองอันมีน้ำได้เต็มไปด้วยเกสรดอกบัว

ถ้าชนทั้งหลายมาจากทั่วทุกแห่ง เมื่อได้เข้าดูพระองค์ผู้ทรงพระคุณคล้ายกับพระนั้น ก็ได้รับสิ่งอันประเสริฐ อุปมาดังบัณฑิตนั้นไม่คนละมองแต่คนพิศุขเป็นชาติ เวตวาระคุณผู้ด้อย ก็ได้รับสิ่งอันประเสริฐยิ่งขึ้น

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาธิบดีพระเจ้าสุริยวงศาธิราช พระองค์มีความอดทนอดกลั้นด้วยเพ็ดสงฆ์ ซึ่งเกิดขึ้นจากพระราชาแห่งประเทศใกล้เคียง พระองค์นพระพรหมได้ขอสำหรับนาคาให้บังเกิดราว กับว่าทรงพระประสงค์ จะทำให้พระธรรมมั่นคงในอนาคตกาล

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาธิบดีพระเจ้าสุริยวงศาธิราช ได้ทรงสร้างปราสาท อีรูทั้งสาม เป็นที่บูชาพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือคอกบฏ (คือปฐมปาณี) พระผู้จัญพระขามาร แดพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือศีล (คืออชฎปาณี)

ปราสาททั้งสามนามว่าคอกบฏ เพราะในกษัตริย์เป็นมณฑลของไตรปิฎก แต่เป็นที่ บังเกิดความรุ่งเรืองแก่ไตรปิฎก พระองค์ได้ถวายแก่พระชินราช ประกอบด้วยพระสิริอันเลิศ กว่าพระชินะทั้งหลายซึ่งสถิตอยู่ในทิศทิศ

ภายหลังทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชสังกัระ ชยนิระ สร้างพระดูลูปสามองค์ เมื่อ (ชยนิระ) ถึงมรณภาพแล้ว พระสังกัระ อธิมุक्ति ผู้เป็นศิษย์ ได้สร้างพระ เจดีย์ อีรูตั้งองค์ ใกล้ปราสาททั้งสาม

(มหากักราช) ๑๗๗๑ ขึ้น ๓๓ ค่ำ มาฆมาส เดือน ๖ เมื่อเวตวาระอาทิตย์พร้อม กับ พระศุกร์อยู่ที่ในคราวภักดี พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระองค์มีรูปต้นฐานคล้ายกับเทวราช แต่ ประกอบด้วยสิริอันประเสริฐยิ่งกว่าพระราชาอื่น ๆ พระองค์จึงแล้งรักมีราวกับว่าเกิดจันตามณ ทรงเอาพระไทยไว้ในไตรปิฎก ได้สร้าง..... พระดูลูป.....

ตอนที่ ๒

พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งพระราชวังปอง ทรงเสวยนุกาพคล้ายกับพระอาทิตย์ ทรงบัง บัดความมีคุณผู้ศรัทธาของพระองค์ รูปต้นฐานของพระองค์งามราวกับพระจันทร์อันปราศจาก มณฑลเมื่ออุทิศภท หรือพระกามเมื่อเขาปฏิสนธิในโลหัน หรือพระนารายณ์..... ทรงเป็นหัวหน้าแห่งใต้เศนทรงศ. ทรงพระนามศรีมหาพรหม.....

หลักที่ ๒๔

ศิลาจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา

ศิลาจารึกหลักที่ ๒๔ นี้ ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้มาจาก
วัดหัวเวียงเมืองไชยา แล้วได้รับสั่งให้ส่งมายังหอพระสมุด

มี ๒ หลักด้วยกันหลักหนึ่งสูง ๑๒ เซนติเมตร กว้าง ๓๗ เซนติเมตร หนา ๓๒ เซน
ติเมตร มีจารึกประมาณ ๑๕ บรรทัด เนื้อหาเกี่ยวกับหลักที่ตั้งที่ระชานใต้ ในหนังสือเดิม
ได้พิมพ์แต่รูปเท่านั้น (รูป ๒๕ ก.)

อีกหลักหนึ่งสูง ๒ เมตร กว้าง ๕๗ เซนติเมตร หนา ๓๕ เซนติเมตร มีจารึก ๑๐
บรรทัดภาษาล้านช้างฤๅติ กวักอักษรมีลักษณะคล้ายตัวอักษรซึ่งใช้กันในเกาะชวาเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐

คำจารึกหลักนี้อ่านได้ชัดเพียง ๘ บรรทัดเท่านั้น แต่คงแต่บรรทัดที่ ๘ อ่านได้แต่ถ้อยคำ
ตอนต้นเป็นคำสรรพนามวิญญูพระศรีธรรมราช ทรงพระนามจันทร์ภานุ ผู้ปกครองเมือง "ตามพุดังค"
ตอนปลายเป็นเรื่องกิตติขานเมืองกัญญะ (๓๓๓๒ ค.ศ. พ. ศ. ๑๗๗๓)

เรื่องเมืองตามพุดังคเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา แต่เรื่องพระเจ้าจันทร์ภานุ
ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ โดยพิสดารในคำอธิบาย ตอนเรื่องเมืองตามพุดังคแล้ว

คำจารึกศิลาหลักนี้ข้าพเจ้าได้เคยพิมพ์กับคำแปลภาษาฝรั่งเศส ในจดหมายเหตุของมหา
วิทยาลัยเมืองฮานอย เมื่อ ค. ศ. ๑๘๑๘ ครั้งหนึ่งแล้ว

คำจารึก

- ๑ สิวสดี ศรีมตศรีขมศาสนาสุภท ยสุ ตามพุดัง
- ๒ เศสวระ ส -- นัว ปตมวิสนต่า วัศปรทไปตุภวะ สัร
- ๓ เปน ทิ จนทรภานุมทนะ ศรีธรรมราชา ส ยะ ธรมมาโสภสมานัน
- ๔ ดินปุณะ ปตจาทหว์สาธิปะ ๥ สิวสดี ศรี กมลกุลสมตภถ(ค) ตาม
- ๕ พุดังเศสวระภุชพลภิมเสมาขุยาขนส สกตมณุสยปุดยา
- ๖ นุกาเวน พกัว จนทรสุริยยานุกาวมิว โลกปรสิททธิกรตติ
- ๗ ษรจนทรภานุปาธิ ศรีธรรมราชา กติยูกพระษาณิ ทวตริงศาธิกส ตูริณิ
- ๘ สตาธิกจควรสหสรานยติกรานเล เสดาเลขมิว ภกตยามฤตวรทม ---

คำแปล

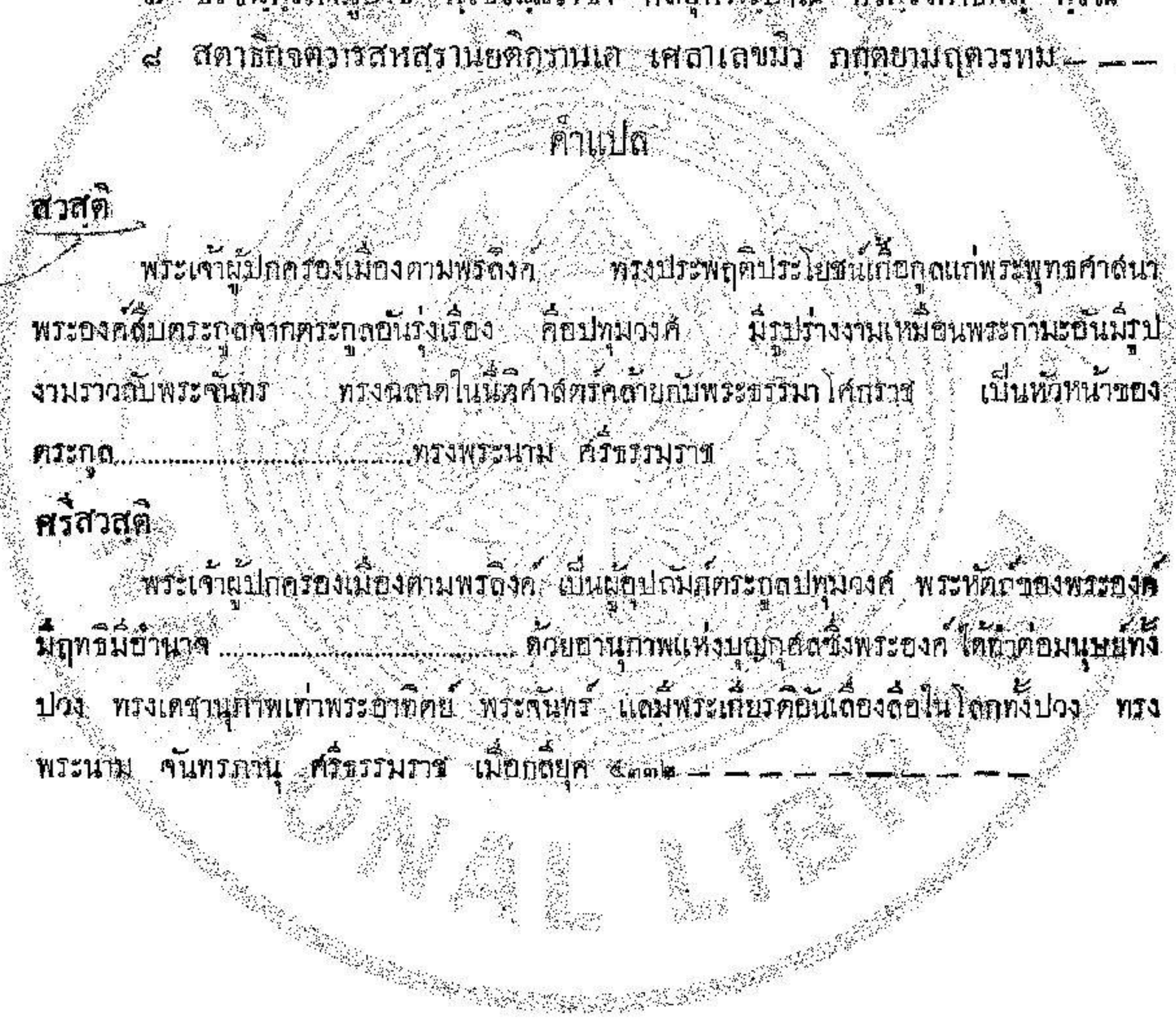
สิวสดี

พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค ทรงประพฤดิประโยชน์แก่อุทกแก่พระพุทศาคาณา
 พระองค์มีพระภูตจากพระภูตอันรุ่งเรือง คือปทุมวงศ์ มีรูปร่างงามเหมือนพระกามะอินมีรูป
 งามราวกับพระจันทร์ ทรงฉลาดในนิติศาสตร์คล้ายกับพระธรรมมา โคศกราช เป็นหัวหน้าของ
 ครอบด..... ทรงพระนาม ศรีธรรมราช

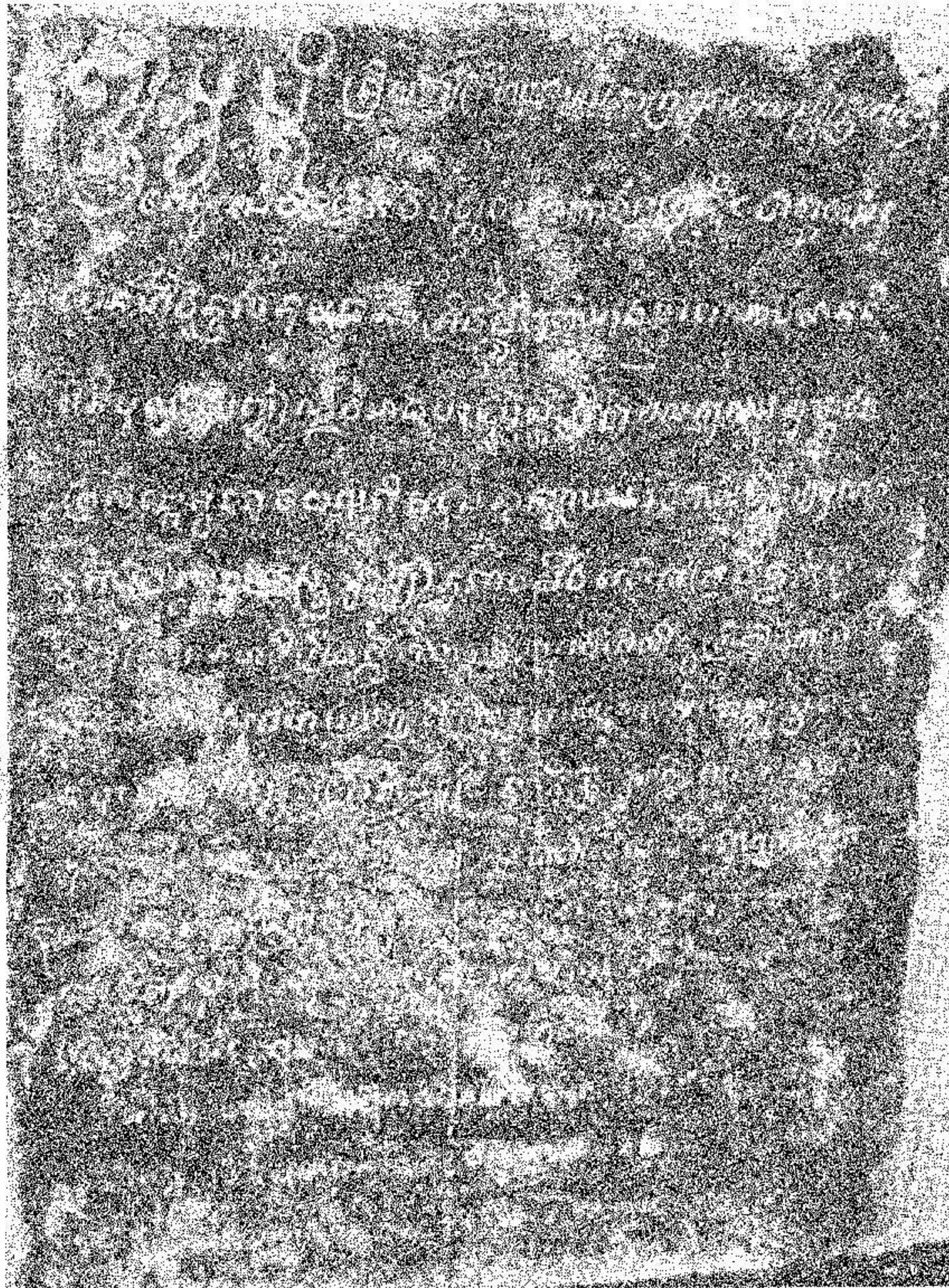
ศรีสิวสดี

พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค เป็นผู้ปลื้มพระภูตปทุมวงศ์ พระหัตถ์ของพระองค์
 มีฤทธิ์มีอำนาจ ด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลซึ่งพระองค์ ได้ทำต่อมนุษยทั้ง
 ปวง ทรงเสวยภาพเท่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ แด่มพระเกียรติอันเลื่องดีดในโลกรทั้งปวง ทรง
 พระนาม จันทรภาน ศรีธรรมราช เมื่อกติยูก ๕๓๓๒ ---

พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค
 พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค
 พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค
 พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค
 พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพุดังค

หลักที่ ๒๔
Inscription XXIV

จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง

พระพุทธรูปองค์นี้ สืบแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้จับ
วัดหัวเวียงเมืองไชยาพร้อมกบศิลาจารึกหลักที่ ๒๔ ได้โดยนิตยภัตพหุภณที่สถานสำหรับ
พระนคร

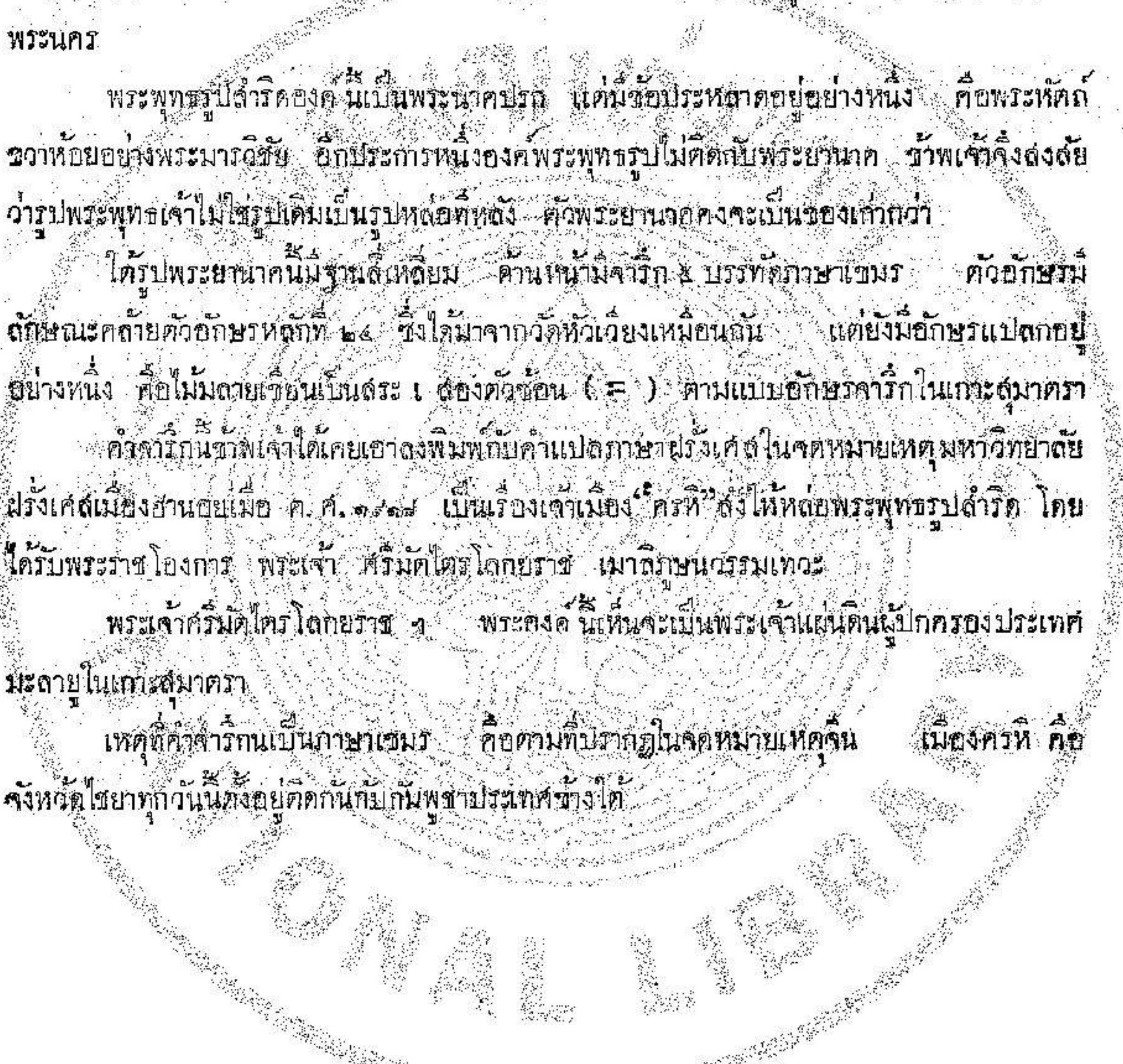
พระพุทธรูปสำริดองค์นี้เป็นพระนาคปรก แต่มีข้อประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือพระหัตถ์
ขวาห้อยอย่างพระนารอดีย์ อีกประการหนึ่งของพระพุทธรูปไม่ติดกับพระนาค ชาวเจ้าจึงสงสัย
ว่ารูปพระพุทธรูปนี้ไม่ใช่รูปเดิมเป็นรูปหล่อที่หลัง คือพระนาคคงจะเป็นของเก่ากว่า

ได้รูปพระนาคนี้มาจากฐานเดิม คำนวณนามจารึก ๕ บรรทัดภาษาเขมร คืออักษร
ลักษณะคล้ายตัวอักษรหลักที่ ๒๔ ซึ่งได้มาจากวัดหัวเวียงเหมือนกัน แต่ยังมีอักษรแปดก้อย
อย่างหนึ่ง คือไม่มีตัวเขียนเป็นสระ เสด็จตัวอื่น (๕) ตามแบบอักษรจารึกในเกาะสุมาตรา

คือจารึกนชาพลเจ้าได้เคยเขาตั้งพิมพ์กับคำแปลภาษาฝรั่งเศษ ในจดหมายเหตุมหาวิทยาลัย
ฝรั่งเศษเมืองซันตอแมอ ค.ศ. ๑๗๓๗ เป็นเรื่องเจ้าเมือง "ครี" ตั้งให้หัตถ์พระพุทธรูปสำริด โดย
ได้รับพระราชโองการ พระเจ้า ศรีมัตไตรโลกยราช เมตตภิษณธรรมเทวะ

พระเจ้าศรีมัตไตรโลกยราช พระองค์นั้นเห็นจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ
มณฑลในเกาะสุมาตรา

เหตุที่คำว่าจารึกนี้เป็นภาษาเขมร คือตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีน เมืองครี คือ
จังหวัดไชยาทุกวันนี้คงอยู่ติดกันกับกัมพูชาประเทศข้างใต้

คำจารึก

๑ ๑๑๐๕ สกโลชนกษัตริย์ ด ตบะสฤติ กมฺรเตง อญฺ มหาราช ศรีมัต ไตรโลกยราชเมธาภิษนพรมมเทว ปิ เกต

๒ เขยชฐ โนะ พุทธพาร มหาเสนาปติ คลาไน ต จํ สรูกุ ครหิ อารชนา ต มฺรเตง ศรีญฺาโน เถว ปฺร

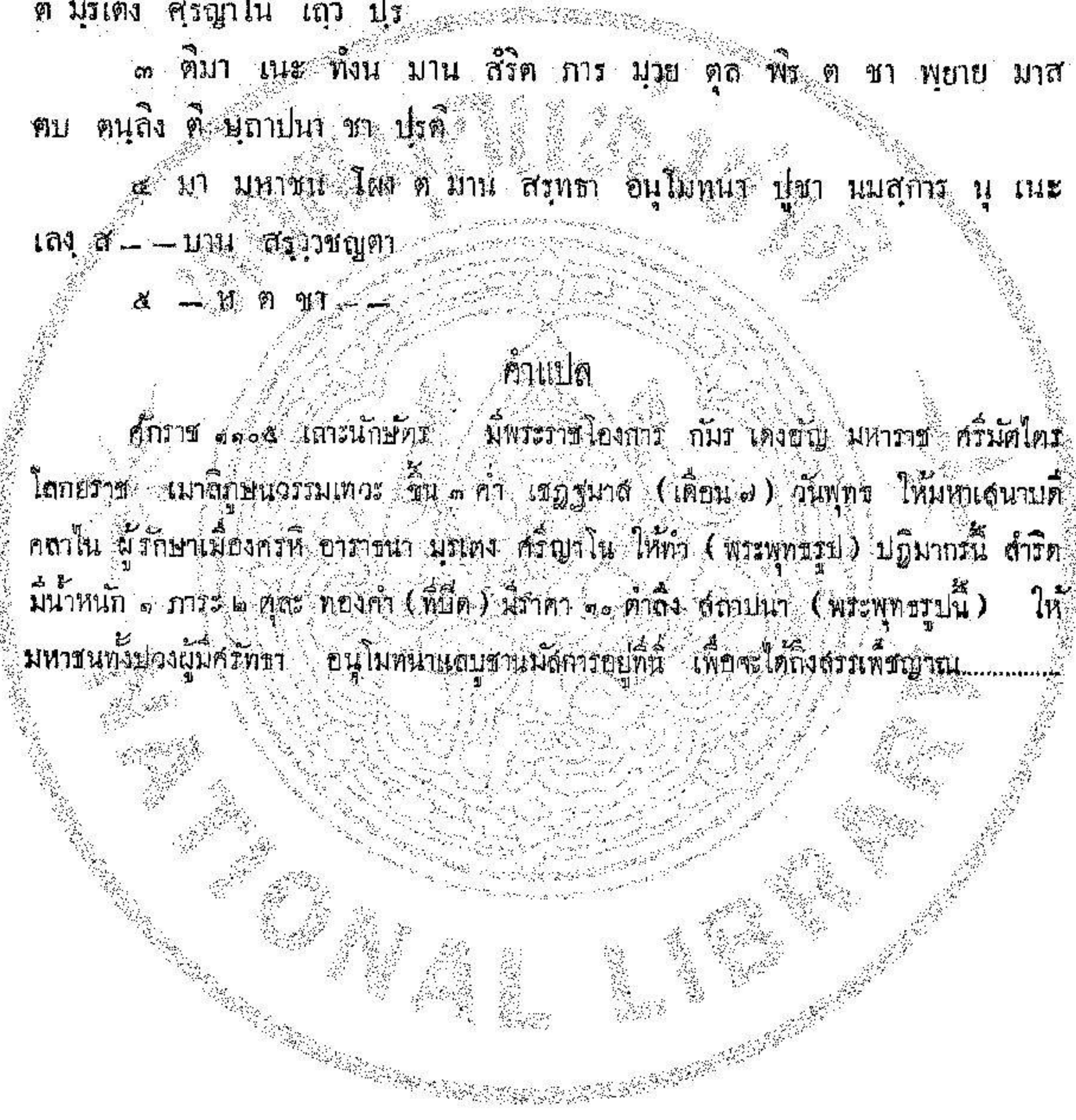
๓ ตีมา เนะ ทังน มาณ สิริต การ มวย ตฺล พฺร ต ขา พุชยาบ มาส ตบ ตนฺลึง ตี มฺธาปนา ขา ปฺรคิ

๔ มา มหาชน โส ต มาณ สรุตธา อญฺไมทนา ปุชฺา นมสฺการ นุ เนะ เลง ๕ -- บาน สรววชญตา

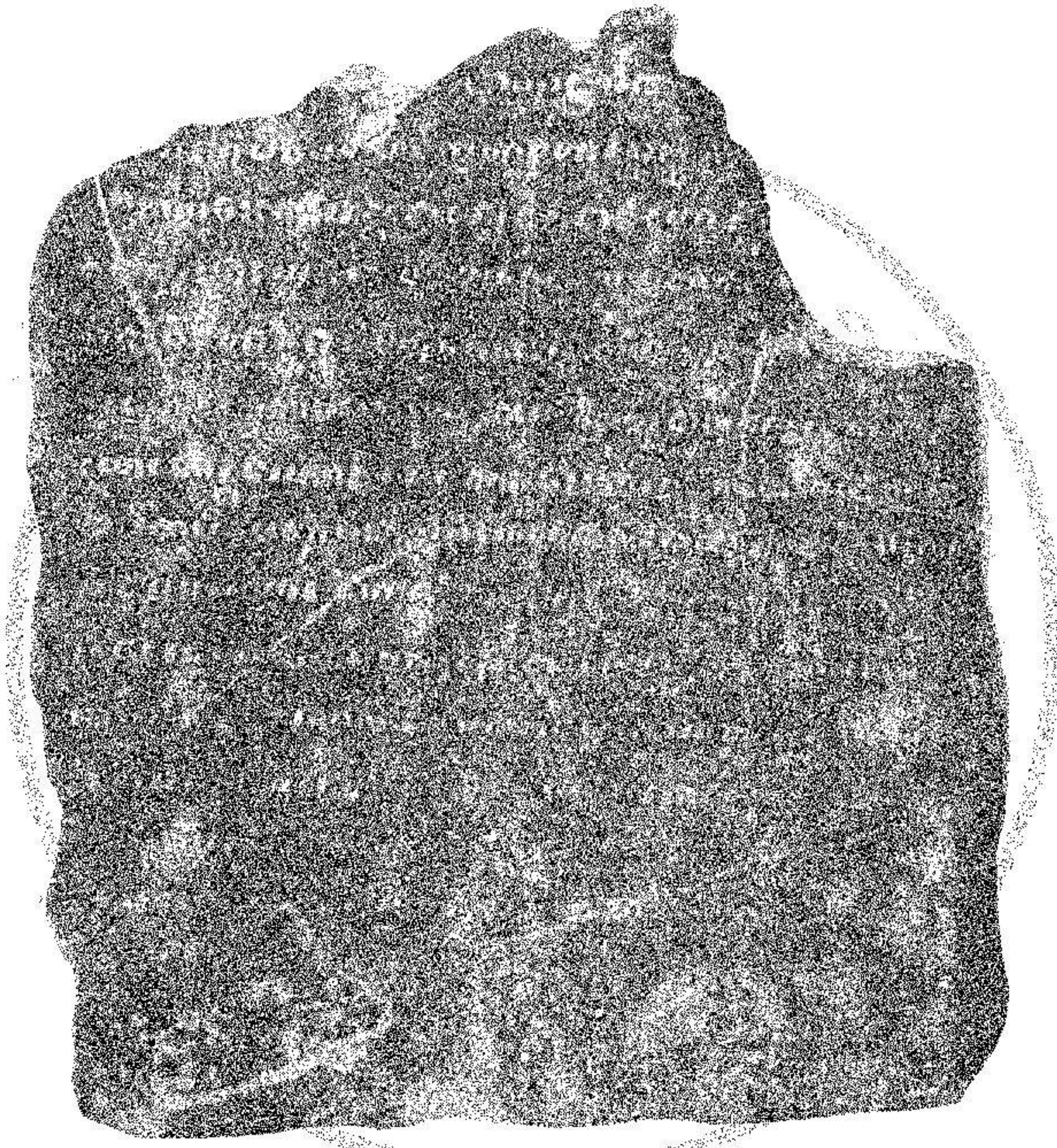
๕ -- ๗ ต ขา --

คำแปล

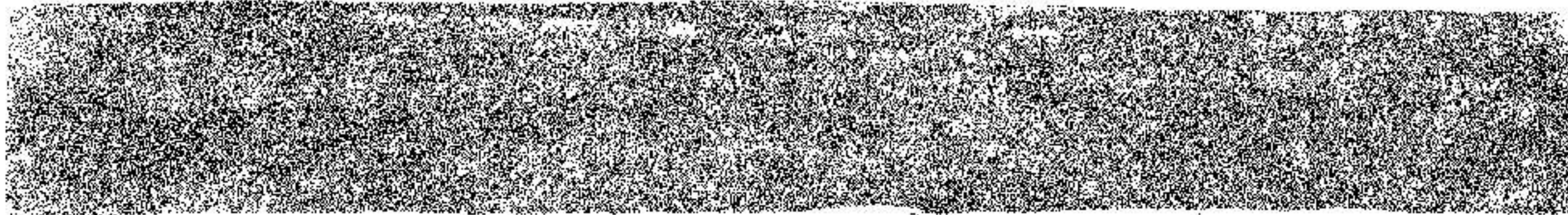
ศักราช ๑๑๐๕ เสด็จนักษัตร มีพระราชโองการ กัมร เตงชญฺ มหาราช ศรีมัต ไตร โตรยราช เมธาภิษนพรมมเทว ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑ (เดือน ๑) วันพุธ ให้มหาดินาบดี คลาไน ผู้รักษาเมืองศรีหริ อารชนา มฺรเตง ศรีญฺาโน ให้ท้าว (พระพุทธรูป) ปฏิมากรรม สิริต ม้าหนัก ๑ ภาวระ ๒ คู่ตะ ทองคำ (ทองคำ) นํ้าค่า ๓๐ คํ่าตั้ง ตถปนา (พระพุทธรูป) ให้ มหาชนทั้งปวงผู้มีศรัทธา อญฺไมทนาแลบรชานมัสการอยู่ทั้น เพื่อบะได้ถึงธรรมเพชฌายน.....

หลักที่ ๒๔ ก (ชำรุด)
Inscription XXIV bis

หลักที่ ๒๕
Inscription XXV

หลักที่ ๒๖

ศิลาจารึกเขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า

ศิลาหลักนี้เดิมอยู่บนเขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ มีดเคอร์ เมอร์ค
 ที่ปรึกษากรมราชโปลิศกระทรวงกระทรวงเกษตราธิการได้ไปพบที่นั่น แล้วแจ้งความถึงพระดำ
 รัสศาสตราจารย์ (เขวิน) ซึ่งกำลังลงพิมพ์เรื่อง โบราณคดีของสยามประเทศ ในจดหมายเหตุ
 ของสโมสร รอยแอส แอเซียติก กรุงลอนดอน (ค.ศ. ๑๙๐๕) แต่ในจดหมายเหตุของสยาม
 สยาม (ค.ศ. ๑๙๐๕) ศิลาจารึกหลักนี้จึงได้ มีชื่อเสียงโด่งดังถึงนานาประเทศ แต่เวลานั้น
 ยังไม่มีใครสามารถที่จะอ่านได้ ภายหลังศิลาหลักนี้ถูกย้ายเอาไปอยู่ที่วัดเจียง คือไปโตมณ
 เขาไปตั้งไว้ ณ บริเวณหน้าเมืองอำเภอตะกั่วป่า จนที่วัดร้างนี้ได้รับอนุญาตเองไปตั้งที่เดิม เดิมคน
 ศิลาจารึกอยู่บนเขาพระนารายณ์ตั้งเท่า

ลักษณะเป็นแผ่นหินยาว ๕๕ เซนติเมตร กว้าง ๕๖ เซนติเมตร มีจารึกด้านเดียว

๖ บรรทัด

ศาสตราจารย์ ฮัลล์ เมืองฮัลล์ (ประเทศเยอรมนี) เป็นคนแรกที่ได้อธิบายว่า
 ศิลาจารึกนี้เป็นภาษาทมิฬ ครั้นราว พ.ศ. ๑๒๕๐-๑๓๐๐ ท่านจึงได้ลงพิมพ์ทั้งคำจารึกแต่คำแปล
 ภาษาอังกฤษ ในจดหมายเหตุของสโมสร รอยแอสเซียติก กรุงลอนดอน เมื่อ
 พ.ศ. ๑๙๐๕-๑๙๐๕

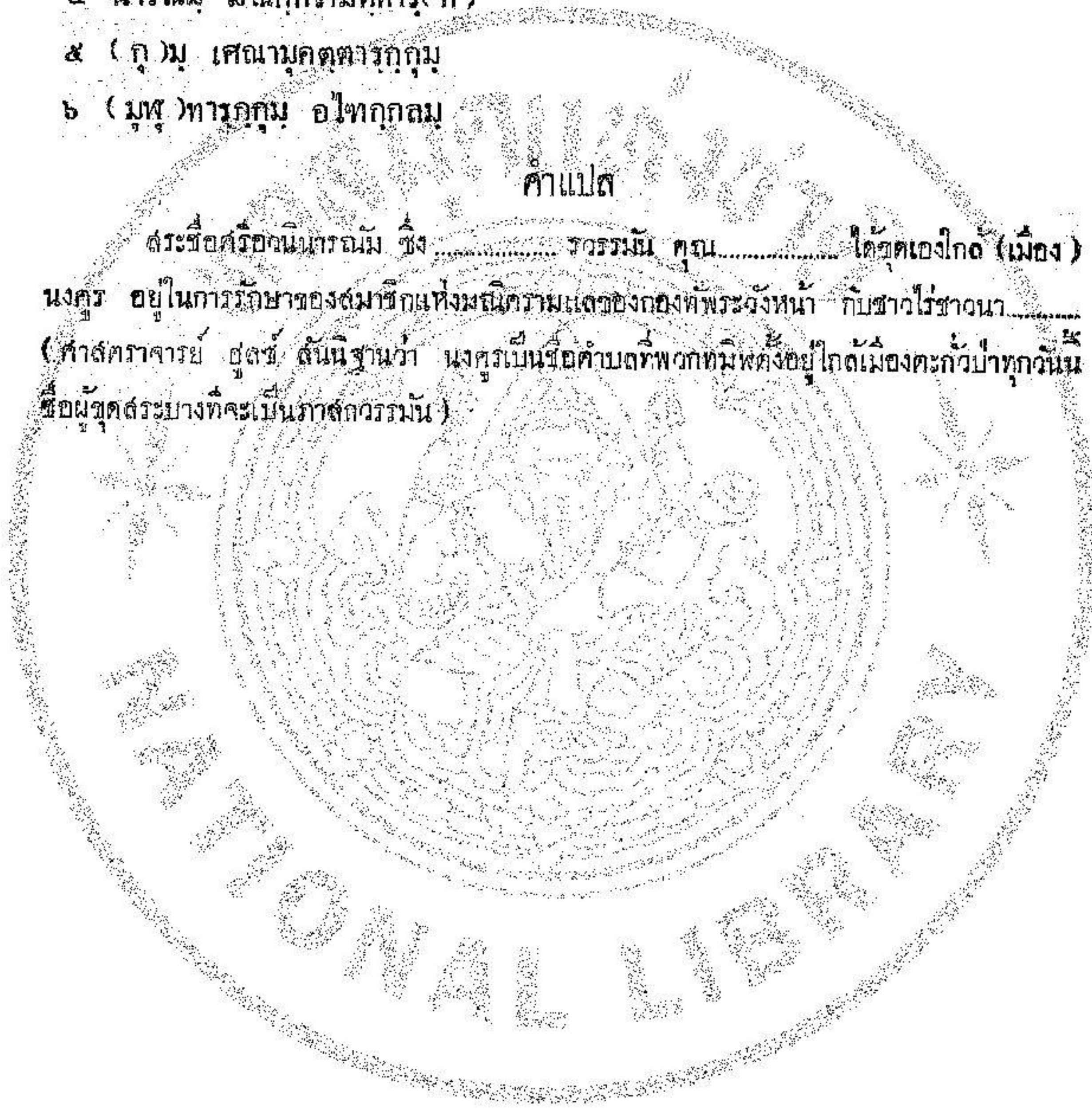

คำจารึก

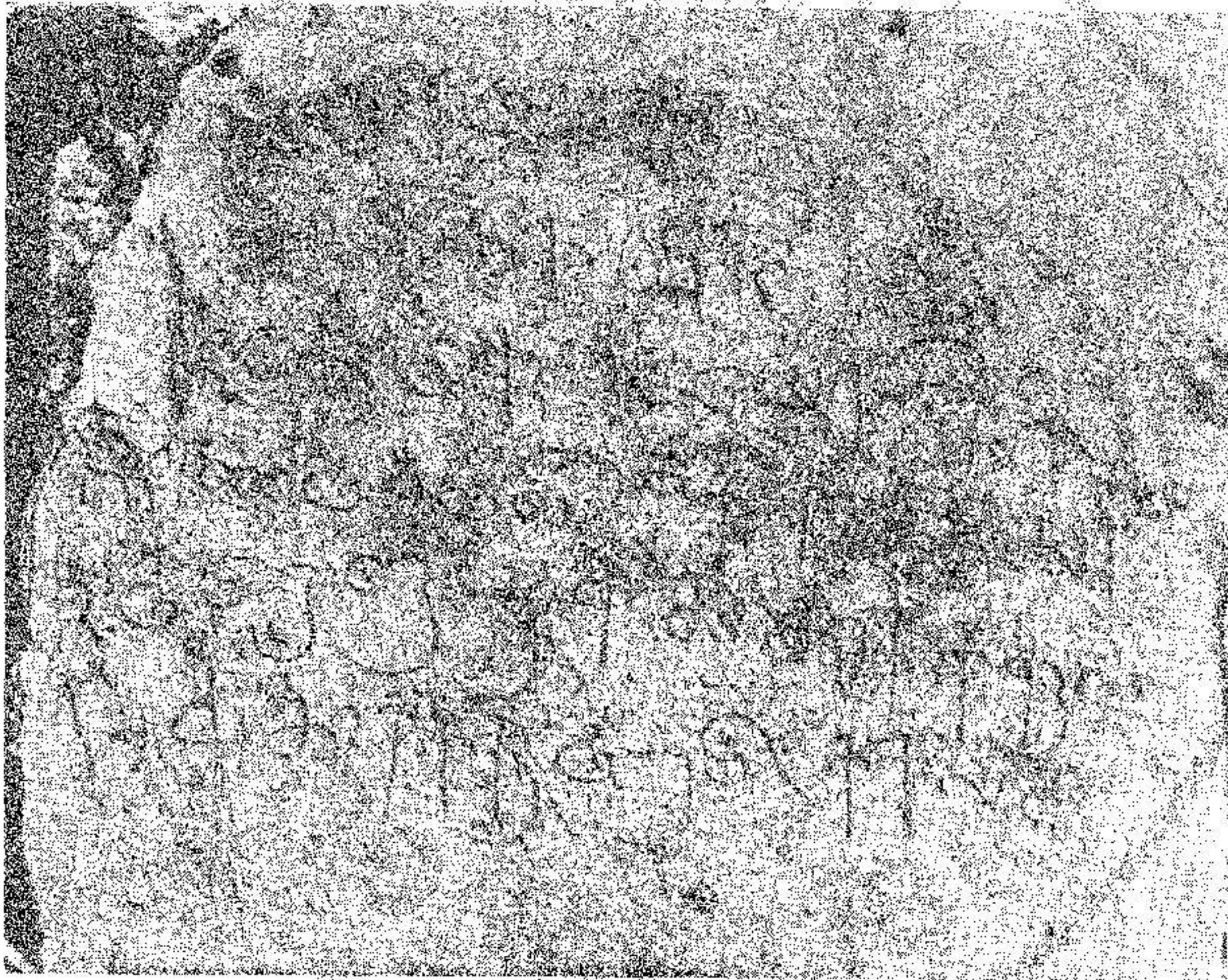
- ๑ ...ธรรมนุ กุ (ณ) ...
- ๒ (ม)านู ตานู นงคุรไท...
- ๓ (ตุ)โตฏฏ กุพมู เปรุ ศรี (อวนิ)
- ๔ นารณเม มณิกภิรามตตาร(ก)
- ๕ (กุ)มู เสนามคตตารักกุม
- ๖ (มพ)ทารุกุม อไทกถม

คำแปล

ดรัสือศิวอนิกรณัม ซึ่ง ธรรมนุ คุณ ได้ขุดเองโกถ (เมือง)
 นงคุร อยู่ในกรรภษาของธมาชิกนหิงมณิควรมแลงของกษัตริย์พริงหน้า กับชาวไร่ชาวนา.....
 (คำสัททจารย ๕๗๕ ฉัณนิฐานว่า นงคุรเป็นชื่อตำบลที่พวกกษัตริย์พริงตั้งอยู่โกถเมืองตะกั่วป่าทุกวันนี้
 ชื่อผู้ขุดดรัสือบางทีจะเป็นภาคสฤธรรมนุ)

หลักที่ ๒๖
Inscription XXVI

หลักที่ ๒๗

ศิลาจารึกวัดมเหยงค์

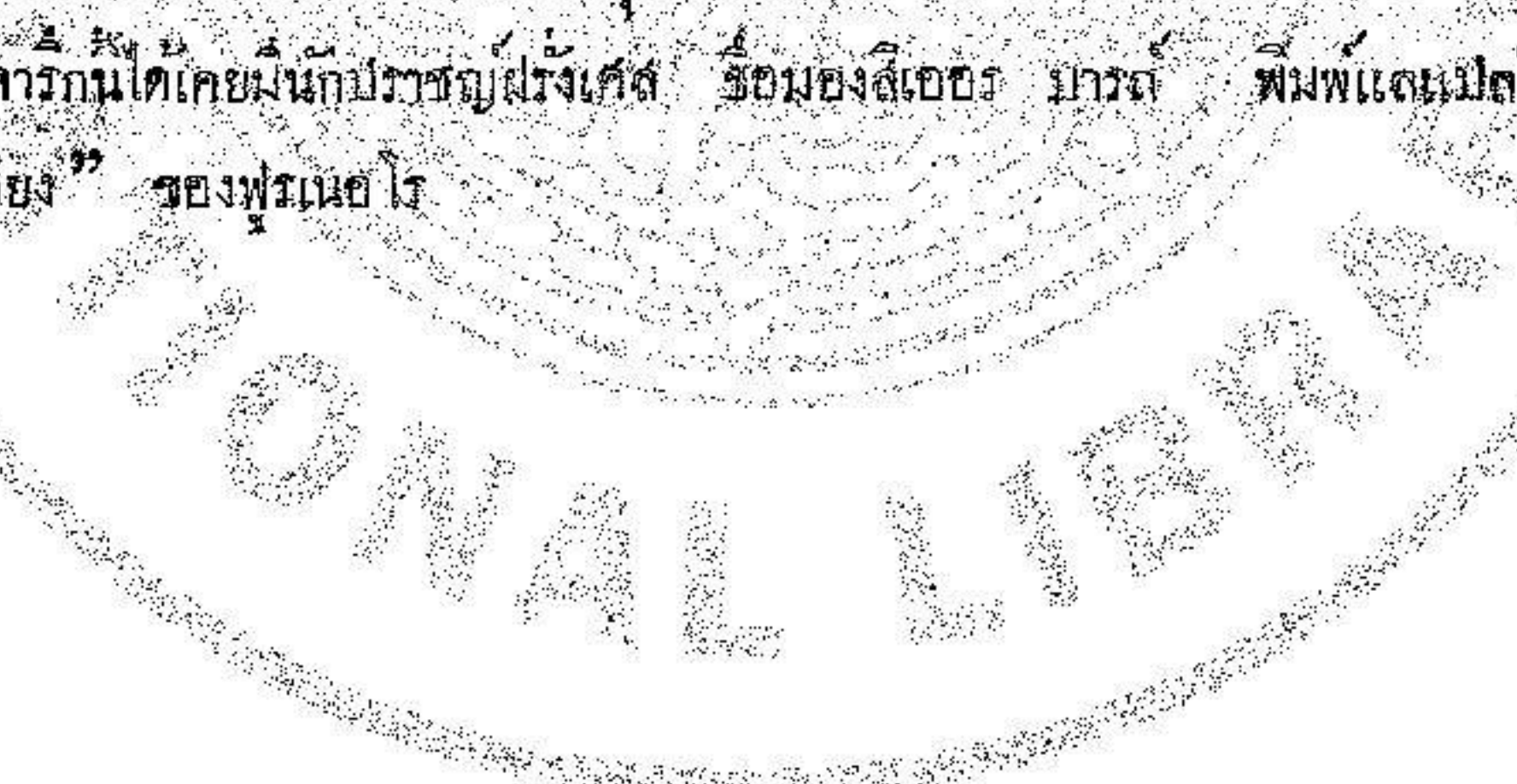
ศิลาหลักนี้เป็นแผ่นหินดำ ยาว ๓ เมตร ๓๖ เซนติเมตร กว้าง ๕๗ เซนติเมตร หนา ๓๓ เซนติเมตร ได้เคยอยู่ที่วัดบวรนิเวศหลายสิบปี ติดกับสนามทหารเข้าพระตำหนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เมื่อประมาณ ๓๐ ปีล่วงมาแล้ว มองซิเออร์ ฟูเรนอโร ข่างเขียนฝรั่งเศส ได้ไปพบที่นั่น แล้วลงความในหนังสือ "สยามอังกะเชียง" ว่า "หลักนี้เดิมอยู่ที่วัดมเหยงค์ เป็นปราสาทพราหมณ์อยู่ในจังหวัดนครไชยศรี" แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ คือชื่อวัดมเหยงค์ ในจังหวัดนครไชยศรีไม่มี พระสุวรรณศรพลขันธ์ (เขริน) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ "ริเชอซ" ว่าตามที่ตั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ครัดเล่า วัดมเหยงค์ นอูอยู่ในจังหวัดนครศรีธรรมราช

เมื่อปลายเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับสั่งให้ยกศิลาหลักนี้เข้ามาศึกษาไว้ในหอพระสมุดฯ พร้อมกับศิลาจารึกอื่น ๆ ซึ่งเคยอยู่ที่วัดบวรนิเวศ

หลักนี้จารึกสามแถว ๖ บรรทัด เป็นภาษาสันสกฤต อักษรเป็นอักษรบรรจงเหมือนอักษรที่เคยใช้ในประเทศกัมพูชาเมื่อราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๓๕๐

แผ่นหินหักทั้งสองข้าง คำจารึกจึงขาดทั้งข้างต้นและข้างปลายทุก ๆ บรรทัด เป็นเรื่องข้อบังคับสำหรับชาวามโตะชาวมหนึ่งในพระพุทธศาสนา

คำจารึกนี้ได้เคยมีนักปราชญ์ฝรั่งเศส ชื่อมองซิเออร์ บารต์ พิมพ์แปลไว้ในหนังสือ "สยามอังกะเชียง" ของฟูเรนอโร

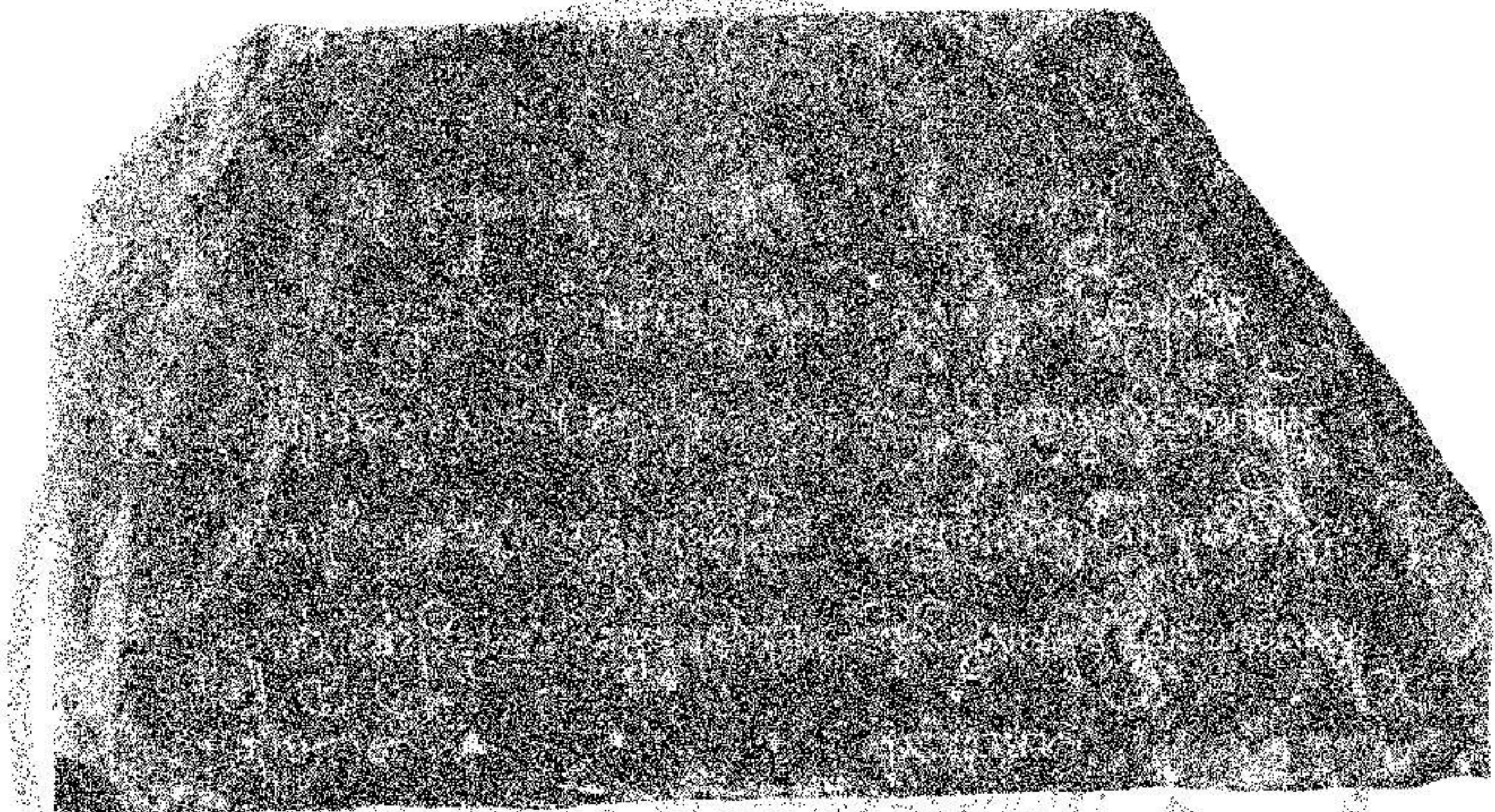
๔๗
คำจารึก

- ๑ ห. ตาสว. ว. ร. ธ. ย. ฤกต(โย)ย(๕)
- ๒ ห จงกรมศาสนคดี โสโฆชากรรม ฤกต สางจิกเปาทุคสมุ ปุริ
ทินี่ ร.....
- ๓ (ป) ารมิตารจณี สหมณีปุตรรูปณี เลขนม อิชยาศสุมิตาตุมโน
ทวิชคณเสยานนญ จ.....
- ๔ (ตยร) คณารหิตา สธรรมมถณา รูปปฏิปทานวิตา มาลาทามวิตา
จามรวดี จันชว(๕)
- ๕ (ป) ฤยณจามุขทปี ปุริทัญญมณีศรี ธรรมะ ปุริชปาถนญ อัญญาธิษณ
สมตวามินทวิชชยะ เขทส ส. ฤ. ฤ
- ๖ ฤยยาปุตโกเคน ย..... อรณุนายานมา ค.....

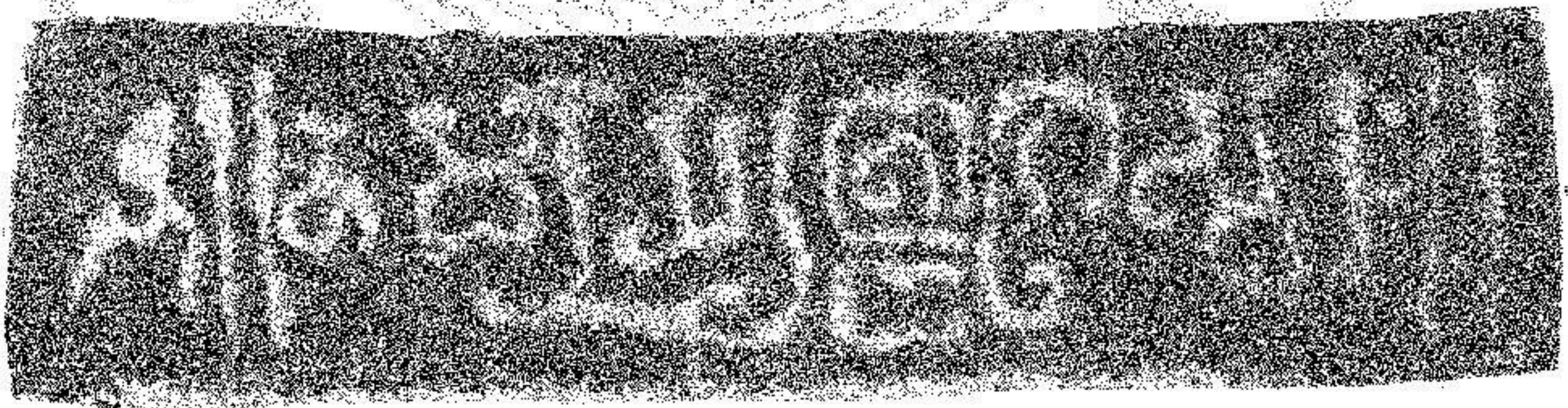
คำแปล

..... พระระเบียงแลหังอาหาร ก้อย โมถกคกร อาหารสำหรับคนระตั้งสเ
บุคคลตอง ๆ การนมถการพระบารมี การเขียนหนังสือ จำหน่าย
น้ำหมักกับแผ่น (สำหรับเขียน) เครื่องบูชา อาหารเครื่องบำรุงพระพรหมณ์ของพระอตุ
มหาตมน์ พทวธรรมเทศนา ประกอบด้วยรูปประทีป พวงมาลัย
ธงพิดาน จมร ประดับด้วยธงเงิน มุกฤศถัน ๆ คามคำถชน
คือการปฏิบัติพระธรรมไม่ขาดคักเวตา การบริภาดประธาษณู การทนคความศุขความทุกข
การปราบอินทริยสังวรณ (ให้สงบ) ผู้ได้ทรัพย์สินมบัติโดย
ความองศา ชื่อขรรณเคย.....

หลักที่ ๒๗
Inscription XXVII

หลักที่ ๒๘
Inscription XXVIII

๕๘
หลักที่ ๒๘

คิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

ในวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชมีคิลาจารึก ๓ หลัก หลัก ๓ เดิมอยู่ที่วัดเดมาธิย์
๕ ๕๕ เดียวนี้ตั้งอยู่ในคลองวัดมหาธาตุ เป็นแผ่นหินยาว ๓ เมตร ๒๐ เซนติเมตร กว้าง ๔๐ เซนติเมตร
หนา ๓๐ เซนติเมตร มีจารึก ๘ บรรทัดชำรุดเสียหายหมดอ่านไม่ได้สักคำเดียว ชาวเจ้าจึงไม่ได้
ตั้งพิมพ์ในประชุมจารึกสยามเล่มนี้

อีกหลัก ๑ เป็นแผ่นใหญ่จารึกทั้งสองด้าน คือหลักที่ ๒๕ ในหนังสือเล่มนี้
หลักที่ ๓ คือหลักที่ ๒๖ นี้เอง ติดกับบันไดหน้าประตูวัดมหาธาตุ มีจารึก
บรรทัดเดียวเป็น ๓ อักษรใหญ่ สูงประมาณ ๘ เซนติเมตร มี ๘ ตัว คือ

ภ || ตมาโยไอเอสปะ (หรือ ไอคุรสลาธา)

คำจารึกเหล่านี้เป็นภาษาอะไรไม่ทราบแน่ เพราะคิลาจารึกหลักนี้ไม่บริบูรณ์ เป็นชั้นเด็ก
เศษของจารึกใหญ่หลักหนึ่งหลักใด แต่มีข้อสำคัญอย่างหนึ่งคือตัวอักษรนี้ต่ำกว่าตัวอักษร
จารึกอื่น ๆ ที่ได้พบในสยามประเทศจนทุกวันนี้ เป็นอักษรคล้ายกับอักษรที่ใช้ในประเทศ
อินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๙๐๐-๑๐๐๐

NATIONAL LIBRARY

หลักที่ ๒๗

ศิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

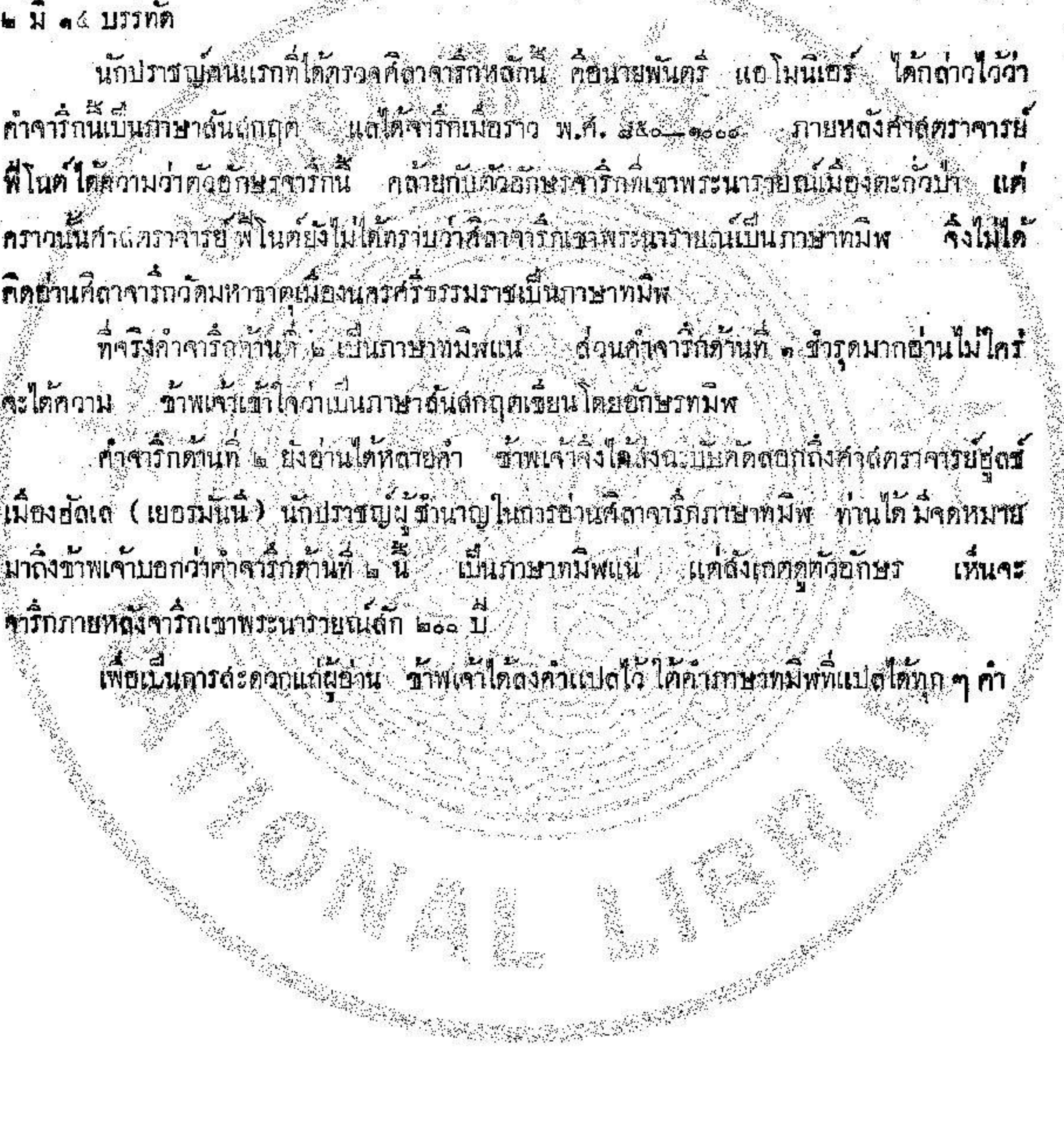
ศิลาหักกันบนแผ่นหินอ่อนสีชมพูสูง ๘๐ เซนติเมตร กว้าง ๘๐ เซนติเมตร หนา ๓๕ เซนติเมตร มีจารึกทั้งสองด้าน ๆ หนึ่งมี ๓๖ บรรทัดข้างบนมีรูปพระอาทิตย์พระจันทร์ ด้าน ๒ มี ๓๔ บรรทัด

นักปราชญ์คนแรกที่ได้อ่านศิลาจารึกหักกัน คือนายพันตรี แอโมนิเออร์ ได้กล่าวไว้ว่า คำจารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤต แต่ได้จารึกเมื่อราว พ.ศ. ๘๕๐-๙๐๐ ภายหลังจากที่ศาสตราจารย์ ฟินด์ ได้ความว่าตัวอักษรจารึกนี้ คล้ายกับตัวอักษรจารึกที่เขาวพระนารายณ์เมืองสระบุรี แต่ความที่ศาสตราจารย์ ฟินด์ยังไม่ได้ทราบว่าศิลาจารึกเขาวพระนารายณ์เป็นภาษาทมิฬ จึงไม่ได้คิดอ่านศิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นภาษาทมิฬ

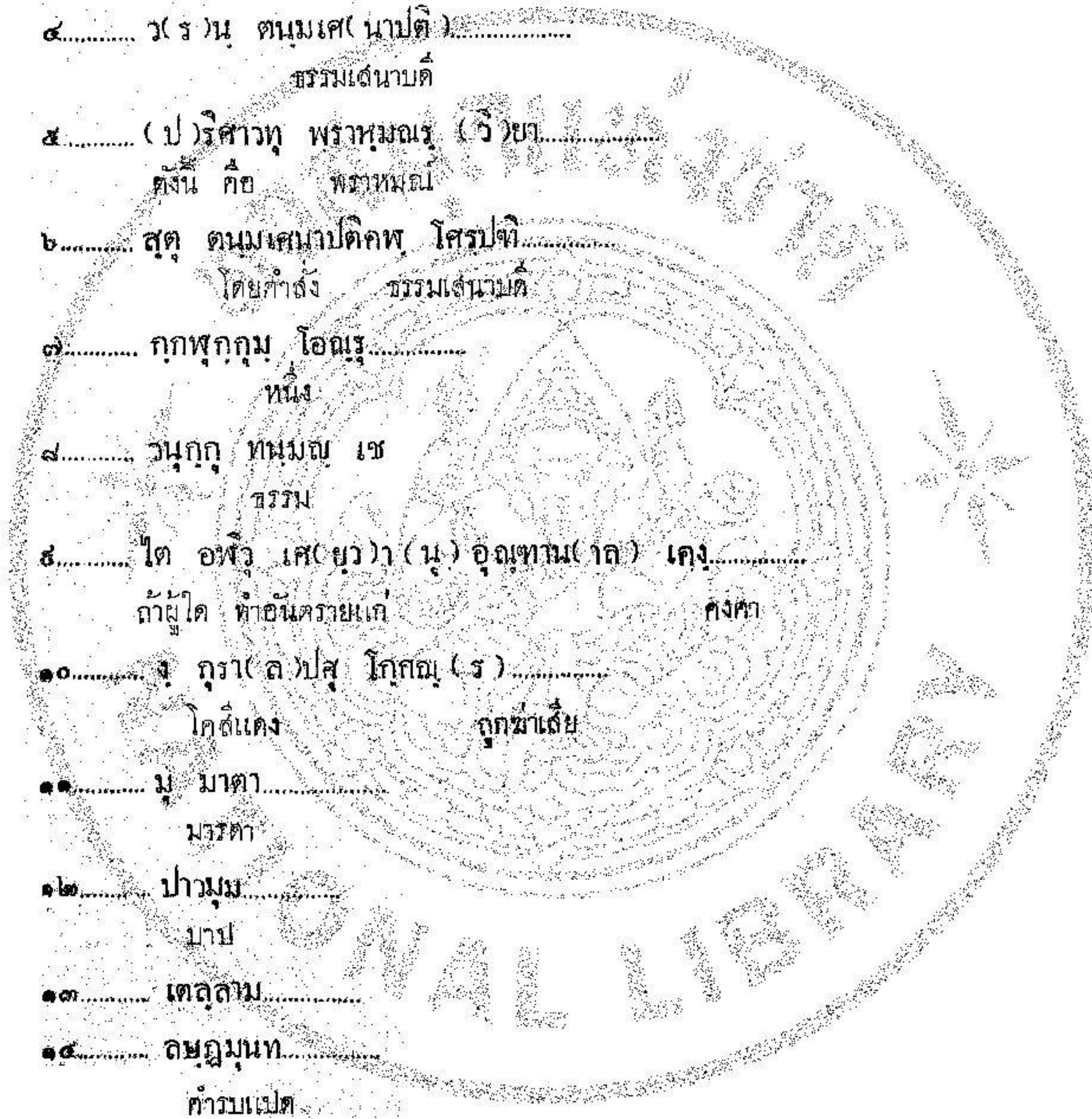
ที่จริงคำจารึกด้านที่ ๒ เป็นภาษาทมิฬแน่ ส่วนคำจารึกด้านที่ ๓ ขำพูดมากอ่านไม่ใคร่จะได้ความ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นภาษาสันสกฤตเขียนโดยอักษรทมิฬ

คำจารึกด้านที่ ๒ ยังอ่านได้หลายคำ ข้าพเจ้าจึงได้ลงมือขุดออกถึงศาสตราจารย์ชู้ตซ์ เมืองฮัลเล (เยอรมัน) นักปราชญ์ผู้ชำนาญในแถวอ่านศิลาจารึกภาษาทมิฬ ท่านได้มีจดหมายมาถึงข้าพเจ้าบอกวิธีคำจารึกด้านที่ ๒ นี้ เป็นภาษาทมิฬแน่ แต่ตั้งเหตุด้วยอักษร เห็นจะจารึกภายหลังจารึกเขาวพระนารายณ์สัก ๒๐๐ ปี

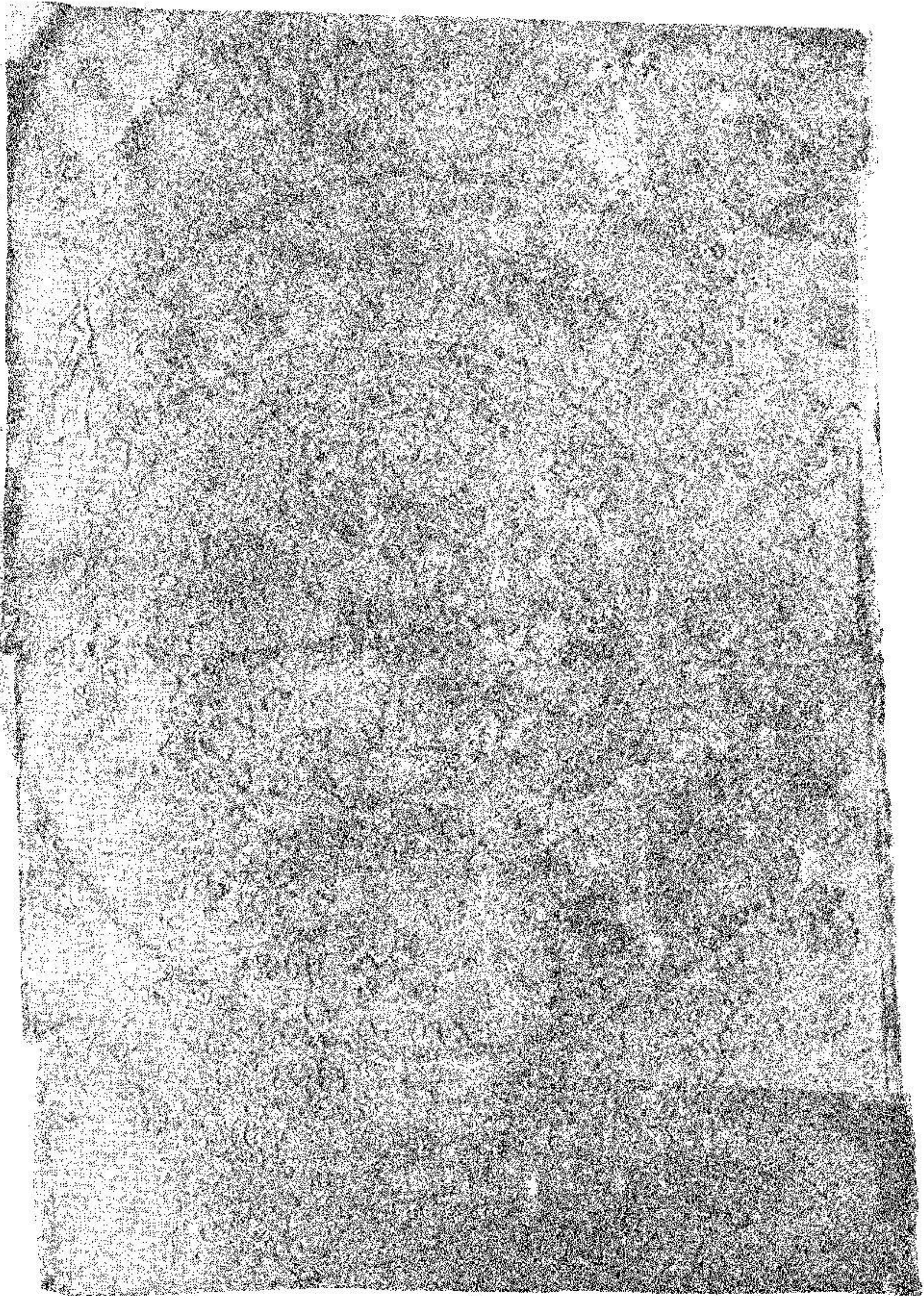
เพื่อเป็นการระจุกแก่ผู้อื่น ข้าพเจ้าได้ลงคำแปลไว้ ได้คำภาษาทมิฬที่แปลได้ทุก ๆ คำ

- ๑ (สว) สติ ศรี สก.....
- ๒..... (ญ) รุรุ (อ) ญชุ เสดเร.....
 ้วย ห้า ถ่วงแก้ว
- ๓..... มุ เปรร ติ(จุดตฤพิไม).....
 วันจันทร์ ตรงกับ
- ๔..... ว(ร)นุ ตนมเศ(นาปติ).....
 สรรณณานาบดี
- ๕..... (เป)ริศาหวุ พรหมณรุ (วิ)ชา.....
 คังน คอ พรหมณ
- ๖..... สตุ ตนมเศนาปติภพ โศรปจิ.....
 โดยคำสั่ง สรรณณานาบดี
- ๗..... กภพุกกุม โอดเร.....
 หนึ่ง
- ๘..... วนุกกุ ทนมณ เช.....
 สรรณ
- ๙..... ไต อพิว เศ(ยว)า (นุ) อุดุทาน(ล) เกง.....
 ถ้ายูไต ทำอันควายเค คงศา
- ๑๐..... จุ กุรา(ล)ปสุ โกตณ (ร).....
 โคตเคง กุช่าเสี่ย
- ๑๑..... มุ มาตา.....
 มรรดา
- ๑๒..... ปาวมุ.....
 บาป
- ๑๓..... เศลตาม.....
- ๑๔..... ลษณุมนท.....
 คำรบแปด

หลักที่ ๒๙ (ด้านที่ ๒)

Inscription XXIX, Face 2

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHEOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie:

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LĀVO

éditées et traduites

par G. COEDÈS

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.

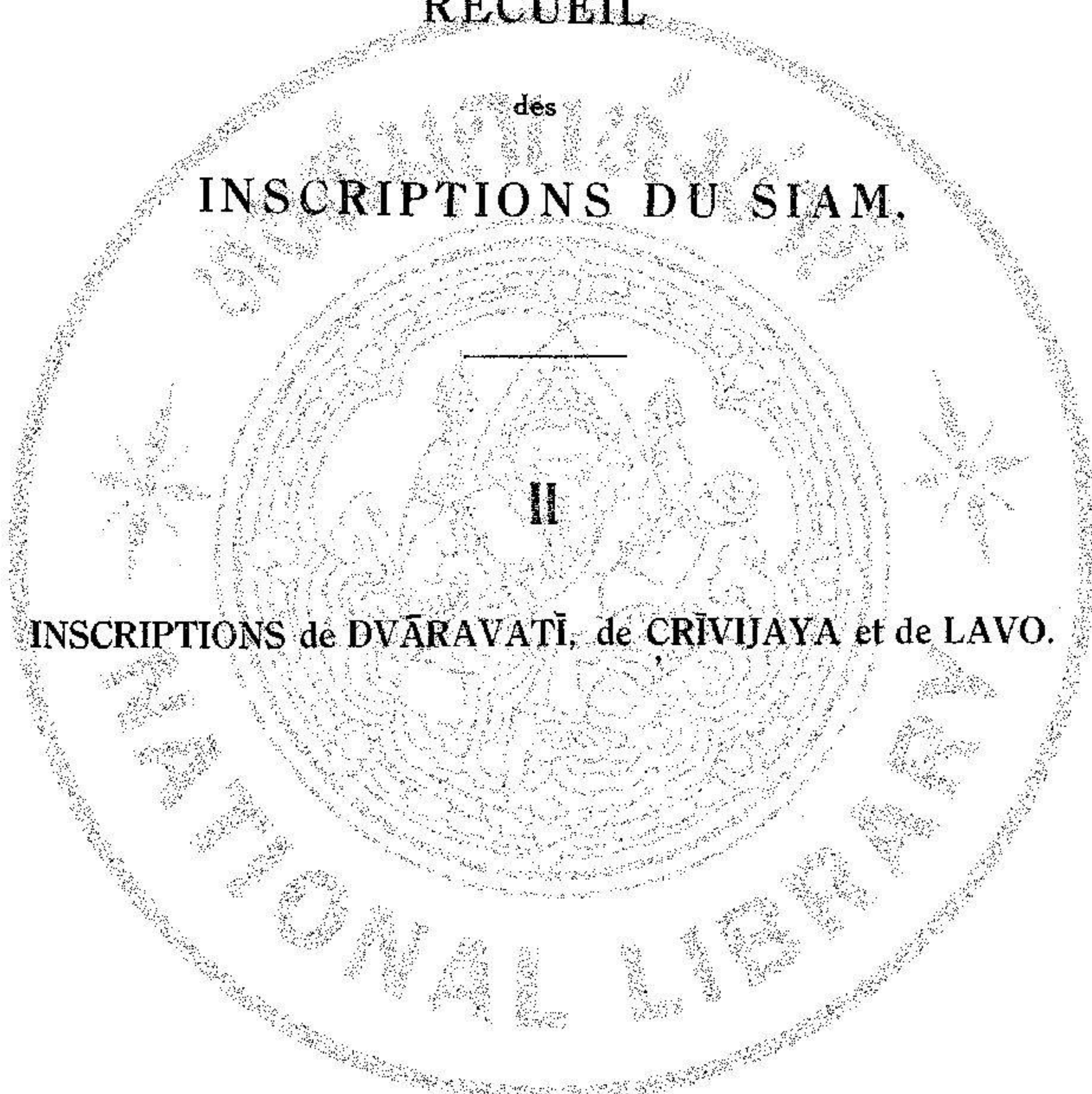
RECUEIL

dés

INSCRIPTIONS DU SIAM.

II

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LAVO.

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHEOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie:

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LĀVO

éditées et traduites

par G. COEDÈS

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI-VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.

BANGKOK

BANGKOK TIMES PRESS

B. E. 2472 (1929 A. D.).

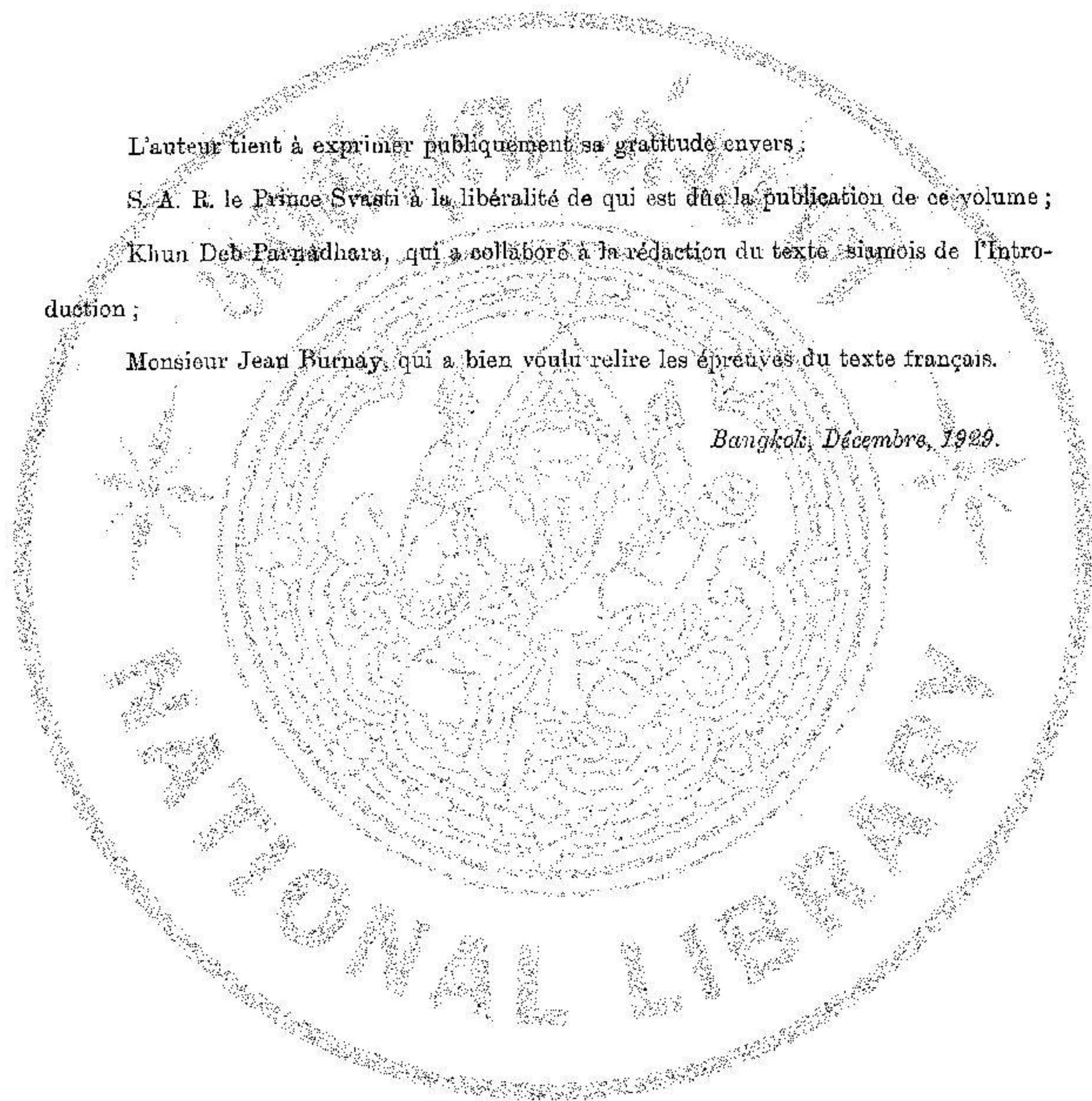
L'auteur tient à exprimer publiquement sa gratitude envers :

S. A. R. le Prince Svasti à la libéralité de qui est due la publication de ce volume ;

Khun Deb Pannadhara, qui a collaboré à la rédaction du texte siamois de l'Introduction ;

Monsieur Jean Burnay, qui a bien voulu relire les épreuves du texte français.

Bangkok, Décembre, 1929.

ADDITIONS ET CORRECTIONS.

- P. 1., note 2.—*Ajouter*: et dans Les Collections archéologiques du Musée National de Bangkok, *Ars Asiatica*, XII, Pl. XV-XVII.
- P. 1. note 3.—Deux des statues provenant du Musée d'Ayudhyā sont actuellement au Musée National de Bangkok.
- P. 5.—L'inscription dite de Vāt Srah provient en réalité du Vāt Semā Mu'ān de Nagara Cī Dharmarāja. Vāt Srah doit donc être remplacé partout où il apparaît dans le cours de ce volume (P. 5, 6, 8, 35) par Vāt Semā Mu'ān.
- P. 7, l. 19.—*Supprimer les mots*: "malheureusement incertaine."
(V. *Infra*, sous pp. 45-47).
- P. 9.—Pour de nouvelles données sur les rapports de Java avec Cīvijaya et sur la chute du royaume sumatranais, v. G. Coedès, A propos de la chute du royaume de Cīvijaya (*Bijdragen*, 83, 1927, p. 459) et W. F. Stutterheim: A Javanese period in Sumatran history, Surakarta, 1929.
- P. 13.—*Au lieu de*: Nāy Pvan Induvāṃṣa, *lire*: Khun Paripāl Puri-bhand, Conservateur du Musée National.
- P. 22, l. 4.—*Au lieu de*: pho(ḥ)ṇ, *lire*: pho(ḥ)ṇ.
- P. 22, l. 5.—*Au lieu de*: ru tu pvas, *lire*: ru tā pvas.
- P. 35.—*Au lieu de*: Stèle de Vāt Srah, *lire*: Stèle de Vāt Semā Mu'ān, à Nagara Cī Dharmarāja.
- P. 37, l. 5.—*Au lieu de*: savarite, *lire*: svarite.
- P. 42.—*Ligne 6 du texte de l'inscription, au lieu de*: iha lako, *lire*: iva loka; *et ligne 7, au lieu de*: bhānu. ti *lire*: bhānūpādhi.
- P. 45, l. 5.—*Au lieu de*: Vāt Pēncamapabitra, *lire*: Musée National de Bangkok.

P. 45, l. 17.—*Au lieu de* : à une date malheureusement douteuse,
lire : en 1183 A. D.

P. 46-47.—La date de l'inscription est 1105 çaka, ainsi que je l'ai
montré dans *Bijdragen*, 83, 1927, pp. 468-469.

P. 49.—Dans le vol. XVIII de l'*Epigraphia Indica* (Part 2, April
1925, pp. 71-72), T. A. Gopinatha Rao a donné de
cette inscription tamoule une transcription et une
traduction qui diffèrent sensiblement de celles de
Hultzsch.

P. 52, l. 3 du texte sanskrit.—*Au lieu de* : ārpanam, *lire* : arpanam.

P. 52, l. 6 du texte sanskrit.—*Au lieu de* : bhagena *lire* : bhogena.

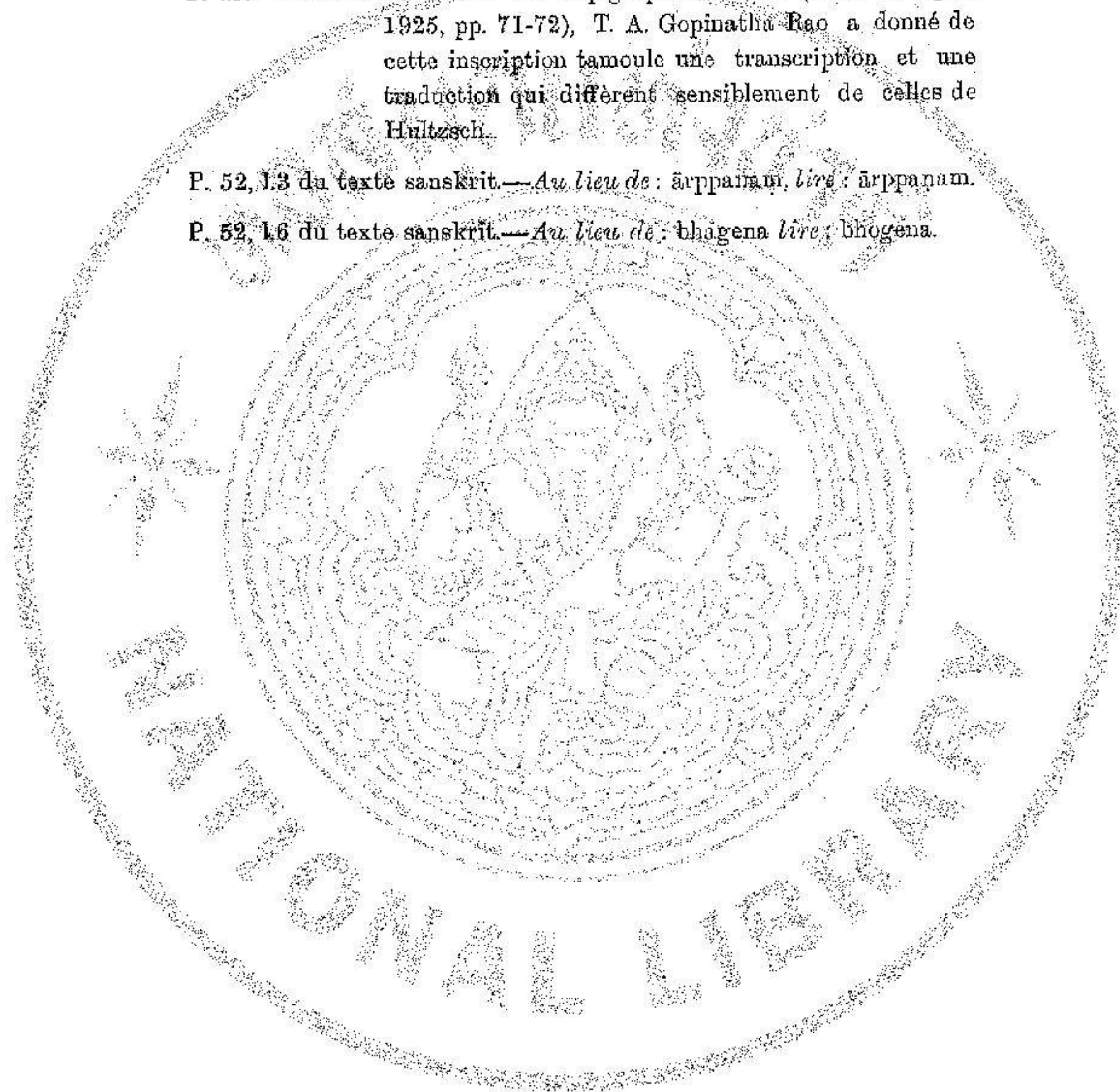

TABLE des MATIERES.

	Introduction :	PAGE.
	Le royaume de Dvāravatī	1
	Grahi et Tāmbraliṅga	6
	Le pays de Lāvo	10
XVI.	Inscription sur un Buddha debout trouvé au Vāt Mahādhātu (Lāvapuri)	13
XVII.	Inscription sur un Buddha debout provenant de Vāt Khòy ...	15
XVIII.	Inscription sur un pilier octogonal provenant du Sāl Sūn ...	17
XIX.	Stèle khmère du Sāl Sūn	21
XX.	Stèle (brisée) du Sāl Sūn	25
XXI.	Stèle du Sāl Cau (San Chao) de Lāvapuri	29
XXII.	Inscription du Thām Rū sī, Khau Nū (Rājapuri)	33
XXIII.	Stèle de Vāt Semā Mu'ān (Nagara Cī Dharmarāja)	35
XXIV.	Inscription de Vāt Hvā Vian (Jaiyā)	41
XXV.	Inscription du Buddha de Vāt Hvā Vian	45
XXVI.	Inscription de Khau Brah Nārāyana (Tahvā Pā)	49
XXVII.	Inscription de Vāt Maheyaṅg	51
XXVIII.	Inscription de Vāt Mahādhātu, Nagara Cī Dharmarāja	55
XXIX.	Inscription tamoule de Vāt Mahādhātu, Nagara Cī Dharmarāja	57

LE ROYAUME DE DVĀRAVATI.

Les plus anciens monuments de Labapuri ne remontent pas au-delà de l'époque khmère. Cependant, on a découvert, dans la ville même (au Vāt Mahādhātu) ou aux environs (Vāt Khōy), des statues du Buddha debout, qui n'offrent pas les caractéristiques de la statuaire khmère, et semblent appartenir à un art antérieur. L'une d'elles porte une inscription sanskrite en caractères analogues aux plus anciens caractères de l'épigraphie cambodgienne (Inscr. No. XVI). Une autre porte une ligne trouquée en caractères également anciens, et peut-être en langue mène (No. XVII). C'est sûrement du môn, et du môn singulièrement archaïque, qui est gravé sur un pilier octogonal à chapiteau cubique décoré provenant de Labapuri (No. XVIII). Ce pilier est identique à divers piliers trouvés lors des travaux de réfection et d'agrandissement du grand stūpa de Brah Pathamacetiya (Pl. I), et exposés sous la galerie pourtournante de ce monument, avec d'autres pièces de sculpture dont la plupart sont antérieures à la floraison de l'art khmère⁽¹⁾. Même pour l'observateur superficiel, ces statues et ces sculptures de Labapuri et de Brah Pathamacetiya semblent appartenir à une école aussi distincte de l'école classique khmère que de l'école indo-javanaise, où les sculpteurs des Bodhisattvas de Jaiyā puisèrent leur inspiration⁽²⁾.

Les statues du Buddha trouvées à Labapuri, à Ayudhyā, à Brah Pathamacetiya, et appartenant à cette école que j'appellerai provisoirement pré-khmère, peuvent se répartir en deux types :

1) le Buddha debout⁽³⁾, faisant généralement de la main droite le geste " qui ôte la crainte " (*abhaya mudrā*), et quelquefois celui qui " répand ses faveurs " (*varā mudrā*).

2) le Buddha assis à l'européenne faisant tourner de ses deux mains la Roue de la Loi, ou bien encore faisant de la main droite le geste de l'enseignement, tandis que la main gauche repose dans le giron. Les plus beaux spécimens de ce dernier type sont la grande statue conservée dans l'uposathāgāra de Brah Pathamacetiya, et celle, maladroite-ment réparée, qui provient du Vāt Mahādhātu d'Ayudhyā et est conservée actuellement dans un petit sanctuaire du Vāt Brah Meru (Pl. V).

(1) V. Fournereau, *Le Siam ancien*, vol. I, p. 120, 121, et infra Pl. II et III.

(2) Publiés dans Coedès, *Bronzes Khmers*, *Ars Asiatica*, V, Pl. XLVII.

(3) On peut voir 3 statues de ce type au Musée de Labapuri, 2 au Vāt Peñcamapabitra, une au Vāt Pavaranivasa (provenant de Vāt Bruya Ok, Labapuri), 4 au Musée d'Ayudhyā (provenant du Vāt Mahādhātu de Labapuri, et des Vāt Rō et Brah Meru d'Ayudhyā), plusieurs à Brah Pathamacetiya. Trois d'entre elles sont reproduites ici Pl. IV.

Le premier type, qui représente soit le Buddha Dipaṅkara, soit le Buddha Çākya-muni, jouissait d'une grande popularité dans les "îles", notamment dans les îles de Java et de Ceylan, ainsi que l'enseignent les manuscrits iconographiques népalais. On le retrouve dans la statuaire indienne de l'époque Gupta, et sur les sculptures rupestres décorant l'entrée des temples souterrains d'Ajantā(1).

Il est encore connu au Siam sous le nom de *Brah hām samud*, "le Buddha calmant la mer," qui semble se rapporter à la légende, d'ailleurs obscure, d'Abhayapāṇi "au milieu du grand Océan," représentée sur une miniature népalaise(2).

Des images du second type, assises à l'europpéenne, se retrouvent aussi dans l'Inde à la même époque et aux mêmes endroits que les précédentes.

Les caractéristiques des statues de ce style trouvées en territoire siamois sont : la grosseur des boucles de cheveux, la forme ellipsoïdale du visage au front plat, les paupières à fleur de tête sous une arcade sourcilière peu marquée, et surtout le modelé du torse et des membres qui apparaissent sous le divara comme un nu sous un tissu fin plaquant sur le corps (Pl. VI). L'aspect général de ces images rappelle de très près les statues indiennes de l'époque Gupta, surtout celles qui proviennent de Sārnāth et des temples souterrains(3). La matière, dans laquelle elles sont taillées n'est jamais le grès, presque exclusivement employé à l'époque khmère, mais le calcaire bléuté et très dur, que les sculpteurs trouvaient dans les collines situées à l'est de Labapuri, et au sud-ouest de Rājapuri.

Aucune des statues trouvées en territoire siamois n'est datée, mais certains indices et certains recoupements permettent de leur attribuer une date assez haute, voisine de celle de leurs prototypes indiens.

On a vu que deux statues provenant de Labapuri portent des inscriptions en caractères à peu près identiques à ceux qui furent employés au Cambodge au début de la période préangkorienne.

(1) Foucher, *Iconographie bouddhique*, vol. I, p. 77 et suiv.

(2) Foucher, *Ibid.*, Pl. II, fig. 4.

(3) V. A. Smith, *Indian sculpture of the Gupta period*, *Ostasiatische Zeitschrift*, III, p. 1.— Les Buddhas indiens de style Gupta à comparer avec ceux qui ont été trouvés en territoire siamois sont reproduits :—Buddha assis à l'europpéenne : bas-relief sur le stūpa de la cave XXVI d'Ajantā (Burgess, *Ancient monuments of India*, Pl. 207) ; bas-relief de la cave IX d'Ajantā (V. A. Smith, *Hist. of Fine Arts in India*, p. 178, fig. 123) ; stèle de Sārnāth, (Burgess, Pl. 67.2).—Buddha debout, la main droite en abhaya-mudrā : Statue de Sārnāth (Burgess, Pl. 65 et 67 ; *Ost. Zeit.*, III, p. 15, fig. 9 ; Foucher, *Iconogr.*, p. 81, fig. 8) ; stèles de Sārnāth (Burgess, Pl. 68) ; statue de Mathurā (*Ost. Zeit.*, III, p. 22, fig. 15 ; *Vigraṅkarma*, Pl. II ; V. A. Smith, *History*, p. 171, fig. 117) ; statue de Caṅṅpore (*Ost. Zeit.*, III, p. 23, fig. 16) ; statue de bronze de Sultanganj (V. A. Smith, *History*, p. 171, fig. 118).—Buddha debout la main droite en vara-mudrā : façade de la cave XXVI d'Ajantā (Burgess, Pl. 206), Kanheri (*Ibid.* Pl. 212).

Les statues assises à l'euro péenne, position peu fréquente pour ne pas dire inconnue dans l'iconographie khmère, sont la réalisation en ronde bosse des images en bas-relief de haute époque, déjà mentionnés, qui représentent le premier sermon (Brah Pathamacetiya, Pl. VII)(1) ou le Grand Miracle (Musée d'Ayudhya, Pl. VIII): les motifs décoratifs si caractéristiques du trône sur lequel est assis le Buddha sont identiques, et c'est même l'étude des bas-reliefs qui permet d'identifier comme un fragment du dossier d'un trône le beau fragment à motif de makara conservé à Brah Pathamacetiya (Pl. III) (2). Statues et bas-reliefs sont apparentés, d'une part avec certaines tablettes votives provenant de Brah Pathamacetiya, de Rājapuri et de la Péninsule Malaise, représentant le Grand Miracle (Pl. IX)(3); d'autre part avec la grande image rupestre du Thām Rū'si, dans le Khao Nū (Khao Ngu) près de Rājapuri(4). Les caractères paléographiques de la formule *ye dhammā* gravée sur les tablettes votives(5), et ceux de l'inscription gravée sous l'image rupestre du Thām Rū'si (No. XXII), indiquent une époque, au moins aussi haute que celle des Buddhas inscrits de Labapuri. On notera enfin que l'auteur de l'image rupestre du Thām Rū'si s'appelle Samādhi-gupta: or, l'onomastique indienne a ses modes, et tandis que les noms en *gupta* sont inconnus à l'époque khmère, l'inscription de Kūdah nous donne au moins un exemple d'un nom en *gupta* employé en Indochine au moment où régnait dans l'Inde la dynastie qu'on appelle ainsi(6).

De tout ceci on peut conclure que les images bouddhiques de style pré-khmère, provenant de la région située autour du coin nord-ouest du golfe de Siam et notamment de Labapuri, Ayudhya, Brah Pathamacetiya, Rājapuri, datent au plus tard des VIe-VIIe siècles. Or, c'est précisément à cette époque que les pèlerins chinois Hiuan-tsang et Yi-tsing(7), ainsi que d'autres textes(8), mentionnent dans cette partie de la péninsule, entre *Orissetra* (Birmanie) et *Idnapoura* (Cambodge), le royaume de *To-lo-po-ti* dont le nom ne peut guère être restitué qu'en *Dvāravatī*.

Le nom de *Dvāravatī* est, il est vrai, un de ceux qui entraient dans la composition du nom officiel d'Ayudhya, qui ne fut fondée que beaucoup plus tard, en 1350, sur un site d'ailleurs plus ancien. Mais n'oublions pas que, fondée par le chef de Moan Ū Dōā,

- (1) Fournereau, *Siam ancien* I, p. 120.—L. de Lajonquière, BÉAL, 1909, p. 220.
 (2) Croquis dans de Lajonquière, Ibid., fig. 14.
 (3) Cœdès, *Tablettes votives du Siam*, Pl. II et III.
 (4) Croquis dans Lajonquière, BÉAL, 1909, p. 226, fig. 21.
 (5) V. infra p. 11, Note sur les inscriptions de Brah Pathamacetiya.
 (6) Buddhagupta, chef de navire (*mahānāvika*) du pays de *Raktamritika*. Sur cette inscription, cf. Kern, *Over eenige oude sanskrit opschriften van't Maleische Schiereiland*, Versl. en Med., Afd. Letterkunde, 3. reeks, I, 1883.
 (7) *Mémoires*, II, p. 83.—Takakusu, *A record*, p. 10.
 (8) Cf. Pelliot, *Deux itinéraires*, BÉAL, IV, p. 222-224.

elle était en quelque sorte l'héritière d'une capitale plus ancienne, située dans la région de Subarnapurī ou de Brah Pathama, et que, suivant l'usage encore vivant, elle dut incorporer à son nom celui de la cité qui l'avait précédée.

Il semble donc légitime d'attribuer au royaume de Dvāravatī les images bouddhiques qui viennent d'être mentionnées, et par conséquent les inscriptions qui les accompagnent. Ce royaume dont on ne connaissait jusqu'ici que le nom et l'emplacement, se révèle à nous comme un pays de culture indienne, pratiquant le bouddhisme, et s'inspirant dans sa sculpture de l'art Gupta. La statuaire bouddhique de Dvāravatī est apparentée de très près à la statuaire primitive du Cambodge, dont de magnifiques spécimens ont été récemment découverts près d'Ankor Bōrēi, dans le Cambodge méridional (1). Il n'est du reste pas impossible que cet art bouddhique (improprement appelé gréco-khm̄r et qui n'est autre que l'art indien de la période Gupta) soit parvenu au Cambodge (ou plus exactement au Fou-nan) par l'intermédiaire de Dvāravatī. Ce que l'on sait par ailleurs de l'indianisation du Fou-nan laisse supposer qu'elle ne s'est pas faite, à l'origine, par un apport direct de l'Inde, mais plutôt par l'intermédiaire des états indianisés de la Péninsule Malaise (2). Pour l'art bouddhique du Fou-nan, Dvāravatī a peut-être joué ce rôle de relai entre l'Inde des Guptas et le delta du Mékong.

En dehors de l'existence même du royaume de Dvāravatī, et de son rôle probable dans l'histoire de l'art bouddhique en Indochine, les sculptures et les inscriptions de Labapurī et de Brah Pathamacetiya ne nous révèlent absolument rien sur l'histoire de cet état, qui restera à jamais obscure si de nouvelles découvertes épigraphiques ne viennent y jeter quelque lumière. Un point du moins semble établi : Dvāravatī, dont la cité de Lāvo, aujourd'hui Labapurī, devait alors faire partie, était peuplé par des Mōns bouddhistes. On a vu plus haut que l'inscription d'un de Buddhas provenant de Vāt Khōy près de Labapurī est probablement en môn (No. XVII). C'est certainement un dialecte môn qui est gravé sur le pilier octogonal du Sāl Sāl de Labapurī (No. XVIII). Dans l'inscription du Thān Rū'si de Rājapurī, la forme *puñ* pour *punya* est également môn. L'importance de l'élément môn dans le peuplement du bassin du Ménam, et dans sa colonisation vers le nord jusqu'à Haripuñjaya (Lambūn), méconnue jusqu'à ces derniers temps, se révèle peu à peu (3), grâce aux inscriptions malheureusement assez peu explicites qui sont publiées plus loin.

(1) Reproduits dans Groslier, *La sculpture khm̄re ancienne*, Pl. 22 A, 33.

(2) Pelliot, *Le Fou-nan*, BEFEO, III, p. 269 et 290-291.

(3) G. Coëdès, *Documents sur l'histoire du Laos occidental*, BEFEO, XXV, p. 1.

LE ROYAUME DE CRĪVIJAYA.

L'inscription de Viañ Srah (No. XXIII) relate la fondation en l'an 775 de l'ère chrétienne d'un sanctuaire bouddhique par ordre du roi de *Crīvijaya*. Il s'agit ici du royaume sumatranais dont la capitale se trouvait à l'ouest de la ville moderne de Palembang, et qui fut connu longtemps des historiens par ses noms chinois de *Fo-che*, *Che-li-fo-che* ou *San-fo-ts'i*, fautiveusement restitués en *Crībhoja*. Son véritable nom de *Crīvijaya* qui n'apparaît que dans l'épigraphie, et son rôle dans l'histoire de l'Indonésie et de la Péninsule Malaise, n'ont été reconnus que récemment⁽¹⁾. Son histoire que l'on reconstitue d'une façon encore bien fragmentaire à l'aide des documents chinois, arabes et des inscriptions⁽²⁾, peut se résumer ainsi :

Si l'on fait abstraction de quelques mentions, au début de l'ère chrétienne (*Rāmāyana*, Ptolémée) et au début du Vme siècle (*Fa-hien*), du pays de *Favalvija* qui désigne peut-être Sumatra, la grande île indonésienne entre dans l'histoire en 644, date de la première ambassade du Malāyu (région de Minangkabaw) à la Cour de Chine. Vingt-six ans plus tard, en 670, *Crīvijaya* envoie à son tour la première de ses ambassades, qui se succéderont régulièrement jusqu'au XIVme siècle. A l'époque du passage du pèlerin chinois *Yi-tsing* (671-672, et 685-689), *Crīvijaya* absorbe son voisin le Malāyu, et lance contre Java une expédition qui a pour résultat l'annexion de la partie occidentale de cette île (Inscr. de Bangka en 686). Dans ses écrits, *Yi-tsing* représente *Crīvijaya* comme un état indianisé, pratiquant le bouddhisme et ayant atteint un haut degré de culture. Un siècle plus tard, l'expansion politique de *Crīvijaya*, sous l'impulsion de la dynastie régnante des *Caïendra*, nous est attestée dans le nord de la Péninsule Malaise par l'inscription de Viañ Srah (de 775, No. XXIII), et d'autre part par l'inscription de Kalasan (779) à Java, où son influence se maintient dans l'ouest jusqu'à la fin du IXme siècle. Au milieu du IXme siècle commencent les mentions du *Mahārāja* du *Zabag* dans les textes arabes, où elles se succèdent nombreuses jusqu'au XIVme siècle. Le nom de *Sribuza* (*Crīvijaya*) apparaît pour la première fois en 916. Au XIme siècle, l'épigraphie indienne nous révèle des relations actives, tantôt amicales, tantôt hostiles entre *Crīvijaya* et la dynastie Cola : en 1030 Rājendracola I se vante d'avoir conquis *Crīvijaya* avec toutes ses dépendances qu'il prend soin d'énumérer.

Cette liste de l'inscription de Tanjore⁽³⁾ et celle qui est donnée par Tchao Joukoua en 1225 dans son ouvrage *Tchou fan tche*⁽⁴⁾ (basé sur des informations datant de

(1) Coedès, *Le royaume de Crīvijaya*, BEFEO, XVIII, vi.

(2) Farrand, *L'empire sumatranais de Crīvijaya*, JA., 1922.

(3) Éditée et traduite par Hultzsch, *South-indian inscriptions*, II, I, p. 108.

(4) Traduit par Hirth et Rockbill, 1912 (p. 62).

1178) donnent un tableau complet des possessions de Çrivijaya aux XIme-XIIme siècles. Si l'on met à part les pays situés à Sumatra (Palembang, Malayu, Kampe, Pane, Lamuri), les îles Nicobar, ainsi que Sunda et Ceylan sur lesquels Çrivijaya exerçait sans doute une autorité purement nominale, les noms qui se laissent identifier dans ces deux listes se rapportent à divers états s'échelonnant sur les deux rives de la Péninsule Malaise, à l'est jusqu'à la baie de Bandon, et à l'ouest jusqu'au Pégou. Ce sont : sur la côte est, Pahang, Tréngganu, Kélantan, Bādaluñ⁽¹⁾, Tāmbraḷiṅga (région de Nagara Çri Dharmarāja), Grahi (région de Jaiyā); et sur la côte ouest, Lēnikastuka, Kādāl et Kra, Takkola et Pappāla (port du Pégou d'après le Mahāvamsa, LXXVI, 64). Les listes d'états tributaires qui apparaissent à diverses reprises dans l'épigraphie ou les chroniques sont a priori sujettes à caution, lorsqu'elles émanent du pays suzerain, et comprennent généralement des états où celui-ci exerçait une autorité purement nominale. La liste de l'inscription de Tanjore et celle du Tchou fan tche qui émanent au contraire de pays étrangers et sont indépendantes l'une de l'autre, se recouvrent en partie, et ce qui vaut mieux encore, leur témoignage est confirmé par l'épigraphie. On a vu que, dès 775, un roi de Çrivijaya faisait ériger une stèle à Vian Srah, au sud-ouest de Jaiyā. Environ cinq siècles plus tard, l'inscription du Boddha de Jaiyā (No. XXV) prouve que le pays de Grahi correspondant vraisemblablement à la région de Jaiyā, dépendait du roi Trailokyarāja Mañbhūsanavarmadeva : ce nom révèle un souverain de Malayu, c'est à dire du pays de Minangkabaw, qui avait sans doute remplacé Palembang comme capitale de Çrivijaya. Ce furent d'ailleurs, au dire des Chinois, aux *Malayur* (Ma-li-yu-eul) que les Thais disputèrent la Péninsule Malaise à la fin du XIIIme siècle⁽²⁾. Cette conquête de la Péninsule Malaise jusqu'à Nagara Çri Dharmarāja, qui trouve un écho dans l'inscription de Rāma Gāmhēn (No. I), est contemporaine de la campagne javanaise de 1275-1293 contre Sumatra⁽³⁾. Ces attaques simultanées sur la métropole et ses dépendances mirent fin à l'hégémonie de Çrivijaya en Insulinde.

GRAHI ET TĀMBRALĪNGA.

Parmi les dépendances de Çrivijaya mentionnées dans l'inscription de Tanjore et dans le Tchou fan tche figurent deux pays qui intéressent plus directement l'histoire du Siam, et dont les noms se retrouvent dans deux des inscriptions publiées dans ce volume. Ce sont *Grahi* (Inscr. No. XXV.—Kia-lo-li du Tchou fan tche), et *Tāmbraḷiṅga* (Inscr. No. XXIV.—*Mā Damāliṅgam* de l'inscription de Tanjore.—*Tan-ma-ling* des Chinois).

- (1) C'est à Bādaluñ que je propose avec M. Blagden (JRAS, 1912, p. 166) d'identifier le Fo-lo-an du Tchou fan tche et le Che-li Fou-lai-ngan du Tao yi tche liao.
 (2) Annales des Yuan, citées par Pelliot, BEFEO, IV, p. 242.
 (3) Pararaton et Nāgarakērtāgama, cités par Ferrand, loc. cit., p. 170-172.

A propos de Grahi, on m'excusera de reproduire ici deux alinéas d'un chapitre que je lui ai consacré dans mon étude sur le royaume de Crīvijaya (1):

“Les Annales des Song mentionnent parmi les états limitrophes du Tchen-la (Cambodge) le pays de *Kia-lo-hi*: Le Tchen-la touche aux frontières méridionales du Tchen-tching (Champa), il a la mer à l'est, le Pou-kan (Birmanie) à l'ouest, et le Kia-lo-hi au sud. En dehors de sa situation géographique, tout ce que l'on sait de ce pays, c'est qu'à l'époque de Tchao Jou-koua, il était tributaire du royaume de San-fo-tsi (Crīvijaya). Il n'est pas douteux que ce pays ne soit identique au *sruk Grahi* mentionné dans l'inscription (No. XXV). *Kia-lo-hi* est une transcription absolument régulière de Grahi. De plus Grahi correspondant à la région de Jaiyā, se trouve bien être, comme le Kia-lo-hi, au sud et dans le voisinage immédiat du Cambodge, lequel, pendant une bonne partie de l'époque des Song, comprenait certainement le bassin du Bas-Ménam.”

L'inscription de Grahi relate la fonte d'une statue du Buddha par ordre du roi Mahārāja Cīnat Trailōkyarāja Maulibhūsanavarmadeva. M. G. Ferrand a très justement montré que cette titulature est identique à celle des rois Cīnat Tribhuvanarājamaulivarmadeva et Cīnat Cī Udayadityavarmarājendramaulinanivarmadeva, qui régnaient respectivement en 1286 et 1347 sur le pays de Malāyu. Il est à peu près certain que le roi mentionné dans l'inscription de Grahi appartenait à la même dynastie, et l'on peut en conclure qu'à l'époque — malheureusement incertaine — de ce document, Grahi, c'est à dire la région de Jaiyā, relevait directement d'un prince régnant à Sumatra. Mais ce pays dont le territoire était assez petit, puisqu'il est appelé *sruk* (camb. mod. *srok*) devait faire partie du royaume de Tāmbraṅga, mentionné dans une autre inscription provenant également de Jaiyā (No. XXIV).

Cette inscription, gravée sur un piédroit trouvé probablement in situ au Vāt Hvā Vian de Jaiyā, est datée de 1230, et émane d'un roi portant le titre de *Cī Dharmarāja* et qualifié de “Seigneur de Tāmbraṅga” (*Tāmbraṅgecuara*). C'est très probablement ce titre héréditaire de *Cī Dharmarāja* qui valut à la ville, appelée présentement par les Européens Ligor, son nom de Nagara *Cī Dharmarāja*, qui dut lui être donné par les Thais, et qui apparaît en tout cas pour la première fois dans la stèle de Rāma Gāmhēa. L'identification de Tāmbraṅga à la portion de la Péninsule Malaise s'étendant de Ligor à Jaiyā correspond bien à ce que les Chinois rapportent du pays de Tan-ma-ling(2).

Depuis 1918, date à laquelle j'ai signalé la présence de Tāmbraṅga dans l'inscrip-

(1) BEFEO, XVIII, vi, p. 33 et 35.

(2) *L'empire sumatranais de Crīvijaya*, p. 126.

(3) A 10 jours de navigation au sud du Cambodge, et à 6 jours de Lēnkasuka.

tion de Jaiyā et proposé son identification au Mā-Damalingam de l'inscription de Tanjore et au Tan-ma-ling des Chinois, M. Sylvain Lévi a retrouvé d'autres mentions de ce pays dont la plus intéressante et la plus ancienne est celle qui se lit dans le Mahāniddeśa, ouvrage qui fait actuellement partie du canon pâli, et dont la rédaction remonterait aux IIe-IIIe siècles(1). L'existence d'un royaume indien dans la région de Nagara Cī Dharmarāja à une époque très ancienne s'accorde bien avec la paléographie d'une des inscriptions qu'on y a trouvées (No. XXVIII).

D'autre part, en publiant en 1918 l'inscription du piedroit de Jaiyā, un fait capital m'avait échappé, qui donne à ce document et au pays de Tāmbraḷiṅga un regain d'intérêt. Le nom personnel du roi y figure à deux reprises et ce nom est *Candrabhānu*. Or ce roi nous est connu par ailleurs : c'est lui qui d'après le Mahāvamsa (LXXXIII, 36-48 et LXXXVIII, 62-75), attaqua à deux reprises l'île de Ceylan sous le règne de Parākrama-bāhu II, une première fois vers 1250, une seconde fois quelques années après avec l'aide de soldats recrutés dans les royaumes Pāṇḍya, Cōja et dans les pays tamouls ; ces deux attaques furent repoussées par le régent Virabāhu. Le Mahāvamsa qualifie les guerriers de Candrabhānu de *Jāvaka*, et l'appelle lui-même "roi des Jāvaka" (*Jāvakarāja*). Kern avait traduit *Jāvaka* par Javanais(2). M. Ferrand voit dans *Jāvaka* l'original de la transcription arabe *Zābag*, et comme il identifie, avec raison je crois, le pays de *Zābag* avec le royaume de Cīvijaya il est amené à faire de Candrabhānu un roi de Cīvijaya. Mais l'inscription de Jaiyā remet tout en question. En effet si Candrabhānu était souverain du grand royaume sumatranais, il est probable que, suivant l'exemple de celui qui fit graver la stèle de Vian Śrah en 775, il aurait mentionné son titre de "Seigneur de Cīvijaya (*Cīvijayeevara*)", au lieu de s'intituler simplement "Seigneur de Tāmbraḷiṅga". D'autre part, le titre de Cī Dharmarāja qui ne figure dans aucun document relatif aux rois de Cīvijaya, semble particulier aux princes régnant sur la région de Ligor. Enfin la dynastie à laquelle se rattache Candrabhānu, le *Padmaṅga*, n'est pas celle des rois de Cīvijaya qui était, comme l'on sait, le *Caḷendravamga*. Tout concourt à donner l'impression que Candrabhānu était, non le Mahārāja du *Zābag*, mais un roi gouvernant un état particulier de la Péninsule Malaise, sous la suzeraineté plus ou moins effective de Sumatra.

Cette impression est confirmée par un passage de l'ouvrage historique pâli nommé *Jinakālamālinī*, qui place en 1256, à la même époque que le Mahāvamsa, une expédition, pacifique il est vrai, envoyée à Ceylan par le roi Śrīdhammarāja, roi de Śrīdhammanagara, et Recarāja (Brah Ryañ) prince thāi de Sukhodaya, pour rapporter

- (1) S. L. vi, *Précaryen et prédravidien*, J.A. 1928 (2), p. 44-46. — Ptolémée, *le Niddeśa et la Brhathathā* (*Études Asiatiques*, Recueil jubilaire de l'EFEO, II, p. 25).
- (2) V. *Verspr. gesch.*, III, p. 23.
- (3) Loc. cit., p. 115 et 172.

la fameuse statue du Brah Sihing⁽¹⁾. Qu'une expédition présentée par le Mahāvamsa comme une invasion guerrière, soit devenue, dans la Jinakālamālinī rédigée à Jian Hmai au début du XVIe siècle, une ambassade envoyée pour un but édifiant, il n'y a rien là d'impossible, et le Mahāvamsa lui-même semble insinuer que la religion fut plus ou moins mêlée à cette histoire, lorsqu'il dit : "Un certain roi Jāvaka, appelé Candrabhānu, débarqua avec une armée de Jāvaka à Kakkhalā, après avoir traîtreusement affirmé : *Nous aussi nous sommes bouddhistes.*" Le titre de Dharmarāja, "roi de la Loi," est nettement bouddhique; la plus ancienne inscription lisible de Nagara Cī Dharmarāja (No. XXVII) mentionne un *uposathāgāra*, c'est à dire une salle de réunion pour la confession bi-hebdomadaire des moines bouddhistes; enfin l'inscription de Candrabhānu à Jaiyā est également bouddhique. Le fait que ces deux inscriptions sont rédigées en sanskrit indique un bouddhisme différent du bouddhisme singhalais, et il se peut fort bien qu'une mission pacifique ait dégénéré, par suite de querelles religieuses, en une guerre sanglante. Quoi qu'il en soit, il doit y avoir quelque rapport entre l'expédition mentionnée dans le Mahāvamsa, et l'ambassade citée dans la Jinakālamālinī, et c'est une raison de plus pour voir dans Candrabhānu, non le souverain du royaume sumatranais, mais un prince régnant sur un état de la Péninsule Malaise. Son alliance avec les Cola ne saurait surprendre, étant données les relations entre la Péninsule et les pays dravidiens, qui sont attestées par l'inscription tamoule de Taḥkṣā pā (No. XXVI), et plus spécialement par l'inscription tamoule du Vat Mahādhatu de Nagara Cī Dharmarāja (No. XXIX).

Si mes déductions sont exactes, le terme de *Jāvaka* employé par le Mahāvamsa, tout en correspondant phonétiquement à *Zābag* comme le dit M. Ferrand, n'est pas l'équivalent géographique de *Zābag*, en tant que ce nom désigne chez les Arabes l'Empire du Mahārāja, autrement dit le royaume de Palembang. C'est simplement un nom ethnique désignant les Indonésiens, et ayant à peu près le même sens que le mot cambodgien moderne *java* (prononcé : *chavéa*) qui s'applique aussi bien aux Malais de la Péninsule qu'à ceux des îles et aux Javanais. Rien de moins précis que ces noms par lesquels les peuples orientaux se désignent les uns les autres. Qu'on songe à l'extension du terme chinois de *K'ouen-louen*⁽²⁾, et à la diversité des races indiennes que les Européens eux-mêmes rangent pêle-mêle sous l'étiquette de "malabar"! Dans le cas présent, l'appellation de *Jāvaka* appliquée aux habitants du Tāmbraḥiṅga est justifiée, d'une part parce que cet état relevait de Crīvijaya, c'est à dire du *Zābag* ou royaume *Jāvaka* par excellence, et d'autre part parce que la population du Tāmbraḥiṅga lui-même, avant l'arrivée des Thais, ne devait pas être foncièrement différente des Sumatranais.

(1) Coëds, *Documents sur l'histoire du Laos occidental*, P. 98-99.

(2) Ferrand, *Le K'ouen-louen...etc.*, JA., 1919 (1).

LE PAYS DE LAVO.

On a vu précédemment qu'à l'époque où le royaume de Dvāravatī occupait le coin nord-ouest du golfe de Siam, la ville de Lāvo en faisait vraisemblablement partie, et devait être un centre de religion bouddhique et de civilisation mène. De son histoire à cette époque lointaine, on ne sait rien de précis, si ce n'est que vers le VIIIme siècle, sous le règne de la légendaire Cāmadevī, des émigrants mènes allèrent fonder sur le Mè Bīn, la ville de Lāmbūn ou Haripuñjaya (1).

Au XIme siècle, apparaissent à Labapurī les premières inscriptions khmères au nom de roi Sūryavarman I. L'existence de monuments khmères importants prouve d'ailleurs que cette ville fut pendant plusieurs siècles le chef-lieu d'une province de l'empire khmère. Mais, sur les origines de cette annexion du pays de Lāvo par les Cambodgiens, l'épigraphie est muette et l'on en est réduit aux témoignages des chroniques pâli et laotiennes de basse époque.

Celles-ci nous apprennent que dans la première moitié du XIme siècle, un roi de Haripuñjaya nommé Trābaka (ou Atrāsatakā) entreprit une expédition contre le roi de Lāvo nommé Uchittacakkavatti, et que pendant qu'ils guerroyaient, la ville de Lāvo fut capturée par un troisième larron, le roi de Nagara Cī Dharmarāja (2). Le fils de ce dernier devint roi du Cambodge où il fonda une dynastie nouvelle. Pour diverses raisons que j'ai exposées ailleurs (3), ce fils du roi de Nagara Cī Dharmarāja peut être identifié avec le roi Sūryavarman I, qui aurait ainsi, en s'emparant du pouvoir, ajouté au territoire cambodgien la province de Lāvo conquise par son père sur Uchittacakkavatti.

Sūryavarman I, originaire d'un pays où fleurissait le bouddhisme, manifesta pendant son règne des tendances bouddhistes qui lui valurent le nom posthume de *Nirvānapāla*. Mais on sait que les rois khmères partageaient volontiers leurs faveurs entre le bouddhisme et les cultes hindouistes, plus particulièrement le vivaïsme qui était en quelque sorte la religion officielle. L'inscription de 1022-1025 (No. XIX), au nom de Sūryavarman I, nous apprend que sous son règne résidaient côte à côte à Lāvo des moines appartenant aux deux écoles du bouddhisme (*bhīksu mahāyāna, śthavira*) et des brâhmanes pratiquant les exercices du yoga (*tapasvi yogi*). L'autre inscription khmère de Labapurī (No. XXI), dont la date est perdue mais qui doit remonter à peu près à la même époque, est vishnouïte. Bref l'épigraphie nous atteste que les diverses religions pratiquées dans l'empire khmère avaient à Lāvo leurs desservants et leurs sanctuaires, mais la prédominance à Labapurī des monuments et des images bouddhiques prouve que, même sous la domination khmère, le bouddhisme y avait conservé l'importance qu'il avait au temps du royaume de Dvāravatī.

(1) Coedès, *Documents...* p. 16. (2) *Ibid.*, p. 80. (3) *Ibid.*, p. 24.

Au XIIme siècle, sous le règne de Sūryavarman II, les bas-reliefs d'Añkor Vāt montrent les armées de Lāvo, habillées à la cambodgienne, sous la conduite d'un haut dignitaire cambodgien. Agrandi par les conquêtes de Sūryavarman II qui avait étendu sa suzeraineté jusque sur les Syām ou Thai du Haut-Ménam—également représentés sur les bas-reliefs d'Añkor Vāt, revêtus de leur costume indigène—le Cambodge vers le milieu du XIIme siècle, confinait vers le nord-ouest au territoire du royaume môn de Haripuñjaya, où régnait alors le roi Ādittarāja, et c'est apparemment ce qui motiva les guerres entre ce roi et le roi de Lāvo, mentionnées dans les chroniques du Laos occidental (1).

Au siècle suivant, en même temps que les Thais de Sukhodaya conquéraient leur liberté, le pays de Lāvo dut acquérir une certaine autonomie. C'est l'époque à laquelle les Annales chinoises nous montrent le bassin du Ménam partagé entre le Siam (*Syām* = Thai de Sukhodaya) et le Lo-hou (*Lāvo*) qui font tous deux figure de royaumes indépendants, en envoyant des ambassades à la Cour de China (2).

La fondation d'Ayudhya en 1350 mit définitivement fin à l'influence khmère dans le bassin du Ménam.

NOTE SUR LES INSCRIPTIONS DE BRAH PATHAMACETIYA.

(FOURNEREAU, *Le Siam ancien*, I, p. 84).

« Lors de notre excursion à Phra : Pathôm, dans la province de Nākhon Xāisi, nous avons pu estamper les deux inscriptions que nous reproduisons plus loin ; tracées en creux sur des briquettes de terre-cuite (3), elles étaient scellées dans le temple qui fait face à l'entrée Est du deuxième étage du grand Phra : Chedi.

(1) *Ibid.*, p. 38.

(2) Pelliot, *Deux itinéraires*, BEFEO, IV, P. 240 et suiv.

(3) Ces briquettes ont été trouvées, lors de la construction du troisième Phra : Chedi, en faisant des fouilles dans l'enceinte même du Chedi Phra : Pathôm. Si l'on en croit une plaque de marbre scellée au-dessous de ces inscriptions en 1856, elles proviendraient du royaume de Mātxima Prāthet (Madhyadeca de l'Inde Gāngétique). Elles avaient été envoyées, accompagnées de reliques de Somanā-Khodom, à toutes les peuplades qui embrassaient le culte bouddhique, aussi avait-on ordonné de bâtir des pyramides pour les y placer (Cetiya) ; c'est alors que l'on grava sur des briques, des pierres, des socles de statues, le texte ci-dessus. Cette formule fut vénérée comme une chose précieuse au temps du grand Si Thammasokarat puissant roi de Patalibut (Cri Dharmācokarāja de Pataliputra [Patna], le fameux roi Açoka [vers l'an 218 de l'ère de Buddha]).

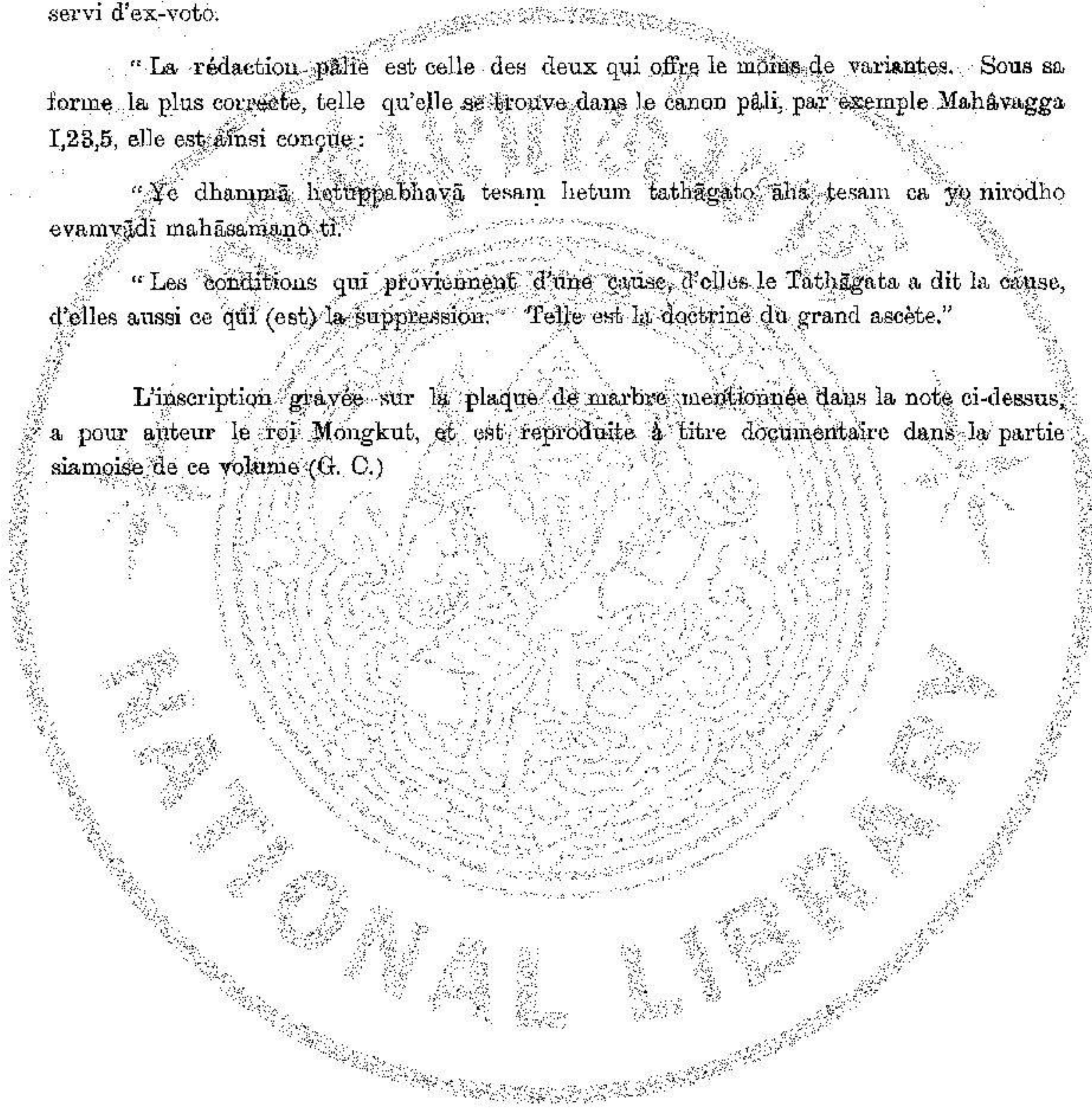
“D’après M. A. Barth, qui a bien voulu nous aider de ses conseils, ces deux inscriptions contiendraient, sous des formes différentes, une même formule dite “Profession de foi de Bouddha,” sorte de Credo bouddhique également répandu en sanscrit et en pâli. Dans les deux langues, elles a des variantes; elles est rarement reproduite correctement et peut à peine être appelée une stance, le mètre en étant altéré. Dans l’Inde, à tous les anciens lieux saints du Bouddhisme, on la trouve par milliers d’exemplaires, empreinte en mauvais sanscrit, sur des rondelles ou socaux d’argile qui paraissent avoir servi d’ex-voto.

“La rédaction pâlie est celle des deux qui offre le moins de variantes. Sous sa forme la plus correcte, telle qu’elle se trouve dans le canon pâli, par exemple Mahāvagga I, 23, 5, elle est ainsi conçue :

“Ye dhammā hetuppabhavā tesam hetum tathāgato āha tesam ca yo nirodho evamvādi mahāsamano ti.

“Les conditions qui proviennent d’une cause, d’elles le Tathāgata a dit la cause, d’elles aussi ce qui (est) la suppression. Telle est la doctrine du grand ascète.”

L’inscription gravée sur la plaque de marbre mentionnée dans la note ci-dessus, a pour auteur le roi Mongkut, et est reproduite à titre documentaire dans la partie siamoise de ce volume (G. C.)

XVI

INSCRIPTION SUR LE SOCLE D'UN BUDDHA DEBOUT
TROUVÉ AU VĀT MAHĀDHĀTU (LABAPURĪ).

Cette statue, conservée actuellement au Musée de Labapurī, a été découverte en 1924 par Nāy Pvan Indrayanīca dans un petit tertre situé à l'intérieur de l'angle nord-est de l'enceinte extérieure du Vat Mahādhātu. Les fouilles exécutées en cet endroit ont révélé le soubassement d'un édifice dont la superstructure a complètement disparu. Il n'est d'ailleurs nullement certain que la statue ait été primitivement placée en cet endroit.

Le Buddha est représenté debout, la main droite qui est perdue devait faire le geste qui rassure, et le bras gauche pendait le long du corps; la tête n'a malheureusement pas été retrouvée. Cette statue est en calcaire bleuâtre. Elle mesure 1m. 60 jusqu'à la base du socle qui est orné de pétales de lotus; un tenon de 0m. 58 servait à la tenir fixée sur un autel ou un piédestal.

Une inscription sanscrite de deux lignes (çloka divisé en ses quatre padas) est gravée sur la face antérieure du socle. L'écriture en est analogue à celle de la période préangkorienne au Cambodge propre. Le caractère *ma* a un aspect particulièrement archaïque; par contre, le *ra* est représenté par un trait simple, mais sur ce dernier point l'épigraphie de Labapurī ne se conforme pas à la règle. C'est ainsi que dans l'inscription même du Sāl Sān (No. XVII) le *ra* est représenté aussi par un seul trait, alors que dans l'inscription khmère (No. XXI) qui lui est sûrement postérieure de plusieurs siècles, le *ra* est représenté plusieurs fois par un trait double, forme qui n'apparaît que dans les plus anciennes inscriptions du Cambodge, et que l'on considère généralement comme une marque d'ancienneté.

TEXTE

- (1) taṅgurjjanādhīpatinā cāmbūkeçvarasūmūnā
 (2) nāyakenārjjaveneyam sthāpitā pratimā muneh

TRADUCTION

Le nāyaka Ārijava, chef (*adhīpati*) des gens de Tāngur, et fils du roi de Cāmbūka, a érigé cette image du Muni.

Les toponymes *Tāngur* et *Cāmbūka* apparaissent ici pour la première fois, et leur identification reste à faire. Le premier rappelle par sa forme le *Nāngūr* de l'inscription tamoule de Tahkvā Pā. (No. XXVI).

Les titres de *nāyaka* et *adhīpati* sont intéressants. On sait par Ma-touan-lin, qu'ils désignaient dans le royaume de Tch'e-t'ou des fonctionnaires provinciaux. "Chaque ville du Tch'e-t'ou est placée sous l'autorité de deux mandarins principaux appelés *na-yakia* et *po-ti*." (*Méridionaux* p. 469). L'emplacement exact du Tch'e-t'ou ou "Pays de la Terre Rouge" qui correspond vraisemblablement au *Raktamrttika* de l'inscription de Kédah, n'est pas connu d'une façon certaine. Il se trouvait en tout cas sur la Péninsule Malaise et sa civilisation devait être analogue à celle du royaume de Dvārsvatī, auquel j'ai cru pouvoir rapporter la statue inscrite (V. supra, Introduction). Ici, le fondateur de cette statue cumulait les deux titres de *nāyaka* et de (*adhī*) *pati*, ou plus exactement il avait le titre ou le grade de *nāyaka* et remplissait la fonction de *pati* du pays de Tāngur.

XVII

INSCRIPTION SUR UN BUDDHA DEBOUT
PROVENANT DE VĀT KHÒY.

La statue du Buddha, sur le piédestal de laquelle est gravée cette inscription, se trouve actuellement à Bangkok, au Vāt Peñcamapabitra. Elle est installée dans une niche qui est aménagée sur la face extérieure sud du mur entourant le cloître derrière le sanctuaire. D'après les renseignements de S. E. Brahyā, Porānarājadhānindra, Vice-Roi d'Ayudhyā, cette statue proviendrait de Vāt Khòy, temple situé non pas dans la ville de Labapuri comme le dit M. Aymonier (1), mais dans l'āmpho Pān Jāu (Ban Sao), au nord-ouest de la ville.

Cette image en calcaire gris bleu, qui montre toutes les caractéristiques des statues de l'école de Dvāravati (V. Introduction), représente le Maître debout sur un piédestal en forme de lotus épanoui. Les deux mains sont perdues, mais il est probable que la droite faisait le geste qui rassure, et que la gauche tenait les plis du cīvara.

Sur les pétales du lotus servant de piédestal, on distingue une courte inscription d'une ligne, dont il reste les dix derniers caractères. Ce sont des caractères sans fleurons, mais à grands jambages, tout à fait analogues à ceux des premières inscriptions du Cambodge. On lit:

— — — *rīla* (—) *m-kauñ-vi* (—) *y-cyāga*.

Les traits entre parenthèses correspondent à des caractères qui sont nets, mais dont la lecture est douteuse.

Il serait vain de tenter une traduction de ce texte incertain, qui n'est sans doute qu'un nom propre, celui de la statue ou de son donateur. J'ai dit dans l'Introduction que ce texte était peut-être du môn. Ce qui le fait supposer, c'est que le premier groupe de lettres lisible *rīla* ne peut guère être que la seconde syllabe du titre môn bien connu *tīrla* (aujourd'hui: *tala*), qui signifie "Seigneur."

(1) *Cambodge*, II, p. 82.

XVIII

INSCRIPTIONS SUR UN PILIER OCTOGONAL
PROVENANT DU SĀL SŪN (LABAPURĪ).

Les inscriptions publiées ci-après sont gravées sur un pilier, mesurant 1m. 45 de hauteur et 0m. 09 de Largeur pour chaque côté, qui fut trouvé par S. E. Brahya Porānārājadhānindra auprès du monument de Labapuri nommé Sāl Sūn (San Sung)⁽¹⁾. Il fut déposé quelque temps au Musée d' Ayudhya, où le Comte de Lajonquière l'inventoria⁽²⁾, avant d'être envoyé à Bangkok où il est conservé actuellement à la Bibliothèque Nationale.

C'est un pilier en calcaire bleuâtre de forme octogonale, surmonté d'un chapiteau cubique. Ce chapiteau et la partie supérieure du pilier sont ornés de motifs décoratifs analogues à ceux des piliers de forme identique qui ont été exhumés à Brah Pathama-cetiya.

Le pilier de Labapuri porte sur ses huit faces des inscriptions qui avaient été prises par le Comte de Lajonquière pour du cambodgien, ce qui explique que je les ai fait figurer avant de les avoir vues moi-même, dans mon "Inventaire des inscriptions du Cambodge," sous le n° 409. A la Bibliothèque Nationale de Bangkok, on l'avait prudemment étiqueté "Inscription en langue inconnue". Dès que j'eus l'occasion d'examiner cette pierre, je reconnus immédiatement deux mots très bien connus: *vāra* "ceci," et *kyāh* "dieu." MM. C. O. Blagden, Ch. Duménille⁽³⁾ et R. Halliday à qui je communiquai des estampages, me confirmèrent que les inscriptions étaient dans un dialecte très archaïque, dont plusieurs mots restaient rebelles à tout essai d'interprétation.

Le texte gravé sur le pilier comprend 4 inscriptions distinctes, dont l'ordre paraît indifférent. Une, comprenant 4 lignes, couvre 2 faces. Deux autres, comprenant respectivement 11 et 7 lignes, occupent chacune 3 faces. Une quatrième, gravée plus bas, comporte 3 lignes gravées sur 3 faces.

Bien que le Buddha ne soit nommé nulle part, les expressions *saṅghapathāk* (I, 3), *upājhāy* (II 1), et la plupart des noms propres ne laissent aucun doute sur le caractère bouddhique de ces inscriptions.

(1) Sur ce monument, cf. de Lajonquière, *Inventaire*, II, p. 328.

(2) *Inventaire*, II, p. 322 (b).

(3) *V. Rep. Arch. Survey Burma*, 1918-1919, p. 18-19.

TEXTE

I

(1) vaua punya cāp (2) . ŋgan || . i dayya || sa(3)ŋgha pathāk || kandaṃ puñ (4) ||

II

(1) vaua punya upājhāy . . . ey (2) prajñāvanta dek mūn jun ta kyā(3)k ||
vudradā . . || sīlāpāla || grēl || (4) sīlakumāra || nēa || kbaḥ || laṅkaḥ (5) glīk kyāk ku ||
naa rāñ jlaṅ(6)v moy laṅgur || kvēl moy || (7) khāḥ ca punya cāp sumuñ(1) dek mun
(8) jun ta kyāk vu . . . || duñ (9) sāsna pāla mō(10)y || jlaṅv moy . . . || kvē(11)l
moy || saddhā ka . u . . .

III

(1) vaua punya ju smaē yu grāh (2) dek mūn jun ta kyāk || si(3)ddhācaritaya
moy nāḥ || (4) khaḥ punya cāp inda (5) dek mūn jun ta kyāk (6) || vuddharakṣa || la . .
pia || jlaṅ (7)v pia || plāḥ ka

IV

(1) yul no . nāḥ savighna (2) y goa . punya tnaē sa . u (khāḥ)p
poa . pañcāna

(1) On pourrait aussi lire *sumban*, qui est peut-être identique à *samben*, titre qui en mōu se rencontre dans une inscription de Pagan (*Epigraphia Birmanica*, III, p. 38, n. 4) et dans des inscriptions de Tavoy, *Rep. Arch. Siam. Burma*, 1924, p. 39.

TRADUCTION

Cette inscription contient malheureusement trop de mots dont le sens est inconnu pour qu'une traduction suivie en soit possible. Voici, d'après diverses communications dûes à l'obligeance de MM. Blagden, Duroiselle et Halliday, le sens des mots qu'il est possible d'identifier par comparaison avec l'épigraphie mène postérieure ou avec la langue moderne.

vara (I, 1; II, 1; etc.), ce, ceci.

kuṇḍam (I, 3), faire. — *kuṇḍam puñ*, faire œuvre pie.

ey (II, 1), je, moi.

dek (II, 2, 7; III, 2, 5), esclave.

man (II, 2, 7; III, 2, 5), semble avoir ici la valeur d'un relatif, analogue au vieux-khmér *man* qui lui est peut-être apparenté. — *dek man juñ ta kyāk*, esclaves que (un tel) offre au temple. — Le sens ordinaire de *man*, "informer," donnerait d'autre part un sens possible, à condition de prendre *dek* comme le pronom humble de la première personne: Prajñāvanta, moi, je déclare offrir au Buddha (suit l'énumération des dons).

juñ (II, 2, 8; III, 2, 5), offrir.

ta (Ibid.), probablement particule du datif, comme en vieux-khmér.

kyāk (II, 2, 5; 8; III, 2, 5), dieu, le Buddha, temple.

glāk (II, 5), vêtement couvrant la partie inférieure du corps (ou d'une statue).

rāñ (II, 5), acheter.

jlauw (II, 5, 10; III, 6), bœuf, bétail.

moy (II, 6, 10), un.

Lañkah (II, 4), partie du vêtement (l'écharpe ?) — actuellement *lengeh*, ceinture.

lañgur (II, 6), paire. — *jlauw moy lañgur*, une paire de bœufs.

kvēt (II, 6, 10), charrette.

ñah (III, 3; IV, 1), personne. — *moy ñah*, une personne.

piā (III, 7), trois. — *jlauw piā*, trois bœufs.

gōa (IV, 5), obtenir.

tnas (IV, 2), afin de.

Ces quatre inscriptions relatent donc les donations telles que: esclaves, bétail, charrettes, étendard (*sañgha-paṭhāk*, I, 3), faites à un temple par divers personnages nommés Cāp . . ṅaṅa (I, 1-2), Prajñāvanta (II, 2), Cāp Sumuñ (II, 7), Jusmac Yuṅgrāh (III, 1), et Cāp Inda (III, 4). Les autres noms propres: Silapāla (II, 3), Silakumāra (II, 4) etc., sont probablement les noms des esclaves.

XIX

STÈLE KHMERE DU SĀL SŪN.

Cette stèle en pierre dure de couleur noirâtre, qui mesure 1.30 × 0.30, a été décrite et analysée par M. Aymonier⁽¹⁾, qui dit l'avoir trouvée dans un temple de Pāñ Pah In. J'ai pu reconstituer l'histoire de cette pierre, d'après les souvenirs de Brah Saṅghabhāravāha, Brah Grū du Vāt San Dhan Dōn à Labapuri. Ce vénérable religieux a trouvé la stèle il y a une quarantaine d'années au Sāl Sūn — qui semble avoir servi à un moment de dépôt d'inscriptions, puisque les inscriptions No. XVIII et XX en proviennent également. Il l'offrit à Brah Maṅgaladibya, chef de la circonscription religieuse (*cau gāra*) de Brah Buddhapāda, pèlerinage situé au sud de Labapuri. Brah Maṅgaladibya repassa l'inscription à Cau Brah Saṅvaraprasāda, qui résidait alors au Vāt Pararanivesa de Bangkok, et qui en fit à son tour présent au Prince Vajirañāna Vararasa, Chef suprême du Saṅgha. La stèle resta au Vāt Pararanivesa⁽²⁾ jusqu'en 1924, date de son transport à la Bibliothèque Nationale où elle se trouve actuellement. Que, au cours de ses déplacements, cette stèle ait été déposée quelque temps dans un temple de Pāñ Pah In, il n'y a là rien d'impossible, et il n'existe pas de raison suffisante pour mettre en doute le témoignage de M. Aymonier.

Le texte de 29 l. qui couvre une de ses faces est en khmère. Il comprend trois dates dont la dernière est incomplète, mais dont les deux premières sont 944 (1022 A. D.)⁽³⁾ et 947 (1025 A. D.), Sūryavarman I régnant. A ces dates, le roi édicta des prescriptions (*nīyama*) ordonnant aux religieux d'offrir le fruit de leur méditation ascétique à lui-même, et prévoyant certaines mesures pour empêcher que les religieux ne fussent troublés dans leurs retraites.

Le fait le plus important qui ressort de ce texte, et qui a déjà été signalé dans l'Introduction, est la mention simultanée des deux sectes bouddhiques (*bhikṣu mahāyāna* et *sthavīra*) et des ascètes pratiquant le yoga (*tapasvi yogi*).

(1) *Cambodge*, II, p. 81.

(2) Où le Comte de Lajonquière la vit, *Inventaire*, II, p. 318 (a).

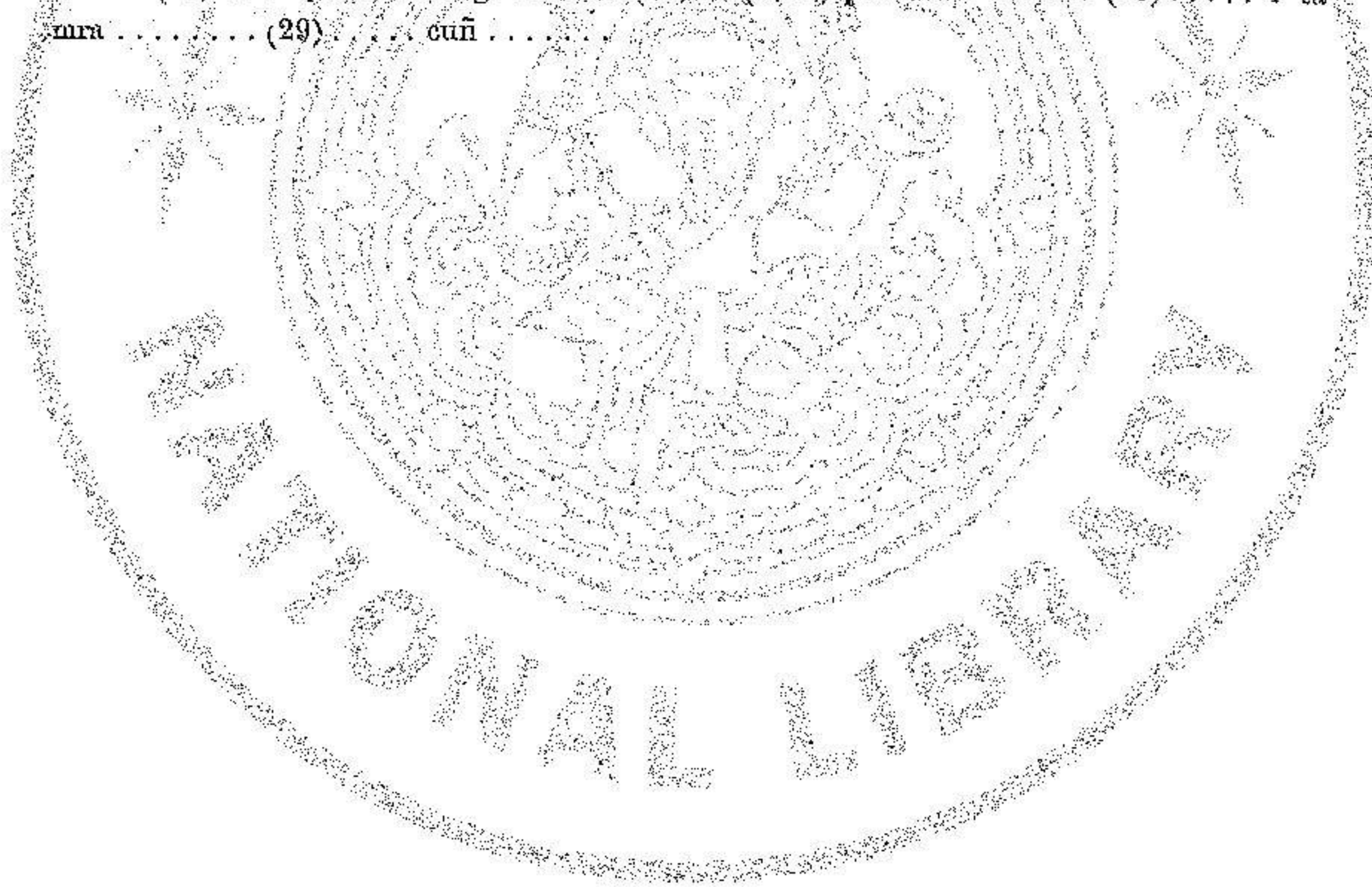
(3) Cette date, lue d'abord par Kern 755, puis 944 par Aymonier, a fait l'objet de discussions qu'on trouvera dans : *Ann. de l'Extr.-Orient*, III, p. 33; IV, p. 195, 249. — *Excursions et Reconnaissances*, III, p. 349. — *Bull. Soc. acad. indo-chinoise*, II, p. 6. — *JA*, 1882 (1) p. 215, n. 2.

TEXTE

(1) 944 çaka caturdaçî kot bhadrâpa(2)da âdityavâra nu vrah pâda kamraten
 kamtva(3)m añ çisûryavarmmadeva pandval vrah ni(4)yama ru samâcâra ta tapra pi
 bhûvana phon (5) dval pi thve toy ° nâ sthâna tapasvi pho(6)n nu vrah pamvas
 bhiksu mahâyâna stha(7)vira ° nau ru tu pvas vyat pi nu thvây tapah ta (8) vrah pâda
 kamraten kamtvan añ çri(9)sûryavarmmadeva ° nau ruv anak ta eval sâ(10)pi tamah
 tapovanâvâsa nolî pi thve (11) kaivâl pi vram ampân pi tapasvi yogi (12) phon svat
 mantra pi nu thvây tapah ta (13) vrah pâda kamraten kamtvan añ çri(14)sûryavarm-
 madeva ti pre çâp pi nâm cuñ ta (15) sabhâ stap vyavahâra nirpnaya toy (16) uttama-
 sâha ° gi n(u) ta nâm samâcâra nelî (17) mok vrah . . . srethi e

(18) 947 çaka . . . roc mâgha nu niâ(19)m vrah niya(na) . . . nu tapa(20)svi phon
 vram . . . kamun e(kâ) (21)çiti kralâ . . . (22) añcan vram a . . .
 (23) krapî jrvak vave man adâ svâ . . . (24) ãc ti eval ta sthâna ta ro(hh) . . . (25)
 pandita roh no(hh) . . .

(26) . . . 7 çaka ° ta gi . . . (27) . . . (vra)spativâra . . . (28) . . . 1 ta
 mra . . . (29) . . . cuñ . . .

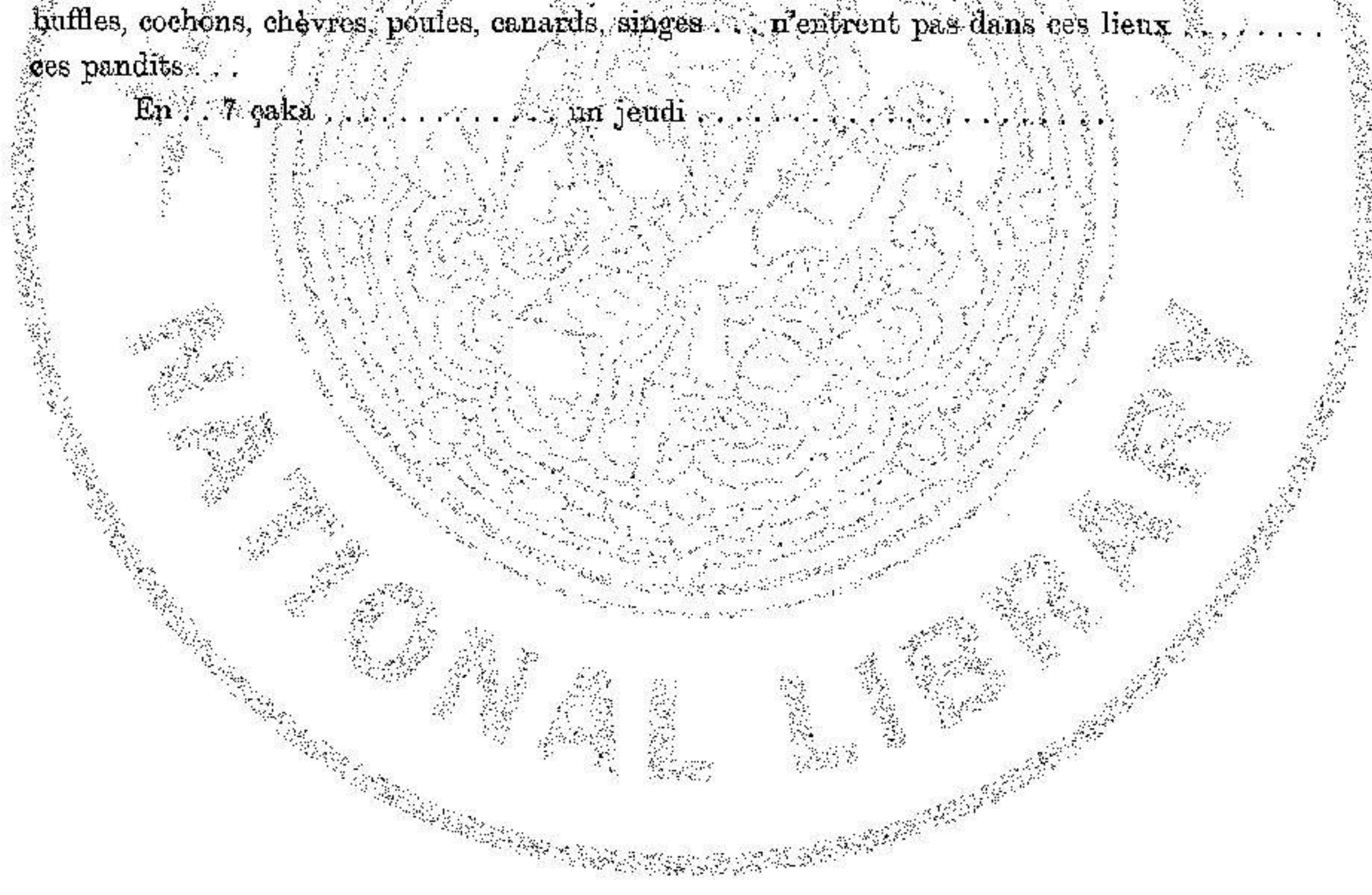

TRADUCTION

En 944 çaka, le quatorzième jour de la lune croissante de Bhādrapada, dimanche, Sa Majesté (*Vraḥ pāda kamratenī kamtvan añ*) Çrī Sūryavarmadeva édicte cette prescription (*niyama*) comme règle de conduite (*samācāra*), pour que dorénavant tout le monde s'y conforme respectueusement. Dans les lieux de résidence des ascètes et de ceux qui ont pris les ordres comme moines (*bhikṣu*) dans (la secte) Mahāyāna ou (dans la secte) Sthavira, que ceux qui ont pris les ordres d'un cœur sincère offrent leur ardeur (*tapas*) à Sa Majesté Çrī Sūryavarmadeva; et les gens qui entrent pour obscurcir ces résidences forestières destinées aux pratiques de l'ascétisme, pour y causer du trouble et empêcher que les ascètes et les *yogin* ne récitent les formules (*mantra*) par lesquelles ils offrent leur ardeur à Sa Majesté Çrī Sūryavarmadeva, il est prescrit de se saisir d'eux et de les faire comparaître devant le tribunal pour y écouter leur procès (qui devra être) jugé avec la plus grande fermeté. Celui qui a apporté ce règlement est Vraḥ . . . srethi.

En 947 çaka, le . . . jour de la lune décroissante de Māgha, un édit les ascètes ne pas dans les quatre-vingt-un douves, ne pas les buffles, cochons, chèvres, poules, canards, singes . . . n'entrent pas dans ces lieux ces pandits . . .

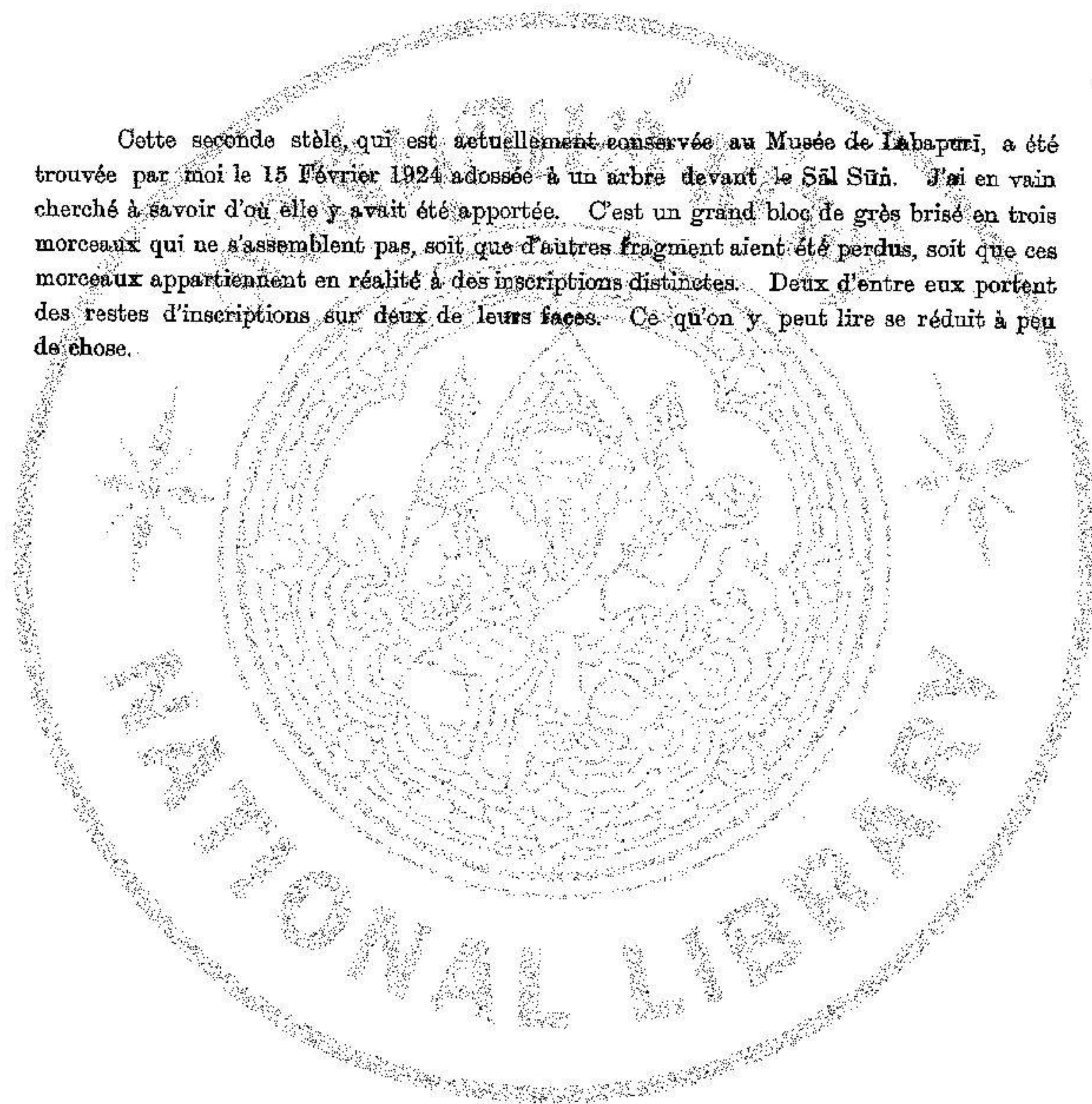
En . . 7 çaka un jeudi

XX

STÈLE (brisée) DU SĀL SŪN.

Cette seconde stèle, qui est actuellement conservée au Musée de Labapurī, a été trouvée par moi le 15 février 1924 adossée à un arbre devant le Sāl Sūn. J'ai en vain cherché à savoir d'où elle y avait été apportée. C'est un grand bloc de grès brisé en trois morceaux qui ne s'assemblent pas, soit que d'autres fragments aient été perdus, soit que ces morceaux appartiennent en réalité à des inscriptions distinctes. Deux d'entre eux portent des restes d'inscriptions sur deux de leurs faces. Ce qu'on y peut lire se réduit à peu de chose.

TEXTE

A

Face I

- (1) vrah kralā
 (2) ... marasīṅha mratāñ grī
 (3) vijaya vāp sata vāp pañcagavya
 (4) vrah pāñjiya

(Suivent 4 ou 5 lignes effacées)

Face II

- (1)
 (2) lik ta tamrvac viṣaya dep.
 (3) lik ta [tamrvac] viṣaya mān mān
 (4) eval t chlan khloñ
 (5) y . t rtha vāp
 (6) ... ñ y pre

(Suivent 2 3 lignes effacées)

B

Face I

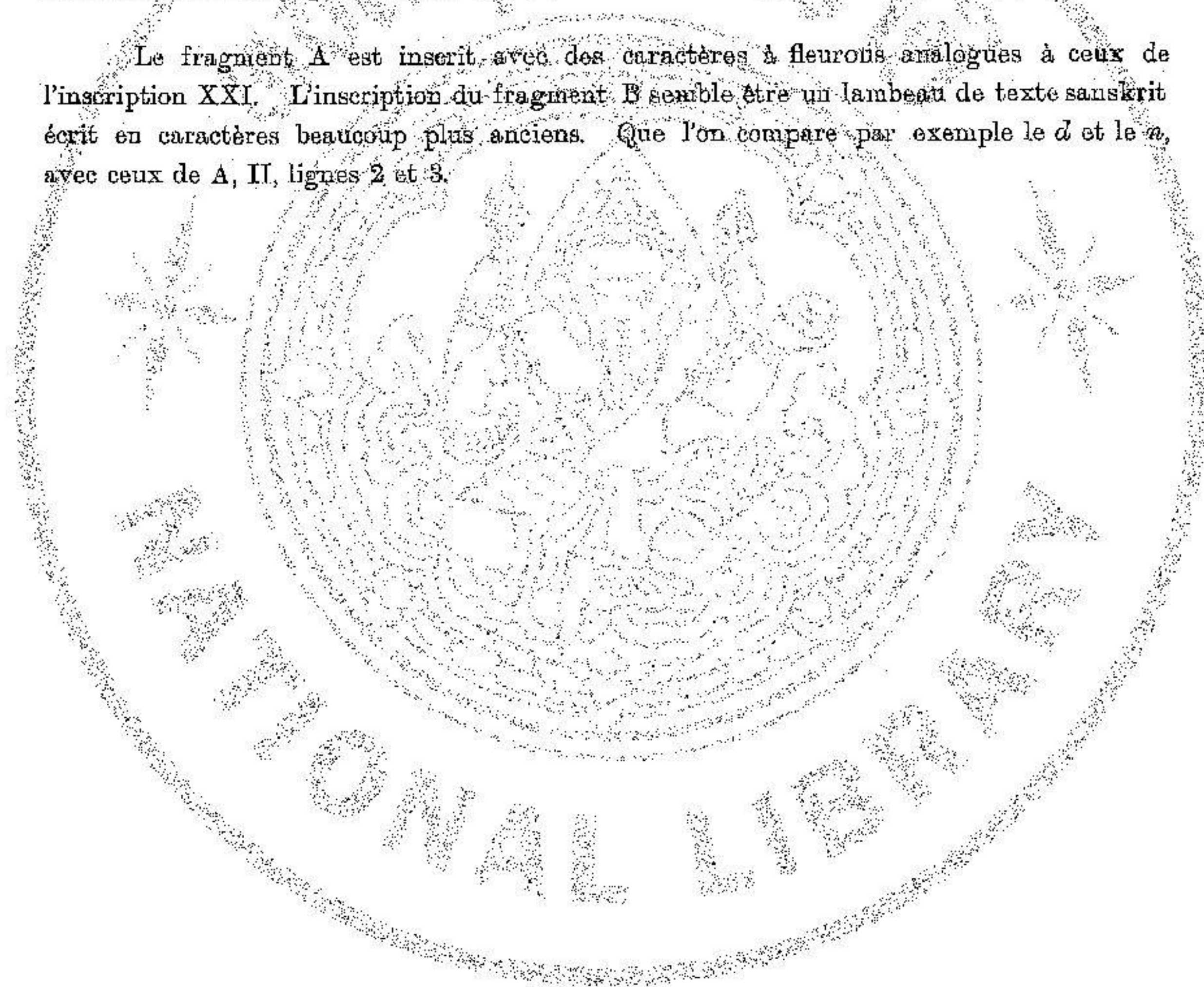
..... ūpo devanañ

Face II

..... t ||

On reconnaît dans ces fragments les titres khmèrs bien connus de *mratañ*, *chloñ*, *vāp*, *khloñ*. Ce dernier, titre de fonctionnaire militaire qui apparaît dans l'inscription suivante (No. XXI) sous la forme *khloñ vala* "chef d'armée," s'est déjà rencontré dans le grande inscription thāi de Vāt Sri Jum (No. II, Face I, lignes 25, 28, 29), où il s'applique au chef de la garnison cambodgienne de Sukhodaya, Khloñ Lāmbañ. Le titre de *tamrvac visaya* qui revient aussi dans l'inscription XXI désignait peut-être le gouverneur du district. Ce sont en effet les *tamrvac* qui prononcèrent devant Sūryavarman I le serment qui est gravé sur la porte du Palais Royal d'Ankor Thom, et leurs noms sont régulièrement suivis du nom d'un pays qu'ils devaient administrer. Le titre se traduirait littéralement par "inspecteur." Il a pris dans le Cambodge et le Siam modernes le sens de "licteur" ou de "garde du corps." Peut-être les *tamrvac* appartenaient-ils dès l'époque ancienne à la Maison Royale, comme c'est actuellement le cas au Siam pour les Vice-Rois et les Samñhadesābhīpāla chargés de l'administration d'un mandala (monthon).

Le fragment A est inscrit avec des caractères à fleurons analogues à ceux de l'inscription XXI. L'inscription du fragment B semble être un lambeau de texte sanskrit écrit en caractères beaucoup plus anciens. Que l'on compare par exemple le *ā* et le *a*, avec ceux de A, II, lignes 2 et 3.

XXI

STÈLE DU SĀL CAU (San Chao) DE LABAPURĪ.

Cette stèle, mesurant 1.20 de hauteur, 0.28 de largeur et 0.33 d'épaisseur, se trouve actuellement à la Bibliothèque Nationale de Bangkok. Elle a été vue il y a une quarantaine d'années par M. Aymonier dans un *sāl cau* (ou temple chinois) de Labapurī⁽¹⁾. C'est un bloc de grès dont il manque la partie supérieure.

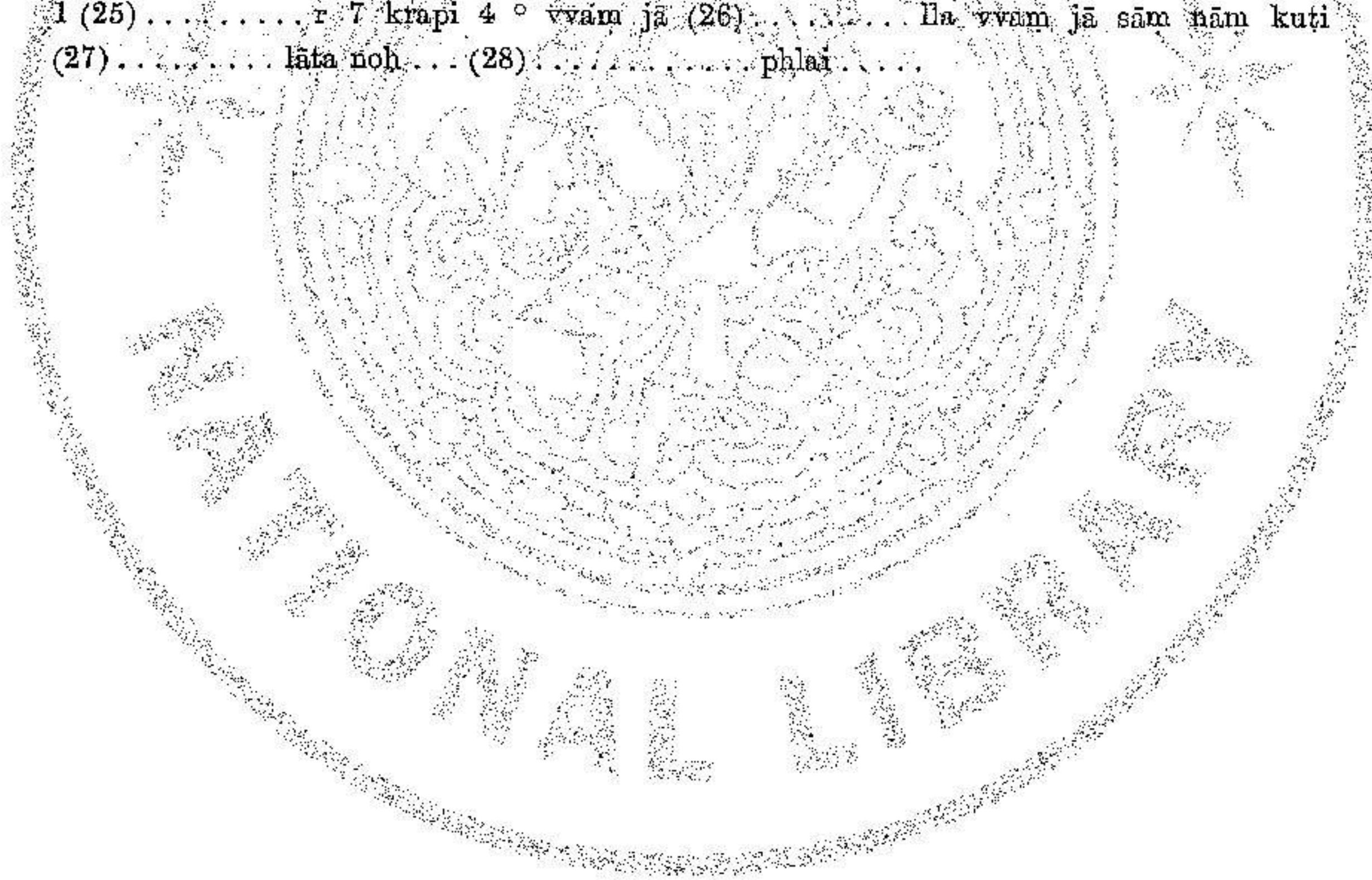
Sur une de ses faces est gravée une inscription de 27 lignes en khmèr, assez bien conservée. De la date, il ne reste que le mot *vāra* "jour", et aucun roi n'est mentionné, mais l'écriture est celle du XIe siècle.

Le principal intérêt de ce texte réside dans la mention du pays de Lāvo (*sruk Lvo*), qui est, avec celle des bas-reliefs d'Ankor Vāt, la seule mention que l'épigraphie cambodgienne ait fournie jusqu'à présent. L'objet de l'inscription est de faire connaître les donations au dieu Paramavāsudeva (Viṣṇu), à l'occasion de la consécration de son image.

(1) M. Aymonier, *Cambodge*, II, p. 82, dit avoir trouvé en même temps un petit morceau comprenant cinq fragments de lignes, où il lit: "... troupes ... Seigneur ... ceci est ma loi sacrée." Ce morceau a disparu.

TEXTE

(1) . . . vāra nu (2) . samvaḥ khloñ vala kamra(ṭeñ) (3) . nu khloñ nitaḥi neḥ viṣaya . . . (4) pradvan dau nu chloñ tamrvac viṣa(ya) . . (5) vraḥ kamrateñ añ ḡiparamavās(udeva) (6) nauv noḥ phala man añ ummita vraḥ ka(7)mrateñ añ pi thve pūjā añ oy . . . (8) jā dharmma nai khloñ valla sva(m) leñ ti pale . (9) ruv kalpanā aññ ° ruv vraḥ kamluñ sru(k) (10) lvo ta mān rmmām camryañ kalpanā rmmām l camrya(n l) (11) thmīn l thmōn l paure ta vraḥ kamrateñ añ (12) paramavāsudeva pratidina ° phle sruk vdān (13) oy rañko lih 5 pratidina duk spū ḡḡha . (15) ñ sapp chnām ° srū phle dvār jalavimāma oy (15) is ta vraḥ kamrateñ añ sapp chnām ° chpar (16) mrtakadhana vāp ap anle l chpar man at sne(17)ha oy anle l . . jana || khlas l kalāḥa prak l (18) ta rāva 2 parivāra prak 2 mātrā rūpyā l lvoḥ 6 no . (19) thāa l vodi 2 canhvāy 2 tatlap prak . . . (20) ḡalañ tau l ° khñum gho tañker gho crādīt (21) gho khdat gho crādīt sot gho mahā gho kañjai (22) gho samap gho kampit gho sāṅga || gvāl kañjai (23) . . . ñ mīla . tai . y kvan l tai rājaḡriya kvan 2 (24) tai anaṅga tai sundhari kvan l (25) r 7 krapī 4 ° vvam jā (26) lla vvam jā sām nām kuti (27) lāta noḥ . . . (28) phlai

TRADUCTION

... jour ... salue le chef d'armée (*khloñ vala*) Kamraten ... le Khloñ Nitagi du district ... à l'avenir, et le Chloñ tamrvac viṣaya ... le Seigneur Ōri Paramavāsudeva qui réside là. Les revenus que je donne en hommage à la divinité au moment de sa consécration (*unmilita*), je les confie à la charge (*dharma*) du chef d'armée et je lui demande de les conserver suivant les dispositions de ma fondation (*kalpanā*), soit :—du dieu à l'intérieur (*Vraṇ kamlun*) du pays de Lvo⁽¹⁾ qui possède danseuses et chanteurs, je prélève une danseuse, un chanteur, un joueur d'instrument à corde (*thmin*), un joueur *thmon*, pour le service quotidien du Seigneur Paramavāsudeva :—du produit du pays de Vdān, je donne 5 *lih* de riz décortiqué, quotidiennement, et réserve annuellement l'herbe *spū* (camb. mod. : *sbōv*) pour la couverture des édifices ;—le paddy produit de Dvār Jalavimāna, je le donne intégralement au Seigneur tous les ans ;—la pièce de jardin constituant le bien de main-morte du Vāp Ap, et le jardin qui manque de *sneha* (?) j'en donne une pièce, avec deux hommes. (Je donne) 1 parasol, 1 flacon en argent, 2 ... , 2 accessoires en argent, 1 mesure d'argent, 6 *lvok*, ... , 1 plateau, 2 *vodi*, 2 *canhvāg*, ... boîtes d'argent, 1 ... *calañ tau*. Esclaves : (suit la liste des esclaves, jusqu'à la ligne 24). ... 4 buffles

(1) M. Aymonier, *Cambodge*, II, p. 82, avait compris que les danseuses et les musiciennes (ou musiciennes) étaient offerts aux divinités résidant dans le pays de Lvo. Je crois que ceux qui sont prescrits pour le service de Vāsudeva sont prélevés sur un contingent appartenant à une divinité désignée par l'expression obscure de *Vraṇ kamlun sruk Lvo*, probablement une divinité locale.

XXII

INSCRIPTION DE THĀM RŪṢI, KHAU NŪ (RĀJAPURĪ).

La colline calcaire connue sous le nom de Khau Nū (Khao Ngu), "colline des serpents," est située à environ 8 kil. au nord-ouest de Rājapurī. La grotte naturelle qui y est creusée a été décrite en détail par le Comm^t de Lajonquière(1). Sur la paroi du fond, faisant face à l'entrée, une image du Buddha en assez faible relief a été sculptée dans le roc.

Cette image, haute de 2m 50, représente le Maître assis à l'europpéenne, dans la même position que le Buddha des bas-reliefs de Brah Paṭhamacetiya (supra, Pl. VII). Le corps, qui semble nu jusqu'à la ceinture, est en réalité revêtu du cīvara; la saṅghaṭī retombe sur l'épaule gauche; la main droite fait le geste de l'enseignement, tandis que la gauche repose dans le giron(2).

Sous les pieds du Buddha, est gravée une inscription de 12 caractères qui a échappé au Comm^t de Lajonquière. Ce sont des caractères analogues à ceux qui étaient employés dans l'Inde du Sud et au Cambodge vers les VIe—VIIe siècles. A part le troisième caractère dont la lecture est douteuse, et le sixième qui est méconnaissable, le déchiffrement n'offre aucune difficulté. On lit :

puñ vrah ṛṣi — cṛi samādhigupta

"Œuvre pie du saint ermite . . Cṛi Samādhigupta."

C'est en quelque sorte la signature de l'auteur de l'image rupestre, qui était un ermite (*ṛṣi*) ayant choisi pour retraite cette grotte, dont le nom de Thām Rūṣi rappelle le souvenir ou celui d'un de ses congénères.

J'ai signalé dans l'Introduction l'intérêt de ce nom en *gupta* qui porte l'empreinte d'une époque. L'orthographe du premier mot, qui n'est ni sanskrite (*puṇya*) ni pâli (*puñña*), est celle qui est en usage en môn. Par contre *vrah* serait plutôt khmèr, mais cette lecture n'est pas certaine.

(1) BCAI, 1912, p. 117.

(2) V. un croquis (médiocre) de cette image, qu'il est malheureusement impossible de photographier, Ibid., 1909, p. 226, fig. 21.

XXIII

STÈLE DE VIAN SRAH.

La stèle rapportée par S. A. R. le Prince Damrong de Vian Srah (āmpho' Pān Nā, province de Surāstra), et conservée à la Bibliothèque Nationale de Bangkok, est en grès et mesure 1.04 de hauteur. Sa largeur qui est de 0.40 vers le bas, augmente jusqu'à 0.50 à la partie supérieure qui se termine par un motif en forme d'accolade.

Elle est inscrite sur ses deux faces. La première comprend 29 lignes en sanskrit, limitées de chaque côté par un trait double. La seconde face porte un texte sanskrit, inachevé, de 4 lignes.

L'inscription de la première face, qui forme un texte complet, date de 697 çaka = 775 A. D. Après l'éloge d'un roi de Çrivijaya, dont le nom n'est pas mentionné, elle relate les fondations suivantes : trois sanctuaires en brique élevés par le roi et dédiés respectivement au Buddha vainqueur de Māra, et aux deux Bodhisattvas Padmapāni et Vajrapāni ; — trois stūpas, construits sur l'ordre du roi par son chapelain Jayanta ; — deux caityas, élevés par Adhimukti, disciple du précédent. Le texte se termine par les éléments astronomiques de la date.

L'inscription de la deuxième face était indépendante de la première, et l'écriture en semble un peu plus récente. Elle est malheureusement inachevée, et ne comporte que le début d'un éloge du roi Çri Mahārāja, chef de la dynastie Çailendra.

Cette stèle de Vian Srah avait déjà été signalée et analysée par M. L. Finot en 1910 (BCAI, p. 152), mais la médiocrité de l'estampage qu'il avait examiné ne lui avait pas permis de tirer de l'inscription tout le parti possible. En publiant cette inscription dans un mémoire, auquel je me borne à renvoyer pour le détail⁽¹⁾, j'ai montré que le "roi de Çrivijaya" était le souverain du royaume sumatranais de Palembang, qui portait précisément le titre de Mahārāja et appartenait à la dynastie Çailendra⁽²⁾.

(1) *Le royaume de Çrivijaya*, BEFEO, XVIII, vi.

(2) C'est en réalité M. C. O. Blagden qui a le premier songé à rapprocher Çailendra de la stèle de Vian Srah de Çailendra mentionné dans l'inscription de Kalasan, dans son compte-rendu de mon mémoire, publié dans J. Straits Branch R. A. S., No. 81.

TEXTE (1)

A

(1) || visāriṇyā kirttyā nayavinayaçauryyaçrutaçama-
ksamā(2)dhairyyatyāgadyutimatidayādyaḥsayabhuvā
param yasyā(3)krāntā bhuvanaḥkubhujām kirttīvisarā
mayūkhās tāraṇām çaradi(4)tuhinaṅçor iva ruçā (2) ||

guṇānām ādhāras tuhinagri(5)kūtādhikaruçā
guṇādhyānām paṇsām api jagati yas tūṅga(6)yaçasām
maṇinām bhūriṇām duritābhīdudānvaṇ iva mahā(7)a
maṇijyotirlekhāvalayicirasāṅ oāpi phaṇinām ||

(8) dhanayikalatābahujyālāvalīksapitāçayā
yam a(9)bhīpatitā ye te *svāmyam* param samupgātāḥ
hradam i(10)va gajā nityā ko — — pannaçubhāmḥhasam
savitari ta(11)paty agre *sevyaṃsarōjaraçoruram* ||

guṇabhrtam upa(12)ganyā yām guṇādhyā
manu — — rā maṇina samam samantāt
(13) madhusamayam ivāmrakesarādyāç
çriyam adhikān dadhate ma(14)hiruhendrāḥ ||

jayaty ayam çrivijayendrarājā
(15) samāntarājārccitigṃsanaçriḥ
praçastadharmasthiratonmukhena
(16) vinirmmito vicvasrjeva yatnāt ||

çrivijayeçvarabhūpati(17)r emaguno ghanakṣititalasarvvasamāntanipottama ekah
(18) shāpita aistikagehavaratrayam *etat* kajakaramāraṅ(19)sūdanabajrinivāsam ||

(1) Les lectures douteuses sont en italique.

(2) Le signe de la voyelle *v* ressemble plutôt à celui de l'*ā* long.

sa ~ tam etat trisamayacaityaniketam(20)n daçadigavasthitasarvvajinottamadattam
sarvvajagatmalabhü(21)dharakuliçavarana tribhavavibhütiviçesadam amarapam ||

(22) punar api jayantanāmā rājasthaviro nṛpena suniyuktaḥ
stū(23)patrayam asi kurvv ity atas sa tad idan tathā kṛtavān ||

savarite (24) smims tacchiçyo 'dhimuktir abhūc ca nāmataḥ sthaviraḥ
iṣṭikacai(25)tyadvitayam caityatritayāntike kṛtavān ||

vṛddhyā(26)pte çakarāje muninavarasakair mmādhaçakādaçāhe
çukle ko(27)liralagne bhṛgusutasahite cāryyamañjyotirāryye
deve(28)ndrābhena ca çrīvijayanṛpatinānyaksitiçottamena
trai(29)lokyaikāgryacintāmanivapusa i[ha] sthā[pitās] s[t]ūpa — —

(1) svasti

yo sau rājādhirājas sakalaripuganadhivāntasūryyopa(2)maikas
svaujobhiḥ kāntalakṣṇyā çaradamalaçaçi manmathābho vapu(3)smān (1)
viṣṇvākhyo çeçasarvvāri ~ madavi ~ naç (2) ca dvitayas (3) svaçaktyā
sau (4) yam çailendravañçaprabh[u]nigadataḥ çrīmahārājānānā
tasya ca sakalarā (la suite manque)

(1) Corriger : *vapumān*.
(2) Le caractère qui suit *vi* ressemble à un *tha*, mais il est cependant différent du *tha* de *manmatha* (1. 2).
(3) Corriger : *dvitayas*.

TRADUCTION.

I

Rendue impérissable par la prudence, la modestie, la science, l'équanimité, la patience, le courage, la libéralité, la majesté, l'intelligence, la pitié et autres qualités, sa gloire en se répandant, éclipse complètement les épanchements de gloire des rois, de même que l'éclat de la lune d'automne (éclipse) les rayons des étoiles.

Ce (roi), qui est le réceptacle des vertus, est par surcroît (le support) en ce monde des hommes riches en vertus brillantes comme les sommets de l'Himalaya, et hautement renommés; de même que le grand Océan destructeur du mal, (qui est le réceptacle) d'une multitude de joyaux, est par surcroît (le réceptacle) des Nāgas qui ont le chaperon entouré de rayons de joyaux.

Ceux qui avaient le cœur rongé par la traînée de flammes du feu de la pauvreté étant venus le trouver, se mettaient en sa puissance extrême; de même que, lorsque le soleil est brulant, les éléphants ont coutume de se réfugier dans l'étang dont les eaux pures sont tombées.....et que dore le pollen des lotus.

S'approchant de toutes parts de ce roi plein de vertus et semblable à Manu parles gens vertueux en recurent une fortune (*prī*) extrême, de même que, (à l'approche) du printemps, les rois des arbres, à commencer par le manguiér et le kesara(1), (reçoivent une beauté [*crī*] extrême).

Victorieux est le roi de Çrīvijaya, dont la Çrī a son siège échauffé par les rayons émanés des rois voisins, et qui a été diligemment créé par Brahmā comme si ce Dieu n'avait eu en vue que la durée du Dharma renommé.

Le roi seigneur de Çrīvijaya (2), seul roi suprême de tous les rois de la terre entière, a élevé ces trois beaux édifices de briques, séjour de Kajakara (= Padmapāni), du Destructeur de Māra (= le Buddha), et de Vajrin (= Vajrapāni).

(1) Autre nom de *bakula* qui fleurit en même temps que le manguiér.

(2) La traduction de *emaguno* a été omise à dessein, le mot védique *ema*, *eman* "chemin" étant tout à fait improbable dans ce texte.

Ce séjour divin, constitué par un groupe de trois caityas, (comparable à un) précieux diamant au milieu de cette montagne que sont les souillures de l'univers (1), et procurant aux trois mondes une remarquable splendeur, a été donné au meilleur de tous les Jinas qui résident aux dix points de l'espace.

Ensuite, le chapelain royal nommé Jayanta, ayant reçu du roi cet ordre excellent : "Fais trois stūpas" (2), les fit.

Quand ce (Jayanta) fut mort, son disciple le śhāvira Adhimukti fit deux caityas de brique près des trois caityas (élevés par le roi).

(L'année) cākarāja (désignée) par les (six) saveurs, le nombre neuf, et les (sept) munis étant révolus (697 = 775 A. D.), le onzième jour de la quinzaine claire du mois de Mādhava, le Soleil se levant en compagnie de Vénus dans le Cancer(3), le roi de Crīvijaya semblable au roi des Devas, supérieur aux autres rois, ayant l'aspect du cintāmani, attentif aux trois mondes, a élevé ici . . . stūpa . . .

II

Ce roi suprême des rois, le seul qui par son éclat soit comparable au soleil (dissipant) cette nuit qu'est la troupe de tous ses ennemis, ressemblant par sa beauté charmante à la lune d'automne sans tache, ayant l'aspect de Kāma incarné, ayant l'aspect de Viṣṇu . . . (4), chef de la famille du Çalendra(5), nommé Crī Mahārāja

(1) Ou : précieux foudre frappant cette montagne, etc. (?)

(2) La lecture *asī* est sûre, mais j'avoue n'en rien pouvoir tirer.

(3) Traduction conjecturale que je propose sous toutes réserves.

(4) La lecture *ṇigadātaḥ* qui est presque certaine n'offre aucun sens, mais le texte semble corrompu, car il marque de toute façon une syllabe brève.

(5) Sur la légende du "Roi de la Montagne," cf. O. O. Blagden, *The empire of the Mahārāja, King of the Mountain and Lord of the Isles*, J. Straits Branch RAS, No. 81, 1920.

XXIV

INSCRIPTIONS DE VĀT HVĀ VIAN̄ (JAIYĀ).

Le Vāt Hvā Vian̄ à Jaiyā a été décrit sommairement par le Comte de Lajonquière⁽¹⁾, qui signale deux inscriptions provenant de cet endroit dans la collection particulière de S. A. R. le Prince Damrong⁽²⁾. Ces deux inscriptions sont conservées actuellement à la Bibliothèque Nationale de Bangkok.

L'une d'elles est gravée sur un ancien piédroit mesurant 1.77 de hauteur (sans les tenons qui s'encastraient dans le seuil et le linteau), sur 0.45 de largeur et 0.13 d'épaisseur. L'autre pierre, à laquelle il manque la partie supérieure, mesure 0.68 x 0.37 x 0.10.

Ces pierres portent des inscriptions comprenant 16 lignes sur la première et 15 lignes sur la seconde. Elles sont mal conservées, et la seconde est si peu lisible qu'on s'est contenté d'en donner ici une reproduction. L'écriture, identique sur les deux pierres, offre de remarquables analogies avec celle des inscriptions kavi de Java.

Le texte gravé sur le piédroit et publié ci-après, est en sanskrit incorrect. Il n'est complètement lisible que jusqu'à la huitième ligne. Il débute par l'éloge en vers d'un roi Cṛī Dharmarāja, de la dynastie Padmavamā, et souverain du pays de Tāmbralīṅga. Son nom personnel Candrabhānu apparaît une première fois dans un jeu de mots. Ce nom et les titres précédents reparaissent dans un éloge en prose. Vient ensuite la date kaliyuga 4332 = 1230 A. D. Les rares mots lisibles dans le reste du texte semblent indiquer que l'inscription avait pour objet de commémorer des donations à un sanctuaire bouddhique.

L'identification du pays de Tāmbralīṅga a été discutée dans l'Introduction, ainsi que celle du roi Candrabhānu. Il s'agit, a-t-on vu d'un roi de Nagara Cṛī Dharmarāja, dont le territoire comprenait alors la région de Jaiyā. Ce roi est mentionné dans le Mahāvāsa comme ayant, à deux reprises fait à Ceylan d'infructueuses campagnes.

Le Tāmbralīṅga, dont le nom apparaît pour la première fois dans le Niddesa pāli, figure dans l'inscription de Tanjore et dans le Tchou fan tche comme un royaume vassal de Cṛivijaya.

Cette inscription a déjà été publiée dans BEFEO, XVIII, vi (Appendice).

(1) BCAI, 1912, p. 137.

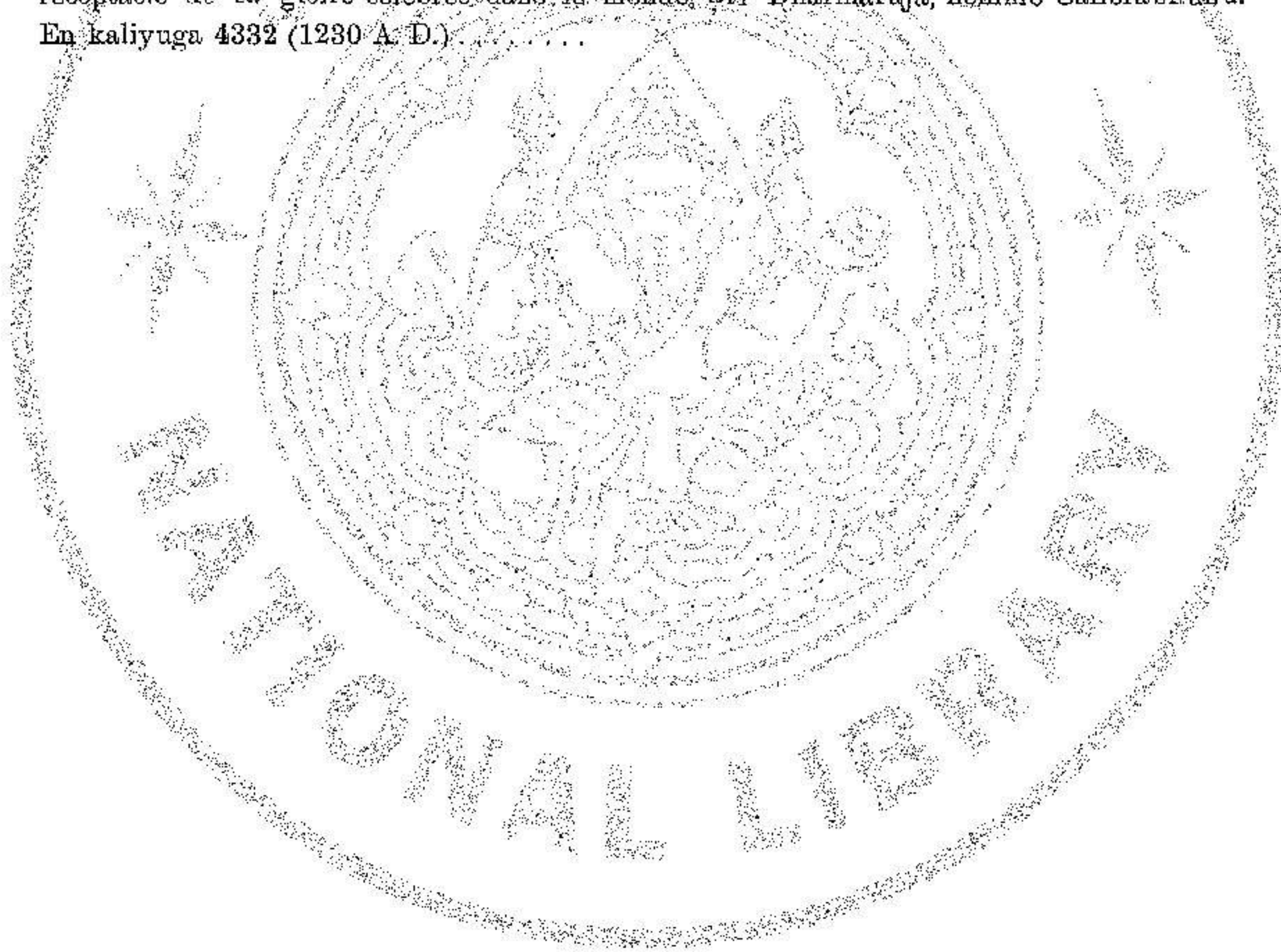
(2) Ibid., p. 41.

TRADUCTION.

Fortune !

Il fut un roi Cṛi Dharmarājā, Seigneur de Tāmbraliṅga, procurant une félicité extrême à la religion du Buddha, . . . ayant pour origine cette lampe qu'est la famille de ceux qui engendrent la Famille du Lotus, semblable par sa forme à l'Amour qui a l'éclat de la lune (*candrabhānu*), apte à la politique comme Dharmāsoka, chef de la famille des cinq . . .

Fortune ! Bonheur ! Il fut un roi support de la Famille du Lotus, Seigneur de Tāmbraliṅga, au bras puissant . . . par la puissance de ses bonnes œuvres à l'égard de tous les hommes, (possédant) en quelque sorte la puissance du soleil et de la lune . . . réceptacle de sa gloire célébrée dans le monde, Cṛi Dharmarājā, nommé Canbrabhānu. En kaliyuga 4332 (1230 A. D.) . . .

XXV

INSCRIPTION DU BUDDHA DE VĀT HVĀ VIAN.

Cette statue de bronze provient du même endroit que les inscriptions précédentes. Elle a été apportée à Bangkok par ordre de S. A. R. le Prince Damrong, et elle est déposée actuellement au Vāt Peñcamapabitra, sous une petite sala en maçonnerie, au sud de l'allée conduisant à l'entrée du sanctuaire.

Le Buddha est représenté assis sous le chaperon du nāga, la main droite faisant le geste de toucher la terre⁽¹⁾. Le corps du Buddha ne fait pas bloc avec celui du nāga : comme le geste de la main droite est inattendu et convient mal à une image assise sur les replis du serpent, on peut se demander si les deux figures ne proviennent pas de deux statues différentes.

Le nāga repose sur une base rectangulaire, avec laquelle il fait corps. La face antérieure de celle-ci porte une inscription khmère de 5 lignes, en caractères analogues à ceux des inscriptions précédentes, et présentant par surcroît cette particularité que la signe de la diphtongue *ai* est formé par la superposition de deux signes de la voyelle *e*, comme dans certaines inscriptions de Sumatra⁽²⁾.

Cette inscription dit qu'à une date malheureusement douteuse, sous le règne du roi Crīmat Trailokyarājamaulibhīsanavarmadeva, le chef du pays de Grahi fit fondre la statue sur laquelle l'inscription est gravée.

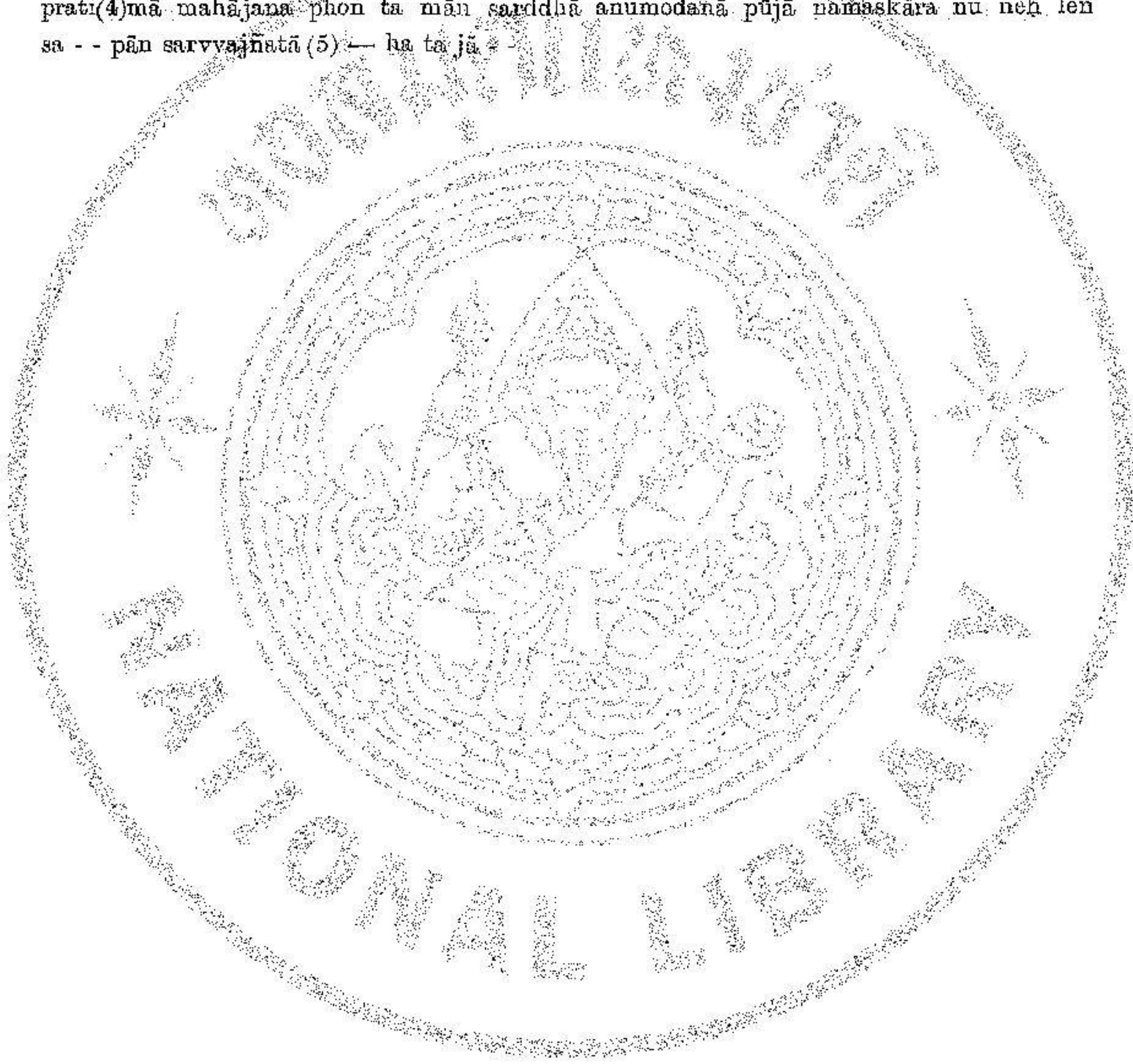
J'ai expliqué dans l'Introduction que le roi nommé ici est un roi du Malāyu, à Sumatra, et que le pays de Grahi, correspondant au district de Jaiyā, est mentionné par Tchao Jou-kouā sous le nom de Kia-lo-hi, comme une dépendance du grand royaume sumatranais. Cet auteur ajoute que Grahi est limitrophe du Cambodge. Il en avait peut-être fait partie précédemment, ce qui expliquerait pourquoi la langue khmère est employée dans l'inscription.

(1) V. reproduction, BEFEO, XVIII, vi, où cette inscription a déjà été publiée.

(2) Bijdragen, LVII, p. 404.

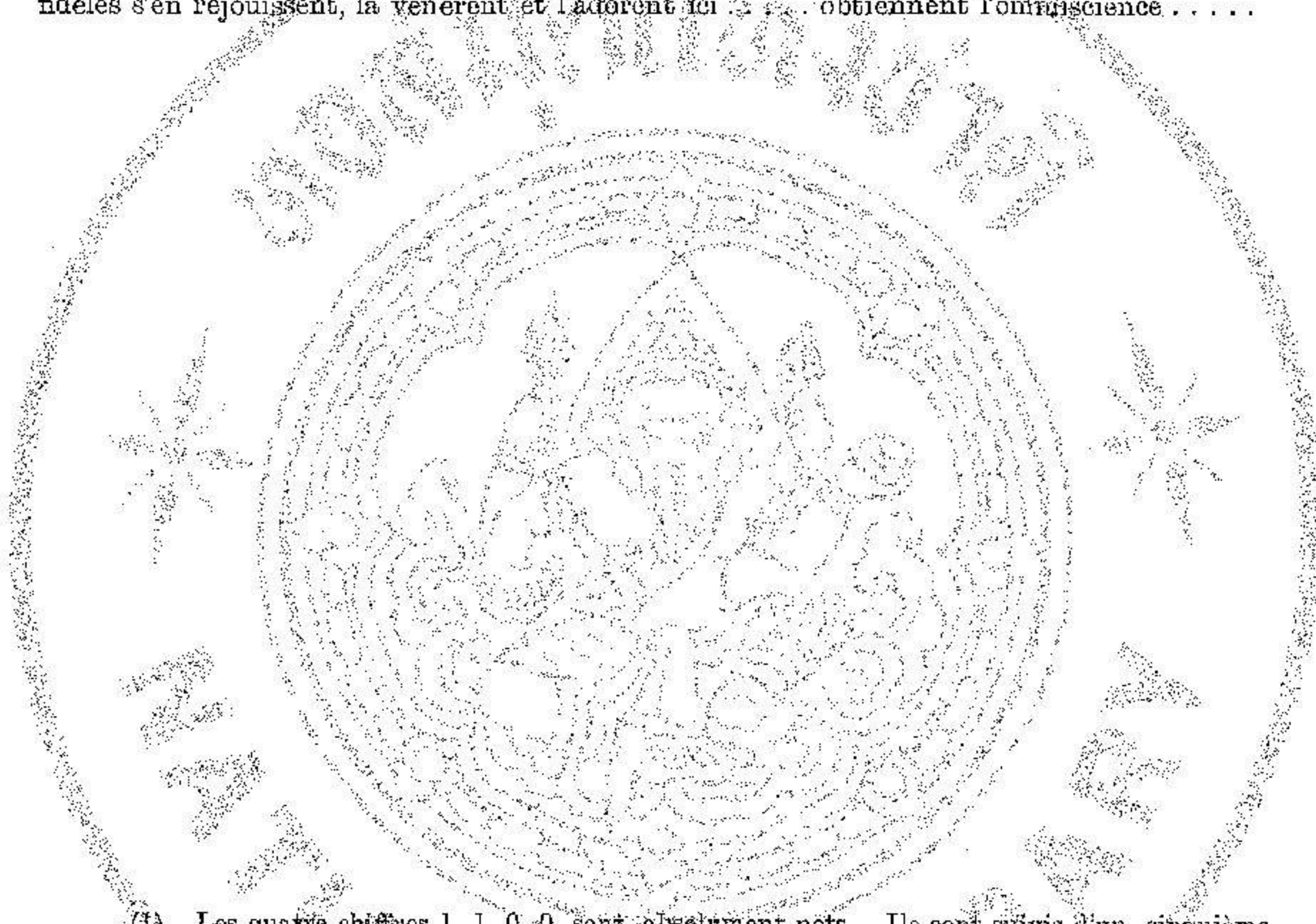
TEXTE

(1) 11006 (sic) çaka thoḥ nakṣatra ta *tapah sakti* kamrateñ añ Mahārāja
 ṛimat Trailokyarājamaulibhūṣanabarmadeva pi ket (2) jyeṣṭha noḥ buddhabāra
 Mahāsenāpati *Galūnai* ta cām sruk Grahi āśādhāñ ta mrateñ *ṛi Nāno* thve pra(3)timā
 neḥ damñan mām samrit bhāra mvay tul bir ta jā byāy mās tap tanlīñ ti sthāpanā jā
 prati(4)mā mahājana phoñ ta mām sarddhā anumodañā pūjā namaskāra nu neḥ leñ
 sa - - pām sarvyañatā (5) — ha ta jā *

TRADUCTION

En (1) çaka, année du Lièvre, par ordre (2) de Kamraten Añ Mahārāja
 çrīmat Trailokyarājamaulibhūṣaṇavarmadeva, le 3e jour de la lune croissante de Jyeṣṭha,
 mercredi, le Mahāsenāpati Galānai (?) qui gouverne le pays de Grahi, invite le Mraten çri
 Nāno à faire cette statue. Le poids du samrit est 1 *bhāra* 2 *tula*, et la valeur de l'or
 (employé pour la dorure) est 10 *tambin*. Cette image a été érigée afin que tous les
 fidèles s'en réjouissent, la vénèrent et l'adorent ici obtiennent l'omniscience

(1) Les quatre chiffres 1, 1, 0, 0, sont absolument nets. Ils sont suivis d'un cinquième signe identique au 6 des inscriptions kawi (BURNETT, *South-indian paleogr.*, pl. xxiii). Aucune date ne pouvant comporter cinq chiffres, il faut supposer, soit que ce dernier signe n'est pas un chiffre mais un signe de ponctuation, soit que l'un des chiffres 1, 0, a été répété par inadvertance. La première hypothèse semble impossible: çaka 1100 n'est pas une année du Lièvre, mais du Ochien. L'autre n'est guère plus satisfaisante. En supprimant l'un des deux 1, nous aurions 1006, année du Rat; en supprimant l'un des deux 0, nous aurions 1106, année du Dragon. C'est l'année précédente, 1105, qui fut une année du Lièvre.

(2) Ou "sous le règne?" — Traduction conjecturale d'une expression dont la lecture est douteuse.

XXVI

INSCRIPTION DU KHAU BRAH NĀRĀYANA (TAḤKVĀ PĀ).

Cette inscription est gravée sur une dalle de pierre mesurant 0.55 × 0.50, découverte en 1902 par M. H. W. Bourke, du Département des Mines de l'Etat Siamois, sur le Khau Brah Nārāyana, à côté d'une stèle sculptée représentant Śiva entre deux assistants(1). D'abord transportée au Vat Vian, puis au Vat Nā Mu'ān (à Talāt Hīai), l'inscription a été replacée sur la colline où elle se trouvait primitivement.

Elle fut signalée pour la première fois par Gerini en 1904 (2). En 1910, M. Finot, après avoir examiné un estampage rapporté par le Comte de Lajonquière, écrivait : « L'écriture en est indienne et d'une antiquité indiscutable, mais ce document n'a pu encore être déchiffré » (3).

C'est à M. Hultzsch que revient le mérite d'avoir lu le premier cette inscription. « The language of the inscription is Tamil, écrivait-il en 1913, and the alphabet is likewise Tamil of an archaic type. . . I would place the inscription in the VIIth or IXth century of our era » (4).

Il donna en 1913 un premier essai de déchiffrement et de traduction, qu'il corrigea et compléta l'année suivante(5). Je me bornerai à reproduire ici le second état de son travail.

(1) Sur ce site et cette stèle sculptée, v. BCAI, 1909, p. 234, et 1912, p. 166.

(2) *Siamese archaeology*, JRAS, 1904, p. 242 ;— cf. aussi : Journal Siam Society, 1905, p. 56 (fac-simile paru en 1905).

(3) BCAI, 1910, p. 151.

(4) JRAS, 1913, p. 337.

(5) Ibid., 1914, p. 397.

TEXTE

- (1) . . . ravarman Ku(ṇa) . . .
- (2) (m)ān tān Naṅgūr = a(d)ai(1) . . .
- (3) = (t)toṭṭa kuḷam pēr ṅri-(Ava)(ni)-
- (4) Nāraṇam Maṅikkirāmatṭārk-
- (5) (k)um ṅēṇāṅguttārk-kum-
- (6) (m = uli)dārk-kum aḍaikkalam

TRANSLATION

"The tank, (by) name ṅri-(Avani)-Nāraṇam, which was dug (near)Naṅgūr by . . . ravarman Ku(ṇa) . . . (m)ān himself, (is placed under) the protection of the members of Maṅgrāman and of the men of the vanguard and of the cultivators".

The builder of the tank, whose first name ended in — ravarman (perhaps Bhās-karavarman?), evidently was a person of royal descent, and (Avani)-Nārāyaṇa, "a Vishnu, on earth," was a surname of his, after which he called the tank dug by himself. Naṅgūr seems to have been the Tamil name of the old Hindū settlement, the existence of which has been proved by Colonel Gerini (JRAS, 1904, p. 245).

(1) Read perhaps — aḍaiya, "to border upon," or — iḍai, "(in) the middle of."

XXVIII

INSCRIPTION DE VĀT MAHEYĀNG.

L'inscription sanskrite publiée par A. Barth dans le *Siam ancien* de Fournereau (I. p. 125) est gravée sur une dalle de schiste noir mesurant 0.46 x 0.87, qui fut longtemps scellée dans le mur formant porche de l'habitation du "prince talapoin" au Vāt Pavaranivesa de Bangkok. Elle a été transportée à la Bibliothèque Nationale en Mars 1924.

Fournereau dit que la pierre vient d'un ancien sanctuaire brahmanique, Vāt Mahyeng (sic) à Nagara Jaya Cri. Garini a montré que cette assertion est inexacte, et qu'elle provient du Vāt Maheyāng dans la province de Nagara Cri Dharmarāja(1).

L'inscription comprend 6 lignes dont le début et la fin manquent. Les caractères sont analogues, dit A. Barth, à ceux en usage dans l'empire khmèr du VIIe au IXe siècle.

Cette inscription est bouddhique, et contenait sans doute des prescriptions relatives à la discipline intérieure d'un monastère. Je me borne à reproduire ici la transcription et la traduction de A. Barth.

(1) *Researches*, p. 492, n. 2.

TEXTE

(1) ————
 ———— h . tās v . v . . r . dh . y . . u ———— bhukt(a)y(oh)
 ————
 ————

(2) ————
 ———— ha cañkrāmāṣṇagrham sopṣadhāgarakam
 bhaktām sāṅghikapaṅdgalam pratidinam . . . r . ————
 ————

(3) ————
 ———— (p)āramitārccanam sahamasīpatrārppanam lekhanam
 iṅyāgastimahātmasno dvijaganasyānnañ c . ————
 ————

(4) ————
 ———— (tyā)g(e)nārahitā sadharmakathānā dhūpapradīpānvitā
 mālādāmavitānacāmaravati cinadhv(aj.) ————
 ————

(5) ————
 ———— (p)unyañ cānyad apī pradīṣṭam aṅīcam dharmmah praṅapāṭanam
 iṣṭāniṣṭasamatvam indriyajayaḥ khedaś su . r . . r ————
 ————

(6) ————
 ———— ryyāptabhageṇa y ————
 arnnāyanāmā g ————
 ————

TRADUCTION

- I.
- II. le promenoir, et le réfectoire, avec la salle pour (la célébration de) l'uṣṣadha, ce qui est requis chaque jour, tant pour la communauté que pour chacun de ses membres
- III. le culte de la (ou des) Pāramitā, (l'exercice de) l'écriture avec la fourniture de l'encre et des feuillets, l'offrande, la nourriture pour la communauté des dvijas de l'illustre Agastī
- IV. ne manquant pas (d'aumônes), accompagné de discours édifiants, fourni d'encens et de lampes, avec des guirlandes, des banderoles, des baldaquins, et des chasse-mouches, (orné d') étendards en étoffe de Chine
- V. et aussi d'autres actes méritoires prescrits, (l'observance) ininterrompue de la Loi, la protection des sujets (ou des gens), l'équanimité dans le bonheur et dans le malheur, la victoire sur les sens, l'abattement
- VI. par (lui) qui a obtenu la richesse par (son héroïsme) appelé arnāya

NATIONAL LIBRARY

XXVIII

INSCRIPTION DE VĀT MĀHĀDHĀTU,
NĀGARA CĪ DHARMA RĀJA.

Il y a dans le temple de Vāt Mahādhātu à Nāgara Cī Dharmarāja trois inscriptions.

L'une, qui provient de Vāt Semā Jaya, est déposée dans la salle du Trésor. Elle mesure 1.20 × 0.40 × 0.10, et porte sur une de ses faces une inscription de 8 lignes complètement illisible(1).

La seconde est une dalle de porphyre, dont il sera question plus loin sous le No. XXIX.

La dernière, gravée sur une marche d'escalier en face de la porte du Trésor, a été signalée pour la première fois par M. de Lajonquière et reproduite (à l'envers) dans le *Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine*(2).

Les caractères qui mesurent 7 centimètres de hauteur sont au nombre de sept et donnent la lecture suivante :

bhā || tā mā yya aī ge spaḥ || (ou : *ai gra sthāḥ*)

Il ne s'agit là que d'un fragment d'inscription dont il n'y a pas grand chose à tirer. Le seul point certain est l'archaïsme des caractères qui peuvent dater des Ve-VIe siècles.

(1) Aymonier, *Cambodge*, II, p. 76. — B. C. A. I., 1909, p. 231 ; 1912, p. 158 (b).
(2) B. C. A. I. 1909, p. 231 ; 1912, p. 158 (c).

XXIX

INSCRIPTION TAMOULE DE VĀT MAHĀDHĀTU,
NAGARA CRĪ DHARMARĀJA.

L'inscription gravée sur les deux faces de la dalle de porphyre rose (mesurant 0.80 × 0.80 × 0.15) a été signalée par M. Aymonier, qui proposa d'y voir une inscription sanskrite datant des IV-Ve siècles de l'ère chrétienne(1). Beaucoup plus tard, M. L. Finot reconnut que "l'écriture a plusieurs caractères communs avec celle de Tahkvā Pā(2), mais comme à ce moment-là il ignorait encore que celle-ci fût en tamoul il ne songea pas à chercher du tamoul dans l'inscription de Nagara Crī Dharmarāja.

La face I comprend 16 lignes surmontées des symboles du soleil et de la lune. Les cinq premières lignes sont séparées les unes des autres par des traits. La deuxième face compte 14 lignes. Toutes deux sont écrites en caractères tamouls, qui, dans l'opinion de M. Hultzsch, sont postérieurs à ceux de l'inscription de Tahkvā Pā et datent probablement de l'époque de la dynastie Cola.

Il est probable que la première face, au moins dans son début, était en sanskrit. Quant à la deuxième face, elle est en langue tamoule.

Monsieur le Professeur Hultzsch, à qui j'ai communiqué une photographie de l'estampage déposé à la Bibliothèque Nationale de Paris, a bien voulu prendre la peine d'examiner ce document. Voici la transcription et la traduction des parties qu'il a pu déchiffrer :

(1) *Cambodge*, II, p. 76.
(2) *BCAL*, 1910, p. 152.

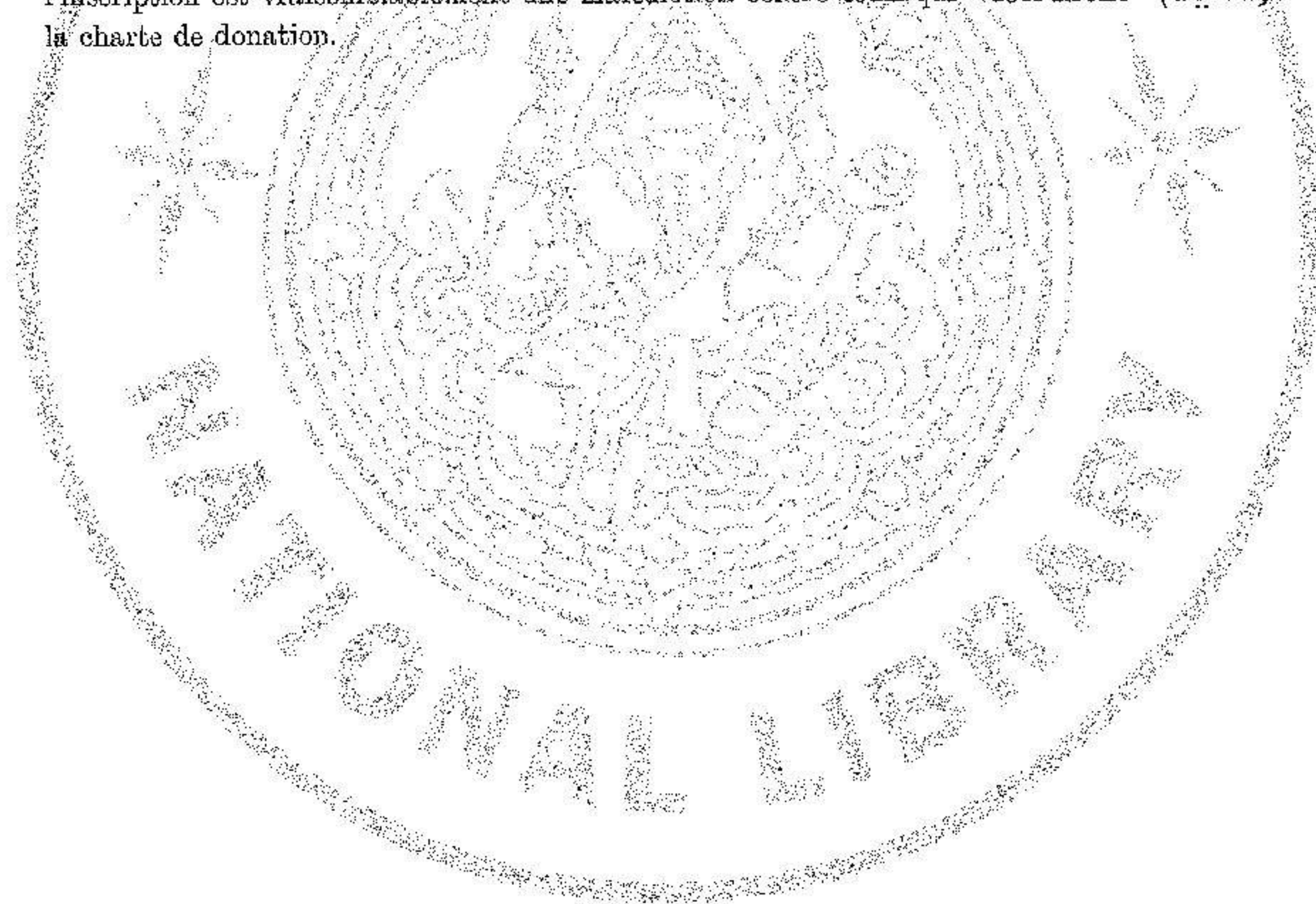
TEXTE

- (1) (svas)ti çri çaka
- (2) (n)ūrru (a)ñju cenra
- (3) m porra ti(ngat-kilamai)
- (4) va(ra)n Tanmaçē(nāpati)
- (5) (pa)riçāvadu brāhmanar (vi)vā
- (6) stu Tanmaçēnāpatigaḷ cor-padi
- (7) kkalukkum onru
- (8) vanukku danmañ=je
- (9) tai a livu ce(yv)ā(n)=undān(āl) Ge(n)
- (10) ir=kurā(1)paç-u=kkon(ra)
- (11) mu = mātā
- (12) pāvamum
- (13) t=ellām
- (14) l=aṣtamum=da

TRANSDUCTION

(1) Hail ! Prosperity ! Çaka (2) hundred and five passing
 (3) Monday corresponding to (4) Dharmasenāpati (5)
 in the following manner: The Brahmins (6) by order of
 Dharmasenāpati (7) one (8) the charity (*dharma*)
 to (9) if there is one who will cause destruction to Gaṅgā
 (10) killing a tawny cow (11) mother (12)
 and the sin (*pāpa*) (13) all (14)

Il ressort de ce déchiffrement que l'inscription débute par une date exprimée dans l'ère çaka dont il ne reste malheureusement que les mots (*ñ*)*ñru* (*a*)*ñju*, " . . cent et cinq." A la ligne 4 apparaît le nom d'un personnage Dharmasenāpati, qui revient deux lignes plus bas dans l'expression *Tarmācenāpatiḡal corpati* "par ordre de Dharmasenāpati". La ligne 10 semble parler d'une "vache brune" sur la Gaṅgā. La fin de l'inscription est vraisemblablement une malédiction contre ceux qui "détruiront" (*alivu*) la charte de donation.

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHÉOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie :

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVĪJAYA et de LAVO

édictées et traduites

par G. COEDÈS

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.